

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

REŞAT NURİ'NİN ÇALIKUŞU ADLI ROMANINDA
DİN VE TOPLUM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KERİME FİRDEVS EFE

İstanbul
Ocak-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
YÜKSEK LİSANS EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

REŞAT NURİ'NİN ÇALIKUŞU ADLI ROMANINDA
DİN VE TOPLUM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kerime Firdevs EFE

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İzzet ER

İstanbul
Ocak-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. İzzet ER

Üye Prof. Dr. Turan KOÇ

Üye Prof. Dr. Kemal ATAMAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Reşat Nuri’nin Çalkuşu Adlı Romanında Din ve Toplum**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Kerime Firdevs EFE

ÖN SÖZ

Romanlar insanların hem toplumla hem de birbirleriyle olan ilişkilerini birçok yönüyle ele alan eserlerdir. Reşat Nuri Güntekin farklı yerlerde ve mesleklerde görevlerde bulunmuştur. Bu açıdan Reşat Nuri bireyi ve toplumu çeşitli yönleriyle aktarabilen bir yazar olarak, kaleme aldığı dönem hakkında da bizlere ipuçları vermiştir. Güntekin Osmanlı'nın son devrinde yaşayan bir yazardır. Bu devrin özellikleri ister istemez dönemin edebiyatına ve romanlarına yansımıştır. *Çalığışu* romanı bu açıdan üzerinde durulması gereken bir eserdir. Biz de Reşat Nuri'nin *Çalığışu* romanının kaleme alındığı yılları ve kültürel ortamı dikkate alarak o dönemdeki toplumsal ve dini yaşantı üzerinde durup, eserde geçen karakterlerin din ve toplum anlayışlarını analiz edeceğiz.

Tezimiz üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde teorik çerçeve başlığı altında din ve toplum ile tarihi arka plan üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde Reşat Nuri'nin beslendiği ortamla ilgili bilgiler elverdiği ölçüde yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise romanda yer alan toplumsal anlayışlar, ekonomik problemler, dini eğitim farklılıkları, tesettür algısı, dualar gibi konular teker teker ele alınıp tahlil edilecektir. Tezimiz sonuç bölümüyle neticelenecektir.

Gerek tez konusu seçiminde gerek tez yazım sürecinde katkılarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. İzzet Er'e teşekkürlerimi sunarım. Farklı alanda çalışmasına rağmen ilmi birikiminden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Çapku'ya, tezim hakkında dile getirdikleri değerli fikirleri ve katkıları için kıymetli jüri hocalarım Prof. Dr. Turan Koç ve Prof. Dr. Kemal Ataman'a, her zaman yanımda olan canım dostlarım Şeyma Altunöz ve Zeynep Müslihan Demir'e, bölümden arkadaşlarım Safiye Çeber ve Amine Dilan Çağlayan'a destekleri için çok teşekkür ederim. Canım annem Müjgan Efe, canım babam Muhammet Efe ve sevgili kız kardeşlerime bu süreçte stresime ortak oldukları, maddi manevi bana her türlü desteği verdikleri ve bana benden daha çok inandıkları için minnettarım.

Kerime Firdevs EFE
İstanbul – 2023

ÖZET
REŞAT NURİ’NİN ÇALIKUŞU ADLI ROMANINDA
DİN VE TOPLUM

Kerime Firdevs EFE

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İzzet ER

Ocak, 2023 - 113 Sayfa

Bu araştırmanın konusu, Reşat Nuri Güntekin’in dini ve toplumsal meseleleri *Çalığışu* romanı özelinde nasıl ele aldığıın analiz edilmesidir. 1889 – 1956 yılları arasında yaşayan Reşat Nuri Güntekin, dönemin siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve dini yapısından etkilenmeksizin bir roman yazması düşünülemezdi. Bu açıdan bakıldığında 1922 yılında yayınlanan *Çalığışu* romanı ile dini eğitime bakış, geleneksel ve dini söylemler, dualar, dinselendirilmiş ritüeller, kıyafet ve tesettür, ekonomik durum, kadın ve toplum baskısı gibi konular üzerinde durulur. Çalışmada, Osmanlı’nın son devrinde yaşayan Reşat Nuri’nin bu devri romana nasıl yansıttığı ve roman karakterlerinin din anlayışlarının nasıl ele alındığı izah edilir. Yazar, romanda savaş dönemini ve Anadolu hayatını da gözler önüne serer. Araştırmada kitaplar, makaleler, tezler ve fotoğraflarla birlikte Güntekin ve ailesiyle yapılan röportajlar da kullanılmıştır. Ele alınan bulgularda *Çalığışu*’nun toplumun sorunlarını dile getiren, dini meselelere yer veren, Feride karakteri üzerinden kadın figürünün baskı altında tutulması, eğitim, ekonomi, sağlık gibi konuların bir sorun haline geldiğinin ifade edildiği görülür. Ayrıca bulgular dindar insanların kaba, katı ve bağınaz olmaları, zihinlerinin yeniyte tepki göstermesi, toplumun bunu sürdürmeye devam etmesi bununla birlikte gelişime dair bir adım atılmamasıyla dinin olumsuz anlamda Reşat Nuri tarafından ele alındığını gösterir. *Çalığışu* romanı karakter kadrosuyla toplumun hemen hemen her kesiminden insanı ele almaktadır. Zengin-fakir, doğulu-batılı, geleneksel-modern, eğitimli-eğitimsiz insanları bünyesinde barındıran roman, toplumun sorunlarına ve dini meselelere yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu* Romanı, Dini Söylemler, Toplumsal Söylemler

ABSTRACT
RELIGION AND SOCIETY IN REŞAT NURI'S
NOVEL ÇALIKUŞU

Kerime Firdevs EFE

Master, Department of Philosophy and Religious Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. İzzet ER

January, 2023 - 113 Pages

The subject of this research is to analyze how Reşat Nuri Güntekin handles religious and social issues in the novel *Çalikuşu*. Living between 1889 and 1956, Reşat Nuri Güntekin could not have written a novel without being influenced by the political, economic, sociocultural and religious structure of the period. From this point of view, the novel *Çalikuşu*, published in 1922, focuses on issues such as the view of religious education, traditional and religious discourses, prayers, religiousized rituals, clothing and hijab, economic situation, women and social pressure. The study explains how Reşat Nuri, who lived in the last period of the Ottoman Empire, reflects this period in the novel and how the characters' understanding of religion is handled. The author, without bypassing the structure of the period, also reveals the war period and Anatolian life in the novel. In addition to books, articles, theses and photographs, interviews with Güntekin and his family were also used in the research. In the findings, it is seen that *Çalikuşu* expresses the problems of the society, includes religious issues, the oppression of the female figure through the character Feride, and that issues such as education, economy and health have become a problem. In addition, the findings show that religion is dealt with negatively by Reşat Nuri in the sense that religious people are rude, rigid and bigoted, their minds react to the new, the society continues to maintain this, and no step can be taken towards development. The novel *Çalikuşu* deals with people from almost every segment of society with its cast of characters. The novel, which includes rich-poor, eastern-western, traditional-modern, educated-uneducated people, includes the problems of society and religious issues.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, *Çalikuşu* Novel, Religious Discourses, Social Discourse

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
RESİMLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	3
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi ve Kaynakları	5
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.5. Araştırmanın Yöntemi	8

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE, REŞAT NURİ GÜNTEKİN VE ÇALIKUŞU	10
2.1. Din, Toplum, Din - Toplum Algısı ve Din - Toplum İlişkisi	10
2.1.1. Din	10
2.1.2. Toplum.....	12
2.1.3. Din-Toplum İlişkisi	14
2.1.3.1. Örf Adet Kültür	16
2.1.3.2. Batılılaşma-Modernleşme	17
2.1.4. Din-Toplum Algısı	22
2.2. Reşat Nuri Güntekin, Çalığıuşu Romanı ve Karakterler	21

2.2.1. Reşat Nuri Güntekin	23
2.2.2. Çalıkuşu Romanı	26
2.2.2.1. Karakterler	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ VE TOPLUMSAL SÖYLEMLER.....	32
3.1. Din ve Dini Eğitim Anlayışı	32
3.1.1. Yabancı Okullar Bünyesinde Fransız Katolik Okulu.....	33
3.1.2. Anadolu Mektepleri	38
3.2. Dini ve Geleneksel Söylemlerin Algısı	45
3.3. Kıyafet ve Tesettür Anlayışı.....	52
3.3.1. Kadınlar Üzerinde Toplumsal Baskı.....	58
3.4. Küçük Yaşta Evlilik	63
3.5. Çocuk Yetiştirme ve Evlat Edinme.....	65
3.6. Dua Formları.....	69
3.7. Ölüme Bakış	70
3.8. Hurafeler ve Batıl İnançlar	75
3.9. Dinileştirilmiş Uygulamalar	78
3.9.1. Paskalya.....	78
3.9.2. Noel Yortusu.....	79
3.9.3. Hıdrellez	79
3.10. Sosyoekonomik Hayat.....	81
3.10.1. Memur Zihniyeti	83
3.10.2. Savaşın Etkileri	86
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Çalıkuşu Romanı Karakterler	30
--	----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1: Notre Dame De Sion Okulu	33
Resim 3.2: Sörlerin Kıyafetleri	36
Resim 3.3: Öğrencilerin Kıyafetleri.....	36
Resim 3.4: Doğancılar Mitingi – Üsküdar	57
Resim 3.5: Zeyniler Kabristanı – Bursa.....	72

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Romanlar eski zamanlardan bu yana gerek kaynağının destanlara atfedilmesi gerekse Avrupa’da doğduğunun bilinmesi itibariyle kabul gören bir yazı türüdür.¹ Aynı zamanda edebiyatın vazgeçilmez bir unsurudur. Romanlar karakterlerden, zamandan, mekândan, olgu ve olaylardan oluştuğundan doğrudan kaynağını hayattan almaktadır. Güçlü ve etkili bir yazı türü olan roman, toplumdaki etkilediği gibi toplumu etkileme gücüne de sahip bulunmaktadır. Bu sebeple edebi eserler psiko-sosyal bir bileşimdir.² Roman yazarları yaşadığı toplumun genel durumundan, tarihi arka planından, ekonomik alandan, eğitim, sağlık vb. işlerden etkilenir ve romanlarını bu şekilde bir kurgu üzerine bina etmektedirler. Romanlar, okuyucunun hayal dünyasında geniş yer tutup daha fazla okunmasına sebebiyet verirken toplum tarafından da ilgi çekici bulunup benimsenmektedir. Bu açıdan bakıldığında edebiyat ve sosyolojinin birbirleriyle bağlantılı bilimler olduğu söylenmektedir.

Edebiyat çatısı altında yer alan unsurlar, toplumların yaşam tarzı, inanç, duyu ve düşüncelerini ortaya koyar. Bununla birlikte, insanlar arasındaki davranışlar, sosyal ilişki, din, mitolojik unsurlar edebiyata yansır.³ Edebiyat bu açıdan sosyoloji ile irtibatlandırılır. Edebiyat sosyolojisi 1900’lerden başlar. Çıkışında, edebiyatın toplumda edindiği rol ve toplum şartlarının edebiyatı etkilemesi ifade edilir. Bu sebeple, toplumun genel görüntüsünü eleştiri merceğine alan romanın temelinde sosyolojinin uygulama alanı yer alır.⁴ Edebiyat sosyolojisini romanın kurgusu, nedenselliği ve yaklaşım biçimi etkilerken, hem sosyolojiyi hem de karşılaştırmalı edebiyatı romanın beslenme kaynağı, paralel metin ilişkisi ve mesajlar etkilemektedir.⁵ Özellikle Tanzimat ile birlikte edebi türlerin kazandırdıkları, 1840-

¹ M. Orhan Okay - Alim Kahraman, “Roman”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: 2008), 35/160.

² Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 1.

³ Ertuğrul Aydın. “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/1* (Winter 2009), 357.

⁴ Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, 360.

⁵ Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, 364.

1940 yılları arasındaki edebi akımların oluşturdukları, devrin siyasi ve sosyal hayatın satır aralarındaki olaylar zinciri bakımında Türk edebiyatı kapsamında yeni bir boyut ortaya çıkarabilir.⁶

Bunun dışında, edebi eser, ilk önce anlatılan metin aracılığıyla ifade dünyasını kurgulamak için gerekli nitelikleri reel dünyadan alır. Böylece edebi eserde gerçek dünyanın bir yansımasıyla karşılaşılır. İşte bu rasyonel dünya ve sosyal oluşum zinciri edebiyat ve sosyolojiyi birbirine yakın hale getirir. Öte yandan, sosyolojik şartlar edebiyat eserinin doğrudan etkiler. Eserin, yazardan gelen bilinç ve şuur dayanağı kadar, onu oluşturan dinamiklerin de etkisi vardır. Netice itibarıyla herhangi bir edebiyatın metninin arka planında sosyoloji ve ona bağlı durumları görebiliriz.⁷ Bu durum söylem analizi denilen bir yöntemin edebiyat metni içerisinde uygulanmasıyla gerçekleşir.

Söylem analizi söz söyleme ve yazılı metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile bağ kuran geniş kapsamlı kültürel ve sosyal çalışmalar için de kullanılan bir yöntemdir.⁸ Bazı araştırmacılar söylem analizini yalnızca konuşma ağı türevleri ile ifade edilmekten ibaret görürken bazı araştırmacılar konuşma ve yazma eylemlerini de kapsadıklarını söylerler. Söylem, bilginin sadece içeriğini değil, aynı zamanda “kim söyledi? Kime söyledi? Neye dayanarak söyledi? Söyleyenler söyledikleri ile neyi amaçlıyorlar?” soruları üzerine bilginin tüm boyutlarını içerir.⁹

Dil, onu çevreleyen sosyal dünya ve bu sosyal dünyanın ideolojisi ile çevrilidir. Söylem analizinin temel amacı yorumlamak ve anlamlandırmaktır. Belirli sorulara kesin cevaplar vermek yerine, mevcut bilgi, düşünce ve duyguları genişletir ve tarihsel ve sosyal bağlamlarda inançları, tutumları ve eylemleri şekillendiren söylemlerin varlığını ve bilgilerini değerlendirir. Herhangi bir konuda söylem analizi yapılabilir.¹⁰

Hikâye ve öykü yazarlığının yanı sıra romanlar, gerek olgu ve olaylarla gerek karakterlerle yazıldığı dönemin toplumsal yapısını, geçirdiği tarihsel evreleri, yazarın

⁶ Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, 367.

⁷ Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, 368.

⁸ Hilal Çelik - Halil Ekşi, “Söylem Analizi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2013), 99.

⁹ Çelik - Ekşi, “Söylem Analizi”, 100.

¹⁰ Çelik - Ekşi, “Söylem Analizi”. 102, 109, 110.

ve karakterlerin dini anlayışlarını, sosyoekonomik durumlarını anlamamızı kolaylaştırıp analiz etmemizi sağlar. Bu sayede sosyolojik ve dini temelli analiz edebiyat sosyolojisinin konusu olduğu kadar din sosyolojisinin mevzuları arasındadır. Romanlar üzerinde dini ve toplumsal meseleleri ele almak hem din bilimlerine hem de sosyoloji bilimine katkı sağlar. Bununla birlikte romanın kurgu olduğu fakat bu kurgunun reel dünyadan beslenip estetik anlatım tarzı ile okuyuculara sunulduğu gözden kaçırılmamalıdır.¹¹

Romanlar gelişen şartlar göz önünde bulundurulduğunda sosyal çevre ile irtibatlandırılmıştır. Zamanın ve mekânın önemli olduğu roman sanatında hangi dönemde hangi toplumsal olay olduğunu bilmek romanı daha iyi anlamamızı sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında yazarlar, romanlarında 19. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan batılılaşma, savaş, iktisadi sorunlar, aile içi krizler, ahlaki yozlaşmalar gibi konular üzerinde durmuşlardır. Reşat Nuri Güntekin bu konuda edebiyatçılarımız arasında adını sıkça duyuran bir yazar olmuştur. Güntekin, Türk edebiyatının en çok okunan isimlerinden biri olup yazmış olduğu *Çalığışu* adlı romanıyla tanınmıştır.

Roman, Batı'da bunalımla ortaya çıkmış bir tür olduğuna göre, Türk edebiyatının Türk toplumunun içinden geçmek zorunda kaldığı medeniyet krizine kayıtsız kalması düşünülemezdi. Batılılaşma hareketi 1950'lere kadar Türk romanının sorunlarını büyük ölçüde belirledi.¹² Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma hareketi 19. asrın ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir. Türk kültürünün en keskin değişimlerin yaşandığı ve Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini ardından ise Cumhuriyet'in kurulduğu, Batı medeniyetine girilmeye çalışıldığı bir dönemdi. Reşat Nuri, romanlarında sosyal, siyasi ve kültürel ve modernleşme açısından yoğun geçen bu devri *Çalığışu* romanında konu aldı.¹³

1.1. Araştırmanın Problemi

Tezimiz, Reşat Nuri Güntekin tarafından kaleme alınan *Çalığışu* adlı romanın içeriği üzerine yapılmış bir çalışmadır. Çünkü romanlar insanların hem birbirleriyle hem de

¹¹ Mehmet Tekin, "*Roman Sanatı*". (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 2018), 11.

¹² Çelik, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*", 159.

¹³ Çelik, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*", 3.

toplumla olan ilişkilerini birçok yönüyle ele alan eserlerdir. Bireyi ve toplumu tüm yönleriyle aktarabilecek hâkim bir bakış açısına sahip olan yazar, yazdığı dönem hakkında bizlere ipuçları verir. Romanı objektif bir şekilde yazabildiği gibi kendi duyguları ve gözlemleri doğrultusunda da okuyucuya aktarabilir. Bu noktada çeşitli yazarların muhtelif eserleri sosyolojinin inceleme alanları arasında yer almaktadır. Biz de Reşat Nuri'nin *Çalılıkusu* romanının kaleme alındığı yılları ve kültürel ortamı dikkate alarak o dönemdeki toplumsal ve dini yaşantı üzerinde durup, eserde geçen karakterlerin din ve toplum anlayışlarını söylem ve içerik analizini de dikkate alarak inceleyeceğiz.

Reşat Nuri Güntekin'i bu minvalde seçmemizin sebebi, romanında yer alan dini ve toplumsal meselelerin varlığı ve üzerinde analiz yapılabileceği kanısındır. Özelde ise öğretmen olması, Anadolu'yu karış karış gezip ciddi bir gözlem yeteneğine sahip olmasıyla birlikte oluşturduğu karakterlere de bunu yansıtmasını söyleyebiliriz. Sade ve akıcı bir dile sahip olan *Çalılıkusu* romanı okuyucuyu hem sıkmamakta hem de etkilemektedir.

Tezde genel itibariyle şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Reşat Nuri, Osmanlı'nın son döneminde cereyan eden olayları ele alan bu romanında toplumsal sorunlara ne derecede temas etmiştir?
2. Roman karakterlerinin dini anlayışı ve buna bağlı olarak dini yaşantısı ile romanda geçen olayların dini boyutu nasıl izah edilmiştir?

Birinci sorunun cevabı ayrı bir başlık altında incelenecek ve elde edilen cevaplar ayrıca analiz edilecektir. Batılılaşma ve modernleşme anlayışları ile dine olan saygın bakış ve yaşayış arasında ters bir orantıdan da söz edilmektedir. Ayrıca toplumsal sorunlar, modern ve gelenek çatışması, yaşam mücadelesi ile birlikte fakirlik, toplum baskısıyla gelen diğer sorunlar, çıkar ilişkileri de bu meyanda irdelenmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Bu sorular aynı zamanda romanın genel hatlarını ve karakterlerin dini anlayışlarının toplumda nasıl algılandığını gözler önüne sermektedir.

İkinci sorunun cevabı için ise romandaki kahramanlar detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Kahramanların romanda yer verildiği kadarıyla yaşadığı çevrenin dini durumu, kahramanların dini eğitimleri, eser sürecindeki dini anlayış ve yaşantıları dikkatli bir şekilde incelenecektir. Feride adlı başkahramanın eğitim hayatının

Fransız okulunda dolayısıyla Hristiyan temelli bir eğitim ile geçirmesi, Anadolu'da öğretmenlik yaptığı süre boyunca kendisini bir takım zorluklarla karşılaştırabilir. Başkarakter olan Feride'nin tesettürünün farklılaşması, Feride'nin öğretmenlik yaptığı mektepteki çocukların din hakkında olumsuz telkinlere maruz kalmaları veya köydeki insanların tutum ve davranışları elde edilen ve yaşanan dini düşünce ile ilişkili olabilir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Reşat Nuri ve onun gibi birçok roman yazarı eserleriyle dönemin toplumsal, dini, siyasi, iktisadi vs. boyutu ile ilgilenmiş ve eserlerine bunu yansıtmıştır. Güntekin, diğer yazarlardan farklı olarak öğretmenlik, müfettişlik, başmüfettişlik, milletvekilliği, UNESCO temsilciği, tiyatro yazarlığı gibi birçok alan ile meşgul olduğundan romana olan katkılarının ve mesleki anlamdaki tecrübelerinin romana aktarımı konusunda büyük öneme sahiptir. Bu araştırmayla, Reşat Nuri'nin *Çalığışu* romanında toplumun ve dinin etkisinin, din algısı ve yaşayışlarının roman kahramanları bağlamında analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Kaynakları

Reşat Nuri Güntekin edebiyat dünyasında gerek kendi döneminde gerekse günümüzde adından sıkça söz ettiren bir yazar olmuştur. Cumhuriyet'in ilanına yakın bir dönemde basılan *Çalığışu* romanı, var olan ülkenin sınırları içerisinde ne tür dini temayüllerin, toplumsal problemlerin olduğunu olgu ve olaylar üzerinden bizlere sunması açısından önemli bir romandır.

En çok okunan ve sevilen bu roman hakkında çeşitli tez çalışmaları mevcuttur. Reşat Nuri Güntekin hakkında yapılan çalışmaları incelediğimizde Güntekin'in roman yazarlığının yanında tiyatro ile de ilgilendiğinden, yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde Reşat Nuri'nin tiyatro eserleri de çalışmalara konu olmuştur. Yazdığı romanlarda yer alan Anadolu tasvirleri de bir başka önemli konudur. Genel itibarıyla romanlarında Anadolu'yu anlatan Reşat Nuri hakkında yapılan çalışmalarda da bu konunun yer alması kaçınılmazdır. Bir diğer husus ise öğretmenlik mesleğidir. Kendisi de bir eğitimci olan Reşat Nuri romanlarında eğitim ve öğretimi sıklıkla vurgulamış ve bu konuyu yer yer roman kahramanlarıyla da izah etmiştir. Tez çalışmalarının eğitim, Anadolu, tiyatro ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümü konularını

içeren söz dizimi, cümle bilgisinin incelenmesi, fiiller, romanlarının teması gibi konular üzerinde olduğunu görmekteyiz. Bize en yakın çalışma olan Akbaba'nın, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Din Algısı*"¹⁴ adıyla bir yüksek lisans tezi mevcuttur. Akbaba'nın çalışmasına baktığımızda Reşat Nuri'nin sosyo-kültürel hayatına değindiğini görüyoruz. Ayrıca Reşat Nuri'nin romanlarında yer alan din-toplum ilişkilerine ve dini figürlere yer verir. Bu bölümü tezimizle benzer niteliktedir; ancak farklı olarak biz tezimizde *Çalığışu* romanı kapsamında karakter analizi ile toplumsal ve dini anlayışları yorumlamaya yoğunlaştık.

Güler ise, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Gelenek ve Din Anlayışı*"¹⁵ adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Güler'in tezine baktığımızda kılık kıyafet algısı, eğitim algısı, sosyal hayat algısı, kahraman kurgulanışı ve mekân kurgusu olarak 5 bölümden oluşur. Güler bütün bölümlerde geleneksel ve modern karşılaştırması yaparak bir nevi mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur.

Bununla beraber, Reşat Nuri ve romanları üzerine yapılan çalışmalara çok rağbet vardır. Gerek romanlarının üslubu açısından beğenilmesi gerek romanların senaryolaştırılmasıyla tanınması, bu artışın ana nedeni sayılabilir.

Abdülkadir Hayber'in, "*Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*" adlı kitabının Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları kısmında tezimize katkı sağlayacak bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte Hüseyin Çelik'in "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*" adlı kitabının içeriğinde yer alan *Çalığışu* romanı üzerinden toplumsal ve dini konuları yazarın yorumlaması dikkate değerdir.

Kadın konusu hakkında yüksek lisans tezi yazan Soyöz, "*Cumhuriyet Öncesi Türk Edebiyatında Kadın Oluşum Romanı*"¹⁶ adlı romanla mukayeseli bir çalışma

¹⁴ Ferhat Akbaba, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Din Algısı*" (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁵ Merve Güler, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Gelenek ve Din Anlayışı*" (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁶ Simge Soyöz, "*Cumhuriyet Öncesi Türk Edebiyatında Kadın Oluşum Romanı*" (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

sergilemiştir. Gülnur Can'ın¹⁷ yüksek lisans tezinde, üç önemli yazarın romanlarında sadece kadın meselesini ele almış ve konuyu oldukça detaylandırmıştır. Bir diğer yüksek lisans tez çalışması yapan Şafak Gökçe Arslan "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın*"¹⁸ başlığı altında sosyal, kültürel ve ekonomik alanda kadın konusunun Güntekin'in romanlarında incelenmesini esas almıştır.

Literatür araştırmasında karşımıza çıkan bir diğer eser de Karataş'ın¹⁹ yüksek lisans tezidir. Konusu Güntekin'in romanlarında halk-aydın çatışmasıdır. Bunun yanında Kemer kaya'nın²⁰ dini eğitim hususunda Reşat Nuri'nin eserlerinde yer alan din adamları, dindarlar ve dini eğitim veren karakterleri yüksek lisans tezinde işlediğini görmekteyiz.

Devam etmekte olan tezler arasında Erdem'in²¹ "*Reşat Nuri Güntekin' in Eserlerinde Sosyo-Dini Unsurlar*" ve Sarı'nın²² "*Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip Adivar Romanlarında Din*" adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Dinin geleneksel-modern algısının toplumdaki tezahürüne romanda yer verilmesi açısından din sosyolojisinin araştırma alanına girmesi pek tabiidir. Hususi olarak din sosyolojisi alanında Reşat Nuri ile ilgili yapılan çalışmalar azdır. Genel itibariyle Reşat Nuri ve eserlerini konu alan çalışmalar Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalının çalışmaları içerisinde yer alır. Anadolu'nun incelenmesi, öğretmenlik mesleği, eğlence kültürü, halk kültürü unsurları, senaryolaştırma süreci gibi konular

¹⁷ Gülnur Can, "*Halide Edip Adivar, Aka Gündüz ve Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın*" (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

¹⁸ Ş. Gökçe Arslan, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın*" (Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁹ Yasemin Karataş, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*" (Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

²⁰ Seyid Kemer kaya, "*Reşat Nuri Güntekin'in Eserlerinde Dini ve Ahlaki Değerler ve Bunların Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*" (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

²¹ Ayşe Rabia Erdem, "*Reşat Nuri Güntekin' in Eserlerinde Sosyo-Dini Unsurlar*" (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, devam ediyor).

²² Rabia Gülsüm Sarı, "*Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip Adivar Romanlarında Din*" (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, devam ediyor).

tez çalışmalarının konusu arasında görülmektedir. Bu çalışmayı özgün kılan ise dini ve toplumsal anlayış açısından *Çalikuşu*'nun daha önce analiz edilmemiş olmasıdır.

Hulasaten ilgili literatüre bakıldığında, *Çalikuşu* romanı özelinde karakterlerin toplumsal ve dini anlayışlarına değinen bir çalışma bulunmaz. Bu bakımdan tezimiz, ilgili literatürde yer alan boşluğu dolduracaktır kanaatindeyiz.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalikuşu* eserinde yer alan dini ve toplumsal anlayışlar ve karakterlerin analizi tezin esas kapsamını oluşturmaktadır. Reşat Nuri'nin eserlerinde Osmanlı'nın son dönemlerinin dini ve toplumsal yapısından söz ettiğini görmemize rağmen tezimizin içeriği sadece *Çalikuşu* romanı çerçevesinde kahramanlarının ve olayların toplumsal ve dini boyutunun analizini yapmakla sınırlıdır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Tez konuya uygun bir şekilde iki farklı yöntem izlenerek araştırılacaktır. Birincisi "literatür değerlendirmesi", ikincisi ise "içerik analizi" olacaktır. Literatür değerlendirmesi konunun teorik çerçevesi ile tarihi arka planını belirlemek amacıyla yapılacaktır. Doğru ve güvenilir bir tez araştırması için literatür değerlendirmesi büyük bir öneme sahiptir. İçerik analizin amacı, değerlendirilen konu kapsamında, daha sonraki zamanlarda yapılacak olan akademik çalışmalara rehberlik etmesi ve konu ile ilgili genel portre tespitinin sağlanmasıdır. Bu analiz yöntemindeki sonuçların, amaçlanan konulara ilişkin olarak ileride planlanacak araştırmalara yön göstermesi beklenmektedir.²³ Bu tezde içerik analizi yöntemi uygulamamızın sebebi roman kahramanlarının söylem çözümlemesini yapmaktır. Yeri geldiğinde, gerek dini ve toplumsal anlayış bakımından eserin incelenmesinde, gerek kavramsal çerçevede konuların izahında alanında uzman akademisyenlerin görüşlerine de başvurulacaktır.

Bu tezde cevap aradığımız sorular olan, Reşat Nuri Güntekin'in romanında toplumsal sorunlara ne derece temas ettiği ve roman kahramanlarının dini anlayışlarının ve

²³ Eser Ültay - Hakan Akyurt - Neslihan Ültay, "Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 0/10 (2021), 190.

yaşantılarının izah edilmesine söylem analizini ele alarak değerlendirmeye gayret göstereceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE, REŞAT NURİ GÜNTEKİN VE ÇALIKUŞU

2.1. Din, Toplum, Din -Toplum İlişkisi ve Din -Toplum Algısı

2.1.1. Din

Sosyolojik kaynaklara bakıldığında sosyal bir varlık olarak yaratılan insan dine bigâne kalmamıştır. Çünkü din inanç ile bağı olan bir kavramdır.²⁴ Bu açıdan hangi coğrafya, hangi tarih olursa olsun din, insan ve toplum olduğu müddetçe var olagelmıştır.²⁵

“Din”, köken itibariyle Arapça bir kelime olup “borç, yükümlülük ve sorumluluk” gibi anlamlara gelir.²⁶ Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerde²⁷ “din” kelimesi, hesap, itaat, ceza, hüküm, şeriat, İslam gibi anlamlarda kullanılır. “İslam” kurtuluşa ermek, teslim olmak ve barış manasındadır. “İslâm’ın din olarak tarifinde Allah’ın birliği ilkesinin yanı sıra O’na bütün kuşkulardan arındırılmış bir teslimiyetle bağlanma vurgusu önemli bir yer tutmaktadır.”²⁸

İlgili kaynaklara bakıldığında herkesçe kabul edilen ve bütün toplumlardaki din anlayışını kapsayan net bir din tanımı belirlenemediği görülmüştür.²⁹ Bir dinde manevi yön ağır basıyorsa ona göre tapılacak tanrılar varsa ona göre değişik tanımlar yapılmıştır. Onun için din tanımları her devre ve topluluğa hatta her bilim dalına göre değişiklik kazanmıştır.³⁰

Dini tanımlamak herhangi bir cismi, maddeyi tanımlamaktan daha zordur. Yine de din tariflerinde genelde iki farklı temayül göze çarpar: İlki asli bir çerçeve olan ilahi, kutsal ve tabiatüstü varlıkların tanımlanmasıdır. Diğerisi ise dinin insan ve toplum

²⁴ Zeki Arslantürk - Tayfun Amman, “*Sosyoloji*” (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 158.

²⁵ Yümnü Sezen, “*Sosyoloji Açısından Din Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*” (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 15.

²⁶ Günay Tümer, “Din”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: 1994), 9/312.

²⁷ Kur’an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015). el-Al-i İmran 3/19. el-Fatiha 1/4. el-Maide 5/48.

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: 2001), 23/1-4.

²⁹ Samiye Mustafa Haşşab, “*İslam Sosyolojisi*” (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2019), 17.

³⁰ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ve İnanç Arasında* (İstanbul: HİKAV Yayınları, 2018), 16.

hayatında icra ettiği yönü esas alarak yapılan fonksiyonel bir tanımdır.³¹ Diğer bir ifadeyle substantif ve işlevsel tanımlar yapılmıştır. Substantif tanım dinin “ne” olduğu, işlevsel (fonksiyonel) ise dinin “ne yaptığını, neye yaradığını tanımlamak için kullanılır. Dinin kutsallığı ve aşkınlığı substantif tanımlarda vurgulanır.³² İşlevsel din tanımı sosyolojik çözümlenmeler için uygundur, geniştir, dinin farklı boyutlarını da ele alır.³³

Bir başka açıdan bakıldığında din, ferdi ve sosyal yanı bulunan, fikir açısından sistemleşmiş olan, inananlara belli bir yaşam tarzı ve dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. Kitabi dinler olarak bilinen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da inanç, ibadet ve ahlakla ilgili hususlar birbirine bağlı üç yön bulunmaktadır: Din, bir değer koyma, değer biçme ve yaşam şeklidir.³⁴

Durkheim, dini, toplumdaki kutsal uygulamalardan ve sistemlerden oluşan bir inanç olarak görmektedir.³⁵ Otto’ya göre ise din, kutsalın tecrübesidir. Kutsal ise akıldışı ve büyüleyici bir sırdır. İnsan olmayı dini bir varlık olmakla denk gören Eliade ise, bütün bir hayatın kutsal bir değerinin olduğunu vurgulamakta ve kutsalın tecrübesinin aslında karmaşık hayatta hakikati ortaya koyarak sistematik bir düşünceye yol açtığını ifade etmektedir.³⁶ Marksist bakış açısıyla din, sınıfların mücadelesi neticesinde doğan bir tepki olayıdır ve işçi sınıfının haklarının farkında olmamaları ve talep etmemeleri için işçi sınıfına enjekte edilen bir afyondur ancak yapılan araştırmalara bakıldığında sınıfların olmadığı dönemlerde de ilkel dinlerin mevcut olduğu görülmektedir.³⁷

³¹ Recep Yaparel, “Dinin Tanımı Mümkün Mü?”, *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (1987). 407.

³² Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 56.

³³ Okumuş, “*Toplumsal Değişme ve Din*”. 64.

³⁴ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 6.

³⁵ Emile Durkheim, “*Dini Hayatın İlk Şekilleri*”. çev. İzzet Er. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 57-63.

³⁶ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015), 13-14.

³⁷ Sezen, “*Sosyoloji Açısından Din*”. 69.

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında genel olarak din kutsalı, Tanrı'yı ve metafizik olguları içinde barındıran bir inanç sistemidir.³⁸ Fakat dinin yalnızca bir inanç ile ifade edilmesi doğru değildir; inancın herkes tarafından kabul edilen bir pratiğe dönüşmesi gerekir.³⁹ Bu durumda dinin toplumsal faaliyetlerle iç içe olması ayrı bir önem kazanır.⁴⁰

2.1.2. Toplum

Maddi manevi ihtiyaçlarını tek başına temin edemeyen fert, insani karakterini oluşturmak için bu ihtiyaçları bünyesinde geliştirebileceği bir topluma muhtaçtır.⁴¹ Fertleri birer parçaya benzetirsek toplumu parçalardan oluşmuş bir bütün olarak ele alabiliriz.⁴² Bu bütünün düzenli olması aile, din, devlet, kültür gibi alt unsurların düzenli olması ile paralellik göstermektedir. İnsanların belli bir amaç çerçevesinde birleşmeleri ile toplum hayatı meydana gelir. Sosyologlar, insanlar arasında herhangi bir iletişimin olmamasını, düzensiz bir yapıyı toplum olarak ele almaz. Karşılıklı şuurdu iletişim, kanun ve kaidelerle bir toplum meydana gelir. Bu toplum değişim ve gelişim halinde olup sosyal yardımlaşmalar, sosyal münasebetler şeklinde ilerler. Böylece toplum dinamik bir hal alır.⁴³

Her devrin ve coğrafyanın toplum yapısını ele aldığımızda farklı teorik çerçeveler ile karşı karşıya kalmaktayız. Sorokin toplumu, toplumsal ilişkiler ve maddi-manevi kültür ile ifade ederken Parsons, uzun süreli yaşamı toplumda öncelikli görmektedir.⁴⁴ Hobbes harplerin kötü etkisi neticesinde insanlar sözleşme yaparak toplumu oluşturur derken; Rousseau insanın birlikte yaşamının doğruluğunu düşünüp böylece topluluk halinde bir hayat sürmek istediğini söyler.⁴⁵ Bunun yanı sıra Marcel Mauss toplumu belli mekana, kurumlara ve hukuk sistemine dayandırmaktadır. Genel tabirle toplum ortak bir toprak parçasında, belli bir kültürü

³⁸ Şinasi Gündüz, *Din ve İnançlar Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları Sözlük Serisi, 2017), 122.

³⁹ Vejdî Bilgin, *Din ve Toplum* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 74.

⁴⁰ Gündüz, "Mitoloji ve İnanç Arasında", 15.

⁴¹ İzzet Er, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2008), 15.

⁴² Arslantürk – Amman, *Sosyoloji*, 215.

⁴³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 19.

⁴⁴ Arslantürk – Amman, *Sosyoloji*, 215-216.

⁴⁵ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 20.

yaşamlarında var kılan insan grubudur.⁴⁶ Kimi araştırmacılara göre insan, toplum karşısında pasif ve çaresiz, kimine göre toplum insanın zindanı veya daha pozitif bir tabirle toplum insanın kendini gerçekleştireceği bir mecra, aynı zamanda bir tercihler dünyasıdır.⁴⁷

Toplum, insan davranışlarını kontrol ederek güç, destek ve özgürlükler sağlayan birçok grup ve bölümden oluşan bir sistemdir. Herbert Spencer'ın toplumu canlı bir organizma olarak ifade etmesi şu şekilde özetlenebilir: Hem "sosyal organizma" hem de "canlı organizma" kütle olarak büyüdükçe yapı olarak da büyür. Spesifik olarak, biyolojik sistemler büyüdükçe daha karmaşık hale geldiği gibi, büyük sosyal yapılar da büyüdükçe daha karmaşık hale gelir. Canlı ve sosyal organizmalarda her parçanın bir işlevi veya amacı vardır. Canlı sistemlerde olduğu gibi sosyal sistemlerde de bir parçadaki değişiklik diğer parçaları ve nihayetinde bütünü etkiler. Demokratik hükümetten totaliter rejime geçiş aileyi, eğitimi, dini ve daha fazlasını etkiler. Bu nedenle sırasıyla politik veya ekonomik sistemler, siyaset bilimciler ve ekonomistler tarafından yoğun bir araştırma konusudur ve dolaşım veya solunum sistemi biyologların ve ilgili sağlık bilimleri profesyonellerinin büyük ilgi gösterdiği bir alandır.⁴⁸

Toplum, iç ve dış bünye olarak ifade edildiğinde, iç bünyeden maksadın toplumun kuruluşunun kendine özgü işleyişiyken dış bünyeden kastın toplumun özel nitelik ve şekilleri ile coğrafi görüntüleri olduğu görülür. Cemaat, menfaat, egemenlik, zümre ve sınıf toplumu olarak toplum beş esas üzere incelendiğinde cemaatte asıl birliğin kader, gelenek ve kültür birliği olduğu ifade edilir. Menfaat toplumu cemaatten farklı olarak kişinin dilediği gibi girip çıkabileceği, temeli ortak bir amaca dayanan toplumlardır. Sırf maddi olmayıp maneviyatla da izah edilen menfaat toplumlarına hayır dernekleri örnek olarak gösterilir. Meşru ve gayr-ı meşru uygulama biçimlerine de sahip, bir grubun bir gruba boyun eğdiği, yönetenlerin ve yönetilenlerin olduğu topluma ise egemen toplum adı verilir. Eşit ilkesinden uzak olabilecek, kiminin hukuksal ayrıcalığının olduğu, alt ve üst zümre olarak ayrılan toplumlar ise zümre toplum olarak izah edilmiştir. Sınıf toplumu ise hukuk eşitliği olup ekonomik

⁴⁶ Yasemin Güler (ed.), *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: Yediveren Yayınları, 2018), 199.

⁴⁷ Kadir Canatan, "Sosyolojik Kuramda insan ve İnsan - Toplum İlişkileri", *Eskiye Dergi* 0/20 (2011), 8.

⁴⁸ Bekir Kocadaş, *Toplum, Toplumsal Yapı ve Kurumlar* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010), 3-4.

eşitliliğin bir noktada sağlanamadığı, sınıfsal geçişin mümkün olduğu toplumlar olarak tarif edilir. ⁴⁹ Toplumlar her ne kadar ayrı ayrı izah edilseler de ortak etkenlerle bir arada yaşamaktadırlar.⁵⁰

2.1.3. Din-Toplum İlişkisi

Din tek başına izah edilip anlaşılabilir bir değer olmayıp sosyokültürel, sosyoekonomik, siyasi vb. sosyal içeriklerle bir bütün halinde incelenmesi gereken bir yapıdır.⁵¹ Toplumları ayakta tutan temel değerler inançlardır. Bu ortak kutsi değerler aynı zamanda, toplumda insanları birbirine bağlar.⁵² Dini değerlerin, inançlar yanında toplumun düzenini sağlamada ve bireylerin rollerini belirleyip sorumluluk almada etkili olduğunu gösterir. Dini değerlerin etkili olduğu görülür. En küçük toplum aileden en büyük toplum milletlere kadar bütün sosyal yapılarda dinin etkili olduğu müşahede edilir. Bununla birlikte sosyal hayatta dinin rehberlik edici bir boyutunun olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁵³

Peguy'un ifadesiyle “*din ölüyorsa toplumsal bir çöküş ve çürüme vardır.*” Bu sebeple din öldüğünde toplum hayatini yitirir.⁵⁴ Herkesin sorumluluğunun bilincinde olup bunu yerine getirmesi ve hakkına razı olması, bunların toplum için hayati önem taşımalarının fertte uyandırdığı sağlam ve kati inanca bağlıdır. Bu da dinle olur.⁵⁵

Din toplumda varlığını sürdürürken toplumla birlikte değişime ve gelişime uğramaktadır. Aşiretlerin farklı inançları, totemciliğin ritüelleri, çok tanrıcılık-tek tanrıcılık düşünceleri ve varlığını devam ettirdiği görülür. Bunun dışındakiler bu şansa sahip değillerdir. Genel olarak bakıldığında sosyolojide karşılıklı etkileşim söz

⁴⁹ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 15-27.

⁵⁰ Lütfi Doğan, "Din ve Toplum". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 0 / 17 (Eylül 2011), 79.

⁵¹ Phil Zuckerman, “*Din Sosyolojisine Giriş*” çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp. (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009), 134.

⁵² Nevzat Y Aşıkoğlu, “Kutsal ve Toplum”. Cumhuriyet, *Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1996), 2.

⁵³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü* (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 79.

⁵⁴ Christopher Dawson, “*İlerleme ve Din*”. çev. Aylin Doğan, Yusuf Kaplan. (İstanbul: Açılım Kitap, 2003), 217.

⁵⁵ Er, *Din Sosyolojisi* Akçağ, 133.

konusudur. Ancak bu etkileşimde dinin toplumda hâkim unsur olup olmaması oldukça belirleyicidir. Büyük dinlerin görülmesi toplumla birlikte dinin de farklılaşmaya uğradığını göstermektedir.⁵⁶ Toplum tarafından benimsenen ve kabul gören dinler varlıklarını uzun süre devam ettiren dinler olarak görülürken bunun dışındakiler varlıklarını uzun süre devam ettiremeyenler olarak görülmektedir. Din her durumda etken veya toplum her anlamda edilgen bir pozisyonda değildir. Toplum içerisinde din tamamlayıcı vazife görmektedir.⁵⁷ Din davranışları oluştururken organize ve hedefli davranışlar sergilemektedir.⁵⁸

Dinin toplum üzerinde birleştirici mi ayrıştırıcı mı bir rol üstlendiğine dair tartışmaların varlığını da görmekteyiz. Tarihte mezhep savaşlarının olduğu bir gerçek olduğu gibi kardeşliğin, bağlılığın da dini bir öğreti olduğu bilinmektedir. Wach, bütünlendirici yönünün ayrıştırıcı yönünden fazla olduğunu söyler. Toplumdaki birçok kurumla değerler ve davranış bütünlüğü bir arada bulunan kurumları örnek göstererek ifade etmiştir.⁵⁹ Bilgin, dinin toplumda tam bir bütünlendirici olamayacağından bahseder.⁶⁰ Aydın, makalesinde din-toplum ilişkine dair çalışanların ortak sonuçlarını şöyle ifade eder: “Din; fertleri şahsiyetlerinin parçalanma tehlikesine karşı korur. Dinler inançlar sistemiyle grup hedefle üstünlüğü konusunda açıklama getirir. Dinler, kolektif ibadetlerle ortak duyguların pekişmesini sağlar. Dinler insanların bir araya gelmesini sağlayan kutsal değerler içerisindedir. Dinlerde sosyal bütünleşme, ödülleri ve cezalarla meydana gelir. Dinsizlik, her türlü ahlak fikrinden uzak, toplumun gerilemesine sebebiyet verirken din, toplumların tekamülü için zaruri bir müessesedir.”⁶¹

Değişimi İslam dini özelinde ele alırsak, cahiliyeden medeniyete, sözlü kültürden yazılı kültüre büyük bir değişim ve gelişimin olduğunu görülür.⁶² “*Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü tecviz olunur*” kaidesine zamanlar değişir,

⁵⁶ Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, 79.

⁵⁷ Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Çapcıoğlu, Aydınalp. 128-135.

⁵⁸ Zeki Arslantürk, “*Din Sosyolojisi*” (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 34.

⁵⁹ Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (ed.), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 47.

⁶⁰ Bilgin, *Din ve Toplum*, 82.

⁶¹ Mehmet Aydın, “Din ve Toplum İlişkisi”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 0/3 (1986), 58-59.

⁶² Akyüz – Çapcıoğlu, “*Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 398.

hükümler de buna nisbetle değişim gösterebilir. Dinin aslı değişmezlik gösterirken yeni ufukların, farklı bakış açılarının varlığından söz edilebilir.⁶³

Dinler sosyal hayatla ilişkilerinde Tanrı ile olan irtibatları önem kazanır. Bireyin Tanrı'nın Dünya'yı yaratıp kenara çekilme inancı beraberinde toplumdaki elini çekmiş bir Tanrı inancını getirir. Bu durumda din sosyal hayata müdahil olmayıp yalnızca vicdani bir durum olarak devam eder. Öte yandan Allah'ın her şeyi yarattığı ve belli kurallarının olduğu bilinciyle hareket eden kişi için din sosyal hayatla bağlantılıdır ve ondan ayrılmaz.⁶⁴

2.1.3.1. Örf Adet Kültür

Toplum, örflerin ve ananelerin etkisi ile karşı karşıyadır. Örfler ve ananeler devamlı uygulanan ve toplumlarca farklılık arz eden bir tür sosyal normlardır. Kişi o topluma doğduğundan itibaren ister istemez örfleri yerine getirir. Örfler, genel itibariyle töre kavramıyla ilintili olup yaptırım gücü olan unsurlardır. Bunun yanında anane, gelenek ve göreneklerin ön planda olduğu değerlerdir. Örf ve adetler değerlerle birlikte toplumda din ile de ilişkilendirilir. Nitekim İslam fıkhiyatında örfün delil olarak ele alındığı görülür.⁶⁵

“Kültür”, ekin ekme anlamına gelen Latince “culture” kökünden türetilmiş Fransızca bir kelimedir. İnsan düşüncesinin ve buna bağlı olarak davranışlarının terbiye ve ıslah edilmesi anlamında kullanılır. Ekin ekmenin insanlar için önemli olmasından hareketle ekin ekme manasına gelen kültürün de biyolojik, psikolojik ve sosyolojik önemi vardır. Sosyolojik önemine değinecek olursak kültürel unsurlar eğitim yoluyla sonradan öğrenilir, cemiyetin bütününe aittir, zamana ve ihtiyaçlara göre yeniden izah edilmesiyle zenginleşir, her milletin ayırt edici kültürleri vardır, kültürel unsurlar birbirleriyle ahenk içerisinde bir bütünlük teşkil ederler.⁶⁶

Kültür, coğrafi koşullarla, afetlerle, göçlerle ve savaşlarla birlikte şekillenmiştir. Kültürü oluşturan bu unsurların yanında dinin de sayılması gerekir. Mimaride İslami yapılar, dini metinler, sanatın dini yorumları, dini musiki, mabetler gibi unsurlar

⁶³ Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 134.

⁶⁴ Er, *Din Sosyolojisi*, 141.

⁶⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 27-28.

⁶⁶ Er, *Din Sosyolojisi*, 379-384.

kültürü ve dini yansıtır.⁶⁷ Kültürün sosyal bir miras olduğu geçmişten diğer kuşaklara aktarılan bir yapı olduğu görülür. Din ile olan bağı ele alındığında kültürün şartlara ve zamana göre dengesinin değiştiği ve sosyal yapının değiştiği gözlenir.⁶⁸ Dinin sadece kültürü kapsadığı veya bir parçası olduğu düşünülemeyeceği gibi yalnızca gelenek ile de bağdaştırılamaz. Fakat kültür ve gelenekten etkilenir. Aynı zamanda kültür ve gelenekler dini değerlerden etkilenerek toplumda yer edinir. Dinler, ortaya çıktığı zamandan itibaren mevcut bulunduğu toplumun kültür ve geleneğiyle bir bağ kurmuştur. Uzun süren zamanlar içerisinde adet ve örflerin şekillenmelerini düşündüğümüzde dini de belli bir örf ve gelenekle sınırlı tutamayız. Dinin toplumdaki örflerle birlikte ele alındığında bazı yerlerde ikincil plana düştüğü veya dinin kaynaklarının yerine toplumun geleneklerinin ön plana çıktığını görürüz. Toplumun zihniyeti, ihtiyaçları, din algıları, beklentileri sosyo-kültürel ortamı anlamamızı sağlar.⁶⁹ Din, kültürel açıdan farklılık arz etmesiyle birlikte insanlara toplumu özel gözlüklerle görebilmek adına kavramsal görüş imkânları sunar.⁷⁰

2.1.3.2. Batılılaşma-Modernleşme

“Batılılaşma”, “modernleşme” kavramı ile kültürel ve sosyal değerler açısından benzerlik göstermektedir. Bu anlamda yenileşme ve değişme hareketlerinde tarihin bütün devirlerinde görülen bir olgu olarak “Batılılaşma” kavramı kullanılmaktadır. Türk tarihinde ise Tanzimat’tan bu yana yapılan yeniliklerin için çağdaşlaşma kavramından ziyade Batılılaşma kavramı modernleşme anlamında yer edinmektedir.⁷¹

Batılılaşma Batı ülkeleri haricinde kalan toplumlarda, Osmanlı ile Cumhuriyet Türkiye’sinde Batı’ya varmak amacıyla gerçekleştirilen kültürel, sosyal ve siyasi hareketlerdir. Ancak Osmanlıların Batı’ya doğru yönelişiyle öncelikle askeri ve eğitim alanında değişmelere, bir yandan sosyal olaylar, diğer yandan Osmanlı’nın coğrafi konumu ve tarihi dikkate alınmıştır. 18. Yüzyılda teceddüt, ıslahat veya Tanzimat olarak ifade edilen hareketler İstanbul’un farklı yerlerindeki yaşam tarzının

⁶⁷ Bilgin, *Din ve Toplum*, 101-103.

⁶⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*. 29.

⁶⁹ Bilgin, *Din ve Toplum*, 95-115.

⁷⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 63.

⁷¹ M.Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma” *TDV İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul, 1992), 5/148.

farklılığını ifade etmek maksadıyla asrilik, asrileşme gibi kavramlar kullanılmıştır. Osmanlının son ve Cumhuriyet ilk zamanlarındaki gözlenen değişimler Batılılaşmayı ifade edecek tarzda muasır medeniyet düzeyine ulaşma veya muasırlaşma tabirleriyle anlatılmıştır. Dildeki sadeleşme çabasıyla birlikte bu kavram çağdaşlaşma deyimine evrilmiştir.⁷²

Osmanlı Batıyla tanıştığında burada bulunan sosyal yapı ve kültürle karşı karşıya kaldı. Bu sosyal yapı ve kültürle beraber zihniyet değişikliği ve toplumsal değişim meydana geldi. Osmanlı'da Batı'yı tanıyan gruplar kendilerini diğer kesimleri eğitme, dönüştürme ve yönlendirme görevini üstlenen üstün bir seçkinler grubu olarak ortaya çıktı.⁷³ Seçkinler grubu ilerencilik-gericilik, Batılılaşmaya karşı çıkan grup ise dindarlık-dinsizlik hususunda birbirleriyle çatışmaya başladı ki bu çatışma Osmanlı ve ardından Cumhuriyet dönemi insanların zihniyet problemi olma özelliği taşıdı.⁷⁴

Modern dünyada elli yıl öncesine nisbetle dinin gerekliliği daha çok hissedilmektedir. Bilim, dine ilahi bir vahye dayanmasından dolayı önyargılı olsa da dinin meşruiyetini inkâr etmediği görülür.⁷⁵

a) Sosyal Hayatta Batılılaşma

Her şeyden önce sosyal hayatta modernleşmeyi dini anlamda zihniyet değişikliğine bağlamak gerekir. Dini bilginin gelenekle sürdürülmesinin aşınması ve aşırı rasyonelleşme gibi durumlar sosyal hayatta dini zedelemiştir.⁷⁶

Osmanlı toplumunda gündelik hayatın ve devletin temel bileşenleri içerisinde yer alan din, modernleşmeyle birlikte bir problem alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu problemler, hem Osmanlıda hem de Cumhuriyet döneminde modernleşmeyle birlikte dinin yerinin neresi olacağı sorusuyla kendini göstermiştir. Her bir modernleşme olayı dinin gündelik hayattaki ağırlığını yavaş yavaş azaltmıştır. Osmanlının gerileme döneminde modernizm, Devlet-i Aliye'yi kurtaracak belki de yegâne tercih olarak görülmüştür. Bilimsel keşiflerle birlikte sanayide ortaya çıkan gelişmeler,

⁷² Hanioğlu. "Baticılık", 5/149.

⁷³ Hanioğlu. "Baticılık", 5/150.

⁷⁴ Hanioğlu. "Baticılık", 5/150.

⁷⁵ Dawson, *İlerleme ve Din*, çev. Doğan, Kaplan. 225-226.

⁷⁶ Necdet Subaşı, *Dini Sosyaliteler* (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2014), 19.

siyasi ve toplumsal hareketlilikler Batı toplumlarında bir algı dönüşümüne yol açmış ve bu toplumlara yeni bir dünyanın öncüsü fikrine sevk etmiştir.⁷⁷

Osmanlı modernleşmesi ve buna bağlı süreçlerde seküler bir dünya tasarımı din göz ardı edilmektedir. Bu durum Aydınlanma, Fransız İhtilali ve sanayileşme gibi dönüşüm süreçlerinin dine ve geleneksel kurumlara karşı eleştirel yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bilhassa Batıcı münevverler katında, Osmanlı'nın yaşadığı mevcut kritik durumun ancak modernleşme süreci ile aşılacağı fikri yaygınlık göstermektedir. Türk modernleşmesinin açığa çıkması, Osmanlı'daki yönetsel geleneğe müdahale edilmesi, yerleşik kurumların reforme edilmesi ve gündelik hayatın Batı'ya kıyaslanabilir bir düzleme çekilmesi ile kendini göstermektedir. Tanzimat reformu (1839-1876) Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı sadedinde değerlendirilir. Bu reform aralığında askeri cephede ki yenilgiler, bu yenilgilerle birlikte Batı karşısında duyulan ezilmişlik hissi ve imparatorlukta derin iç huzursuzluk baş gösterir. Geçmişte karşılığı olmayan, devletin bekasını önceleyen bir yaklaşımla Avrupa ile yeni temasla gerçekleşir.⁷⁸

Tanzimat'tan itibaren eski ile birlikte yeniyi yaşatma çabası bırakıp her alanda Batılılaşma çabası başlatılmıştır. Cumhuriyet rejimi muasır medeniyet şeklinde ifade ettiği Batı medeniyetine ulaşmayı hedeflemiş, Batı değerlerini kabul ettirme yolunda girişimler yapılmıştır. Şapka İktisası Hakkında Kanun'un çıkarılması, eğitim alanında Batı usulüne uygun çalışmaların ortaya konması, Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılması bu girişimlere örnektir. Hukuk alanında ise İsviçre medeni ve borçlar kanununun kabulü gerçekleşmiştir. Garpcılar'ın Batılılaşmayı arttırmaya yönelik faaliyetlerinden biri de İslam'ın rollerini ikinci plana geçiren fikirler ve uygulamaları benimsemek sayılabilir.⁷⁹

Osmanlı aydınlarınca Batı kültürünün üstünlüğü düşüncesi benimsenmiş, zihni değişimler baş göstermiş, sanattan giyime, edebiyattan mimariye Batıya yakın olma halini meydana gelmiştir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi alafranga deyimini kullanırken bu yanlı değişiminden söz etmiştir. Buradaki önemli husus bu değişime olumlu değer atfedilmesidir. Nitekim Osmanlı mizah dergisinde biri alafranga, diğeri

⁷⁷ Subaşı, *Dini Sosyaliteler*, 3-4.

⁷⁸ Subaşı, *Dini Sosyaliteler*, 4-5.

⁷⁹ Hanioglu. "Batıcılık", 5/154.

alaturka iki kadının kıyafetleri hususunda birbirleriyle tartıştıkları resmedilmekte, alaturka kıyafetli kadının alafranga giyinen kadının kıyafetini eleştirmesiyle, alafranga giyinen kadın “*Bu asr-ı terakkîde asıl sen utan kıyafetinden*” şeklinde cevap vermektedir. Bir değer kategorisi içinde sunulan kıyafet değişiklik sosyal hayatta Batılılaşmada önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰

b) Edebiyatta Batılılaşma

Türk edebiyatında Batılılaşma idari ıslahat ve edebi yeniliklerle aynı adı taşınmasından dolayı Tanzimat hareketiyle başladığı düşünülmüştür. Fakat tercüme, basın hareketleri, edebi metinlerin tür ve şekilleri incelendiğinde Batılılaşma faaliyeti açısından Tanzimat’tan daha eski tarihler de verilebilir.⁸¹ Türk Edebiyatının Batı şuurlu ilerlemesiyle birlikte Tanzimat Edebiyatı isminin yanı sıra Batı tesirinde Türk edebiyatı, Avrupaî Türk edebiyatı, Edebiyât-ı Cedîde ve yeni Türk edebiyatı gibi adlarla da anılmıştır.

Edebiyatta Batılılaşma kendini birkaç meselede gösterir. İlki edebi şekiller ve türlerdir. Batının Türk şiirine etkisi uzun bir dönemde ve tedrici gerçekleşir. Bu uzun dönemin sebebi ise şiirde yenilik çabasında olan yenilikçiler dahi asrın sonuna kadar divan şekilleri ve tarzlarından muhteva, şekil ve teferruatlı kaidelerden tamamen kopmuş değildirlir.⁸²

Yeni kavramlara duyulan ihtiyaç edebiyatta Batılılaşmaya doğru giden bir başka meseledir. Farklı ilim dallarında Türkçe karşılığı bulunamayan bazı kavramlar Fransızcadan alınır veya Türkçe’ye kolay telaffuz edilebilecek bir forma sokulurdu. Bazı defa da kelimenin kökenine bakarak Osmanlıca karşılığı alınır. Çoğu kez konuşmalarının arasına Fransızca kelimeler serpiştirmek Batılı gibi yaşama özentisinde edebi eserlere mizahi yönden katkı sağlardı. Recaizade Ekrem, Hüseyin Rahmi ve Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde alafranga sözcükler konuşan tipler buna örnek olarak verilebilir.⁸³

⁸⁰ Hanioglu. “Baticılık”, 5/151.

⁸¹ M. Orhan Okay, “Batılılaşma (Edebiyat)”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5/167.

⁸² Okay, “Batılılaşma, Edebiyat”, 5/167-168.

⁸³ Okay, “Batılılaşma, Edebiyat”, 5/169-170.

Roman ve hikâye batı kaynaklı edebi türlerdir. 1870-1876 yılları arasında ilk örnekleri görülür. Hikâyeci olarak Ahmet Mithat Efendi, Şinasi ve Namık Kemal'in aktardığı bir takım sosyal konuları hikâye türüyle yazmıştır. Kadın, eğitim, esaret, Osmanlı'nın Batı ile ilgili problemleri gibi konuları hikaye ve roman türlerinde görülür.⁸⁴

Servet-i Fünun devri 19. asrın son zamanlarında, Batılılaşmada yoğun bir hamle yapıldığı devirdir. edebi bir harekettir. Fakat Avrupa-i Türk Edebiyatı Fransız Edebiyatı'nın rehber edinmeyi bir gelenek haline getirdiği için, Servet-i Fünun Edebiyatı'nın besleyici örneği Fransız Edebiyatıdır. Abdülhamit devrinde buhranlı bir zamanda kurulan Servet-i Fünun Edebiyatı, gençlerde yaşanan zamanın yurt ve dünya şartlarını hesaplayamayan ruhi bir bunalım oluşturmuştur. İç ve dış baskılar karşısında, idarenin gevşek tutulamayacağı düşünmek ve bu baskılar karşısında yer alma fikri şöyle dursun, devlete yardım etme gereği, ülkede oluşturulan iç ve dış buhranlar sebebiyle, yeteri kadar akıl edilememiştir. Bu yüzden, Fransız Realistlerin izinde yürüyen Servet-i Fünun edebiyatında, bir yandan da, yerli ve toplumsal bir romantizmin etkisinde gelişen, kötümser bir hassasiyetin izlerini taşımıştır.⁸⁵

Yirminci asır Türk edebiyatını, Türkiye Türkçesi edebiyatı olarak ele almak mümkündür. Bu edebiyatın, asrın ilk çeyreğinde göze çarpan faaliyeti, geçen asırdaki milli edebiyat cereyanını sürdürerek, faydalı bir milli edebiyat hareketi haline getirişidir. Asrın ilk yılları edebi açıdan hareketsiz geçse de 1908 inkılabıyla birlikte yeni ve canlı bir hale dönüşür. Önce Servet-i Fünuncu'larda görülmek istenen edebi faaliyetler, onları bir araya getiren durumların gerçekleşmemesinden dolayı, Fecr-i Ati topluluğu bu faaliyetleri üstlenir. Fakat toplumsal edebiyat vasıflarını ve memleket meselelerini ikinci plana atan Servet-i Fünuncuların gençlerde yeniden dirilmesi anlamındaki bu Fecr-i Ati topluluğu, kısa ömürlü olmuştur.⁸⁶

1908 sonrası Türk dili ve tarihi araştırmacılığı ün salmış ve birçok genç gerek Türkoloji alanında gerek Türk milliyetçiliği yolunda adımlar atmıştır. Milli-İslami teşekküller oluşmuş, milli mecmualar yayınlanmış ve bu mecmualarda milliyetçi yeni ilim insanları toplanmıştır. İlim ve fikir insanların ortaya koyduğu bilgiler ve

⁸⁴ Okay, "Batılılaşma, Edebiyat", 5/168-169.

⁸⁵ N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983), 1011.

⁸⁶ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 1092.

sanat adamlarının imanlı çalışmaları büyük bir etki bırakmış bu sayede “milli sanat” hareketi kısa sürede yayılmıştır. Ancak bütün bu faaliyetler, içinde yaşanılan dönemin, sosyal, siyasi ve kuvvetli zorlayışlarıdır diyebiliriz.⁸⁷

2.1.4. Din-Toplum Algısı

Bir önceki başlıkta din toplum ilişkisini incelediğimizde gördüğümüz gibi din ve toplum tek başına düşünülemez. Her dönem ve şartlarda dinin toplum tarafından algılanışına ve uygulanışına göre farklılık arz ettiği göze çarpar.

Bilindiği gibi algı kişinin içinde bulunduğu sosyal ortama ve psikolojik şartlara bağlı olarak ortaya çıkan sosyal bir olgudur. Bunun için kişinin sosyal algılaması ile toplumsal ortama uyum göstermesi arasında doğrudan bir bağlantılı olduğu söylenir.

⁸⁸ Nitekim

...bireyi şekillendiren, onun kimlik ve kişiliğini oluşturan her türlü etken ve ortam aynı zamanda onun din algısını da oluşturmaktadır. Din konusunda insanların bilinçlerinde oluşan bu son şekli bilmek o toplumun din hakkında ne düşündüğünü bilmek için önemlidir. Bu bilgi bize bir toplumda yaşanan dini hayatın, dinle ilgili ortaya konan ürünlerin ve gerek olumlu gerekse olumsuz eleştirilerin sebeplerini ortaya koymada büyük fayda sağlayacaktır. Ayrıca yine bu bilgiler o toplumda din kaynaklı ortaya çıkan sorun ve problemlerin çözümünde de gerek bilim adamlarına ve gerekse yetkililere önemli katkılar sağlayacaktır.⁸⁹

Yüz yıldan beri hızlanan bir tempo ile Türkiye’de önemli değişimler olmaktadır.⁹⁰ 1889-1956 yılları arasında yaşayan Reşat Nuri Güntekin, II. Abdülhamit Rejimi olarak bilenen 1876-1908 yıllarını görmüş bir edebiyatçımızdır. Bu dönemde toplumda, dilde ve edebiyatta ciddi değişimler kendini göstermiştir. Batının tesiri altında oluşan bu değişimler, toplumun şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda devrin ruh halini yansıtmaktadır. Dönemin sonlarına doğru artan baskı sonucunda

⁸⁷ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 1092.

⁸⁸ Metin İnceoğlu, *Tutum Algı İletişim* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010), 94.

⁸⁹ Lokman Cerrah, *Sosyal Medya’da Din Algısı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 3.

⁹⁰ Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971), 6.

batıyı taklide meylin artması ve bazı alanlarda hastalıklı bir hale büründüğü görülmektedir.⁹¹

İnsanların garba olan taklitçiliğini esas alarak dönemin analizini yapan Levent,

*Muhitte her günkü hayat da tabiiliğini kaybetmişti. Yapma bir hayat başlamıştı. Yarım yamalak Fransızca öğrenen gençlerde garbı gülünç bir tarzda taklit etmek hevesi uyanmıştı. O zamanın adınca alafrangalık moda olmuştu. Her şeyden önce kafalarımızın içini değiştirecek yerde, yalnız kıyafetlerimizi, yaşayışımızın dış şeklini değiştirmeye çalışmakla kalıyorduk.*⁹²

ifadelerini kullanır.

İki asra yakın batılılaşma hareketinin bilinçli ya da bilinçsiz bir eğitim faaliyetiyle bağlantılı olduğu ve bunun toplumda oluşturduğu fikri açılım sonucunda kültür değişimlerine ait çabanın maddi alandan manevi alana doğru intikal ettiği görülür. Batılılaşma hareketinin böylece artıp kültürün maddi sahadan manevi sahaya yayılım göstermesinin, toplumda o zamana kadar oluşan bir fikri açılıma işaret ettiği ortadadır. Bu yayılımın izlerini, mevcut durumun müsait olmamasına rağmen toplumun çeşitli kesimlerinde, edebiyatında, siyasetinde gözlemek mümkündür.⁹³

2.2. Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu Romanı ve Karakterler

2.2.1. Reşat Nuri Güntekin

Asıl ismi Mehmet Reşat⁹⁴ olan Reşat Nuri Güntekin, 1889 yılında İstanbul'da askeri doktor bir baba ve vali kızı bir anneden doğmuştur. Küçük yaşlarda Karagöz ve Hacivat oyunlarına ilgisi olan Reşat Nuri, tiyatroya hevesinin bu oyundan kaynaklandığını belirtmiştir. Güntekin, çocukluğunu anlatırken babasının kitaplarıyla fazlaca meşgul olduğundan bahsetmiştir. Babasının kitaplığında hem Mesnevi ve Hafız şerhleri gibi doğuya dair hem de Voltaire, Montesquie gibi batıya dair yazarların var olması Reşat Nuri'nin çocukluktan itibaren birbirinden farklı

⁹¹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2016), 139.

⁹² Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 139-140.

⁹³ Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 140-141.

⁹⁴ Fatih Kanter, *Ölümünün Ellinci Yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin* (Ankara: İnkılap Yayınları, 2006), 246.

yazınlardaki kitaplarla ilgilenmesini sağlamıştır.⁹⁵ Hayatı boyunca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mesleğini yerine getirmiş bir insandır. Güntekin, romancılığının yanında oyun ve hikâye yazarlığı, milletvekilliği, birçok okulda öğretmenlik, müfettişlik yapmıştır.⁹⁶

Reşat Nuri sırasıyla İstanbul Selimiye mahalle mektebi, Çanakkale'de ilköğretim, Çanakkale İdadisi, Galatasaray Sultanisi, İzmir Frereleler Fransız okulunda okur. Fransız okulunda Reşat Nuri çok çalışıp birinciliği hak etmesine rağmen bir Türk öğrenciye ödül vermek yerine Rum cemaatini darıltmamak amacıyla Rum öğrenciye birincilik ödülü verilir. Bu durum Reşat Nuri'nin hayatında bir anı olarak kalır.⁹⁷

Güntekin, romancılığından evvel edebiyata olan ilgisinin Şakir Ağa'nın üç kardeşin geyik avı masalını dinlerken oluştuğunu söylemiştir.⁹⁸ Edebi anlayışını Fatma Aliye'nin "Udi" adlı romanından almış olup asıl roman yazma isteğinin Halit Ziya'nın eserlerini okumuş olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir.⁹⁹ Reşat Nuri romanlarını yazarken güçlük ve üzüntü çektiğini dile getirmesine rağmen otuzu geçkin roman kaleme almıştır.¹⁰⁰ Romancı şairlerin şiir yazma hususunda en güçlü zamanları gençlik yıllarıyken romancıların iyi bir roman ortaya koyabilmelerini yılların geçmesine bağlamıştır. Bundan dolayı romanlarını beğenmez ve kendisine sorulan en çok hangi eserinizi beğeniyorsunuz? Sualine bundan sonra yazacağım eserleri cevabını vermiştir. Büyük bir okuyucuyu kitlesini arkasında sürükleyen romancı hayatında okuyucu için, gazetenin tirajı için ve bu işten mütemadiyen para kazanmak için tek bir satır bile yazmadığını, ancak kendi zevki için yazdığını belirtmiştir.¹⁰¹

⁹⁵ Olcay Önertoy, Reşat Nuri Güntekin'in Yazınıımızdaki Yeri (*İstanbul: Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, Taha Toros Arşivi*), 366-370.
<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/132498/001640352010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

⁹⁶ İhsan Işık, *Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi* (Ankara: Elvan Yayınları, 2013), 189-194.

⁹⁷ Kemer kaya, *Reşat Nuri Güntekin'in Eserlerinde Dini ve Ahlaki Değerler ve Bunların Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*, 62-63.

⁹⁸ Muzaffer Uyguner (der.), *Reşat Nuri Güntekin Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 15.

⁹⁹ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 2.

¹⁰⁰ Önertoy, *Reşat Nuri Güntekin'in Yazınıımızdaki Yeri*, 366-370.

¹⁰¹ Olcay Önertoy, *Reşat Nuri Güntekin* (İstanbul: Cem Yayınevi Eğitim Dizisi, 1979), 10.

Güntekin'in romanları toplumsal konuları bünyesinde barındırır. Bunların başında *Çalikuşu* romanı gelir. *Çalikuşu* romanına benzerlik göstermesi açısından *Anadolu Notları* adlı gezi notlarından oluşan kitap toplumsal konular arasında Anadolu ile ilgili problemleri içerir. Feride karakterinin öğretmen oluşuyla benzerlik gösteren romanlar arasında *Kan Davası* adlı romanı vardır; bu romanda Ömer adlı öğretmen bir karakter mevcuttur. Zehra öğretmen ise *Acımak* romanında yer alır. *Yeşil Gece* romanı Anadolu medreseleri ve softalarla yapılan mücadeleyi konu alır. *Kavak Yelleri* romanında bir doktor başkarakter olarak yer alır. *Miskinler Tekkesinde* dilenciligi toplumsal bir sorun olarak ele alır.

Reşat Nuri romanlarının yanında, hikâye, oyun yazıları, şiirler, derlemeler, çeviriler, makaleler, gezi notları ve mizah yazıları da kaleme almıştır. 25 yaşlarında birkaç arkadaşı ile birlikte ismi *Kelebek* olan bir mizah dergisi çıkarmıştır. Güntekin'i eserlerinde milli hayata ve Anadolu yaşantısına yer vermesi açısından kendisini Birinci Dünya Savaşı yıllarında gelişen Memleket Edebiyatı hareketinin kurucuları arasındadır.¹⁰²

Reşat Nuri düşünce ve oyunları ile Türk tiyatrosuna da katkıda bulunur. İnsanları ve çevremizdeki yaşamı bütün özellikleriyle yansıtmak tiyatro yazarının amacıdır. Bu amaç doğrultusunda romanla benzerlik gösterdiğine inanılsa da tiyatro oyunu roman ve şiirden farklıdır. Roman ve şiirin kusurla dolu olduğu görülmekte bu hali ile dahi basımı gerçekleşmişken tiyatro oyunu en ufak bir kusuru dahi kaldırmamaktadır.¹⁰³ Güntekin, oyunlarında genellikle toplumsal konulardan aile üzerinde yoğunlaşır. Ardından aşk, ayrılıklar, yalnızlık gelir. Namus, toplum baskısı, şeriat eleştirisi ve din adamlarının yetkilerini kötüye kullanmalarını oyunlarında ele alır.¹⁰⁴ Eserlerinde fert ile cemiyet karşı karşıya gelip uzlaşma veya çatışma halinde bulunmuştur. Güntekin, ferdiyetçi ve tahlilci bir yazar olduğu kadar tasvirici ve çevreci bir yazardır. Bu sebeple eserlerinde sosyal çevrede insan münasebetlerine yer vermiştir.¹⁰⁵

Reşat Nuri oyunlarının yanında gezi notları da kaleme alır. Anlatılarında Anadolu, tam bir bilinmezlik içerisinde İstanbul'da yaşayan insanları ürkütür. Hâlbuki yazara

¹⁰² Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 1209.

¹⁰³ Öner toy, *Reşat Nuri Güntekin*, 75-76.

¹⁰⁴ Öner toy, Olcay. "Reşat Nuri Güntekin", 80-83.

¹⁰⁵ Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, 5.

göre ürken insanlar, İstanbul'un içlerindeki yollarda doğru dürüst yürümemişlerdir.¹⁰⁶

Yazılarının dilinden bahsedecek olursak temiz bir İstanbul Türkçesi kullanıp, akıcı metinler yazmıştır. Reşat Nuri yazılarının yanı sıra döneminde dilin Türkçeleştirilmesi hususunda yapılan çalışmalara katılmıştır.¹⁰⁷

Reşat Nuri'nin hem doğduğu yıl itibariyle hem de pozitivist düşüncenin en yoğun olduğu Tıbbiye Mektebi'nden mezun olmasıyla pozitivist dünyaya uzak kalması oldukça zor görülür. Bu durumu kızı Ela Gültekin şu şekilde anlatır¹⁰⁸: “*O nesil pozitif bilimlerle filan çok ilgilidir. Baba da doktor olunca.*”¹⁰⁹

Güntekin, müfettişlik, Çanakkale milletvekilliği, başmüfettişlik, Paris'te Unesco temsilciliği göreviyle birlikte emekliye ayrılır. Emeklilik sonrası Memleket adlı bir gazete çıkarır ancak daha sonrasında gazeteciliği bırakır. İstanbul Şehir Tiyatroları Edebi Kurul üyeliğinde yer alırken akciğer kanserine yakalanır ve 1956 yılında Londra'da vefat eder.

2.2.2. Çalıkuşu Romanı

Çalıkuşu romanlaştırılmadan evvel *İstanbul Kızı* adlı bir tiyatro oyunuydu. Bu tiyatro oyununda Feride Perihan, Kamran ise Süleyman ismiyle geçmekteydi. Dört piyeslik bu oyunda ilk önce Perihan rolünü oynayacak kişi hususunda kararsızlık baş gösterdi. Ardından mektep ve köy sahnelerinin dekorları konusunda ihtilaflar başladı. En nihayetinde tiyatrodaki tadilata başlanmasıyla Reşat Nuri oyunu almaya karar verdi. *İstanbul Kızı* adıyla tiyatro oyunu olarak basılan eser yetkililer tarafından anlattığımız gibi rağbet görmeyince Reşat Nuri konuyu genişleterek, farklı kahramanlar oluşturup tiyatro oyununun sahne performansı açısından kısıtlı olmayan roman dünyasını kendi bakış açısıyla harmanlayarak, konunun fazla dışına çıkmadan *Çalıkuşu* romanını seyirci ile buluşturdu.¹¹⁰

¹⁰⁶ ÖnerToy, *Reşat Nuri Güntekin*, 121.

¹⁰⁷ ÖnerToy, *Reşat Nuri Güntekin*, 141.

¹⁰⁸ Nebahat Yusoğlu, “Reşat Nuri Güntekin'in Eserlerinde İnanma İhtiyacı”, *MUTAD Araştırma Makalesi VI/2* (2019), 261.

¹⁰⁹ Kanter, *Ölümünün Ellinci Yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin*, 87.

¹¹⁰ ÖnerToy, *Reşat Nuri Güntekin*, 102-103.

Çalığışu romanı 1922’te yayımlanmış olup içeriğinde aşk, eğitimcilik, geçim derdi, toplumsal baskılar, dini anlayışlar, kıyafet algısı gibi konulara yer verilmiştir. İlk günden itibaren basımların artması, insanların *Çalığışu*’nu benimsemesi, Feride karakterinden etkilenen ailelerin kız çocuklarına Feride ismini koymaları dönemin kaynaklarında vakidir. Feride, dik duruşuyla, öğretmenlik mesleğini mesleğin etik kurallarına uygun bir biçimde, öğrencilerle temas içerisinde, hayatlarına dokunup, sorunlarına çözümler bulmaya gayret eder. *Çalığışu* romanının yazıldığı zamanlarda bir kızın böyle bir hayatının olması nadiratta idi, bu sebepten Reşat Nuri’nin kendi ifadesiyle İstanbul’dan kalkıp Anadolu’nun çeşitli yerlerine giden bir kızın namünasip işler yapmadan da kendi ayaklarının üstünde durabileceğini, bir kızın eğitilmiş ve mesleğinin olmasının kötü bir şey olmadığını insanlara göstermiş olmaktadır. Cevat Dursunoğlu’nun ifadeleriyle “Birçok kızlarımız, karşılaştıkları güçlükleri, bir iş tutarak yenmenin örneğini Feride’den almışlar, kendilerine güveni ondan öğrenmişlerdir.” Ayrıca Ziya Gökalp “*Çalığışu* yazıldıktan sonra, bütün genç kızlar birer *Çalığışu* kesilmişlerdir.” diyerek *Çalığışu* romanının ve Feride karakterinin genç kızları etkilediğini sunar. “Feride bizimdir ve bizdendir. *Çalığışu* romanının ve roman kahramanının o kadar çok sevilmesinde bu ‘bizden’ oluşunun mühim bir rolü vardır.” sözüyle Emil, *Çalığışu* ve özelde Feride’nin bu kadar okunması ve sevilmesinin nedenini dile getirir.¹¹¹ İnsanların da romana olan ilgisini çok okunmasından anlayabiliriz. Ayrıca “*Çalığışu*, sadece romantizmi değil realizmi ile de okura ulaşmış ve sosyal meselelere getirdiği eleştiriler nedeniyle de unutulmaz olmuştur.”¹¹² *Çalığışu* romanı ile ilgili olarak bazı yazarların düşüncelerini dile getirecek olursak Ahmet Hamdi Tanpınar, eserin Anadolu’yu ele almasıyla sınırlarını aştığını İstanbul’da oluşan birtakım siyasi olayların akabinde yazılmış olmasının önemli oluşundan dem vurmaktadır.¹¹³ Tanpınar dışında Birol Emil’in de düşünceleri benzer olup Anadolu’da geçen *Çalığışu* romanının edebiyatımızdaki önemini ifade etmektedir. 1922’lerin Türkiye’si için Feride’nin Anadolu’da yaşadığı her zorluğun üstesinden gelmesi Türkiye için bir örnek teşkil etmektedir, diyerek Feride

¹¹¹ Birol Emil, “Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 0/2 (1990), 79.

¹¹² Demirdağ - Altıkulaç, “Eğitimde Bürokrasi Eleştirisi ve Bürokraside Ahlak Eğitimi Açısından *Çalığışu* Romanı”. *Milli Eğitim Dergisi* 44/202 (2014), 150.

¹¹³ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 81

karakterine olan hayranlığını da dile getirmektedir.¹¹⁴ *Çalikuşu* romanı Cumhuriyet döneminden önce yayınlanmasına rağmen inkılaplar döneminin genel kabul gören metinleri arasında sayılmıştır.¹¹⁵ Bunun yanında Anadolu'ya ve milli hayata yer vermesinden dolayı Memleket Edebiyatı hareketinin kurucuları arasında yer almıştır.¹¹⁶

Çalikuşu'nda Feride karakterini Reşat Nuri, mizahi açıdan da ele alır. Mektepte Sörlere yaptığı şakalar, Anadolu'daki bazı adet ve geleneklerine ağız dolu gülmek istemesi Feride ekseninde Reşat Nuri'nin de kişiliğini yansıtır. Nitekim yakın arkadaşlarından Reşat Nuri'nin mizah seven, esprili ve güleç bir insan olduğu bilinir.

Reşat Nuri'nin romanları gönül maceralarının ön planda olduğu romanlar gibi görülse de aşk maceraları genellikle ana düşünce çevresinde örülmüş cazibe unsurlarıdır.¹¹⁷ *Çalikuşu* aynı zamanda iyiliklerin ve rastlantıların romanıdır.¹¹⁸

Feride 12 yaşındayken romanı günlük formunda yazmaya başlar, bazen geçmişe, Arabistan'da yaşadığı anılara götürerek o zamanları anlatır bazen de geleceğe dair duyguları kaygıları ve ümitleri ifade eder. Romanın genelinde net bir tarih olmadığından savaşlar ve günlük tutmadaki bazı aylardan zamanı anlarız. Osmanlı'nın son dönemi ve Kurtuluş Savaşı zamanları romanda yer alır. Feride'nin öğretmenlik yaptığı yerler Reşat Nuri'nin gerek öğretmenlik gerekse müfettişlik yaptığı yerlere benzerlik göstermektedir. Bu açıdan mekânlar Reşat Nuri'nin hayatında ve romana yansımada önemlidir. Eserde zaman ve mekân vurgulandığından okuyucu toplumsal konular hakkında fikir sahibi olur. İstanbul'dan Anadolu'ya geniş bir hamle yaparak geçen eser mekân darlığından kurtularak varlığını gösterir. Bu açıdan bakıldığında *Çalikuşu* eseri Türk edebiyatında sosyal değişim örneğidir.¹¹⁹

Çalikuşu romanı 5 kısımdan oluşur. 1.kısım; Feride'nin çocukluğu, annesinin vefatı ile birlikte teyzesinin evine yerleşmesi, Kamran'ı görmesi, Katolik Fransız Okuluna

¹¹⁴ Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 82-83

¹¹⁵ Fırat Karagülle, "Çalikuşu'ndan Bir Köy Hocası'na: ideolojinin Edebiyat Üzerindeki Belirleyiciliği". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 54 / 54 (Aralık 2016), 89.

¹¹⁶ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 1200.

¹¹⁷ Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 307.

¹¹⁸ Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 96.

¹¹⁹ Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, 14.

kayıt yaptırılması gibi hadiselerden oluşur. 2.kısım'da Feride köşkten ayrılır, sütninesinin ve Gülmisal Kalfanın yanında kalır, B. vilayetine atanması neticesinde başına gelenler ve Ç. Rüştüyesine atanması sürecini anlatır. 3. kısım Feride'nin Ç... 'ye tayini, burada ona takılan Gülbeşeker lakabı, Yüzbaşı İhsan'ın evlilik teklifi, dedikodular yüzünden yine bir tayinle İzmir ve Kuşadası'na gidişini içerir. 4. kısımda İzmir'e giden Feride, Reşit Bey'in kızlarına Fransızca dersleri verir, büyük oğlunun tacizine uğrar, Kuşadası'na tayin edilir, I. Dünya Savaşının başlamasıyla okul hastane olarak kullanılır ve Hayrullah Bey'le karşılaşır bunun akabinde çıkan dedikodular yüzünden Hayrullah Bey'le kâğıt üzerinde evlenir. Son kısım olan 5.kısımda ise Hayrullah Bey vefat etmiştir, Feride Tekirdağ'a döner ve Kamran'la kavuşur.

2.2.2.1. Karakterler

Çalikuşu'nda geleneksel-modern, doğu-batı, savaş-barış, dini-ladini gibi ayrımların yorumlandığı söylenebilir. Doğu-batı, geleneksel-modern gibi zıtlıkların karakterler üzerinde de zıtlıklara sebep olduğu görülür. Bir diğer bakışla bu zıtlıkları karakterler üzerinden okuyarak gözlemlenir. Feride-Hatice Hanım, Besime Teyze-İhsan Bey'in annesi, Hayrullah Bey- Feride'ye lakap takıp rahatsız eden erkekler tiplmelerinin zıtlıkları fark edilir. Türbeye giden, Zeyni Baba'dan isteklerde bulunan Hatice Hanım, duaları ve tarikata olan bağlılığı ile bilinir. Büyü yaptıran Manastırlı Kadın daha farklı bir tipi canlandırıp hayatı eşinden dolayı zorluklarla geçen bir kadın figürdür. Şeyh Yusuf Efendi modern, enstrüman çalan, içki içen, kibar bir Mevlevi Şeyhidir. Kamran'ın annesi, Feride'nin ise teyzesi olan Besime Teyze geleneksel halk dindarlığına sahip bir kadın olarak karşımıza çıkar. Batıl inançlara sahip halk insanları da romanda mevcuttur. Bununla birlikte bürokratik anlamda işini iyi yapmayan, memuriyet zihniyeti sorunlu insanlar da romanda yer alır. Aşağıdaki tabloda bütün karakterlerden ziyade romanda baskın olarak yer alan ve bizimde tezimizde söylemlerinde yararlanmaya çalıştığımız karakterleri ele aldık.

Tablo 2.1: Çalıkuşu Roman Karakterleri

Feride	Çalıkuşu lakaplı başkarakter
Kamran	Feride'nin teyzesinin oğlu
Güzide Hanım	Feride'nin annesi
Nizamettin Bey	Feride'nin babası
Besime Hanım	Kamran'ın annesi Feride'nin teyzesi
Neriman	Kamran'ın gizli aşkı
Münevver	Kamran'ın ilk eşi
Gülmisal Kalfa	Feride'nin annesinin dadısı
Huriye Hanım	Feride yerine hoca olan kadın
Hatice Hanım	Zeyniler Köyü din hocası
Hayrullah Bey	Feride'nin evlendiği yaşlı doktor
Şeyh Yusuf Efendi	Feride'ye aşık, musikişinas bir karakter
Müjgan	Feride'nin akrabası ve sırdaşı
İhsan Bey	Feride'ye aşık olan asker
Hacı Kalfa	Oteldeki ihtiyar odacı
Hayganuş	Hacı Kalfa'nın kızı
Mirat	Hacı Kalfa'nın oğlu

Tablo 2.1: Çalıkuşu Roman Karakterleri (Devamı)

Manastırlı Kadın	Feride'nin oteldeki arkadaşı
Reşit Bey	Köşkte Feride'nin Fransızca ders vermesini sağlayan karakter
Munise	Feride'nin evlatlık edindiği kız çocuğu
Mişel	Feride'nin mektep arkadaşı
Kristiyan Varez	Feride'nin daha sonra karşılaşacağı mektep arkadaşı ve Piyer For'un karısı.
Sör Matild	Fransız mektebi hocası
Nazife Molla	Zeyniler Köyü Ebesi

Toplumda bulunan birçok alan romana dâhil edilmiştir. *Çalığışu* çok yönlü bir roman oluşuyla el üstünde tutulmuştur diyebiliriz. Romanda karakterlerin farklı şehirlerden ve farklı zihin yapılarında olduğu görülür. Feride nesil farkına bağlı olarak bu karakterlerle çatışmalar yaşar. Bürokrasinin işleyişi ile ilgili sorunlar, eğitim meselesi ve halkın değer yargıları bu çatışmalardan bazılarıdır.¹²⁰

¹²⁰ Abdulkadir Hayber, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları* (Ankara: Kırgan Edebiyat, 2011), 335-336.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ VE TOPLUMSAL SÖYLEMLER

Bu bölümde, *Çalığışu* romanındaki toplumu ve roman kahramanlarının dini düşüncelerini, dini algılayışlarını ve yaşantılarını değerlendirmeye gayret edeceğiz.

Romanlarında birçok konuya değinen yazarın dine ve topluma bilinçli bir şekilde yer verdiği fark edilir. Özellikle Osmanlı'nın son devrinden etkilenen toplumun dinidir. Ayrıca dini eğitim, tesettür, ölüm, çocuklar, ekonomi, bürokratik aksaklıklar gibi konular Reşat Nuri'yi etkilemiş ve bu konulara *Çalığışu* adlı romanında yer vermektedir. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

3.1. Din ve Dini Eğitim Anlayışı

İnsanın beşeri özelliklerini koruması, toplumsallaşma, bir başka ifadeyle eğitimle olur. Bundan dolayı toplum hakkında bilgi edinme yollarından biri de eğitimdir.¹²¹ Eğitim kurumu olarak belirlenmiş okulların pek çok özellikleri, yapıları toplumu yansıtır. Çünkü okulda yenilik, kültür toplumdan bağımsız değildir.¹²²

Görüldüğü gibi eğitimin insanın zihniyet dünyasını oluşturmada ve değiştirmede önemli bir rolü vardır. Ferdin malumatı ve istekleri değiştiğinde zihniyet dünyası da değişmektedir.¹²³ Cemiyette sosyal olguların en güçlüsü eğitim olgusudur.¹²⁴ Toplum eğitimle devam eder ve gelişir. Çağların kültür ve medeniyeti, bilgi birikimi eğitim olmasaydı kaybolurdu diyebiliriz. Zihni, teknik ve sosyal gelişimden söz edilebilmesi için her neslin kendinden önceki neslin kültür mirasını devralıp sürdürmesi gerekir.¹²⁵

Aşağıda Reşat Nuri Fransız Katolik okulundan hareketle bu konudaki görüşlerini aktarır.

¹²¹ Şerafettin Karakaya, "Sosyal Bir Süreç Olarak Eğitim" . *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/13 (2010), 391.

¹²² Karakaya, "Sosyal Bir Süreç Olarak Eğitim", 392-393.

¹²³ Arslantürk – Amman, *Sosyoloji*, 161

¹²⁴ Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 216.

¹²⁵ Akyüz - Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 335.

3.1.1. Yabancı Okullar Bünyesinde Fransız Katolik Okulu

Resim 3.1: Notre Dame de Sion¹²⁶

Romanda yer alan ve dönemin misyoner¹²⁷ Katolik¹²⁸ okullarından biri olan Notre Dame de Sion ilk kez 1842’de Fransa’da bir papaz tarafında kurulur. Notre Dame sözü, Hz. Meryem kast edilerek “hanımefendimiz” anlamına gelip Notre Dame de Sion Meryem Ana’nın Topluluğu anlamındadır. Bu okulun Osmanlı’da kurulması

¹²⁶ “Tarihin Sonsuzluğunda: Notre Dame De Sion 160 Yaşında” (Fotoğraf, 2016), <https://www.nds.k12.tr/Tarihin-Sonsuzlugunda-NDS-160-Yasinda>.

¹²⁷Hristiyanlık ile ilgili değinilmesi gereken kavramlardan biri misyonerliktir. Misyon sözlükte yetki ve görev anlamında olup Latince missiona kelimesinden gelmektedir. (*Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2005), 30/193.*) Misyoner, Katolik kilisesi Hristiyanlığın yerli halk arasında uygulanması hedefiyle görevlendirdiği temsilcilere misyoner demektir. (*Gündüz, “Misyonerlik”, 193.*) Misyonerlerin açtıkları eğitim kurumlarıyla çalışmaları aktifleşmiş ve Ortadoğu genelinde birçok eğitim kurumunda civardaki insanlar, Proteston veya Katolik eğitimden geçirilmiş, böylelikle bölgedeki Hristiyanların Protestan ya da Katolik kiliselere bağlanması sağlanmıştır. Bu kurumların bir diğer amacı Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslim halk arasında İngiliz, Amerikan ve Batı ülkelerinin siyasal hedeflerine denk biçimde etnik-ayrımçı bir anlayışın oluşup artmasını sağlamak olmuştur. (*Gündüz, “Misyonerlik”, 193.*) Misyonerlik faaliyetleri Osmanlı topraklarında, çok sistemli ve planlı bir organizasyonun neticesidir. Bu faaliyetler sebatla yürütülüp sonucunda, XIX. yüzyılın başlarında etnik parçalanmalarla devam eder. (*Filiz Topçu, Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Bu Sistem Üzerindeki Etkileri (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 97.*)

¹²⁸ Hem tarihi hem de sayı bakımında günümüzdeki en büyük mezhep Katolikliktir. Dogmatik, merkezîyetçi ve geleneği ön plana çıkaran yapısıyla Katolik kilisesi, mevcut kiliselerden farklı bir yerdedir. (*Mehmet Aydın, “Hristiyanlık5”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1998), 17/53-358.*) Geleneğinde kutsal metnin dinde otorite olduğunu ifade eden Katolik kilisesi, erken dönem kilisesinden bu zamana değin geleneği, yasa olarak Ruhulkudüsün yardımıyla sürdürdükleri düşüncesindedir. (*Mehmet Aydın, “Hristiyanlık 2”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1998), 17/340-345.*)

1856 tarihine denk düşer. Osmanlı'yı Avrupa tarzına entegre etmekle birlikte kalifiye eleman yetiştirme maksadıyla kurulan bu okul ülkemizdeki ilk resmi kız lisesi olma özelliği taşır. Önceleri yalnızca Hristiyan öğrencilerin ağırlandığı okulda zamanla Musevi ve Müslüman öğrencilerin de eğitim aldığı görülmüştür.¹²⁹

Yabancı okullardan biri de Fransızca eğitimiyle Notre Dame de Sion ile benzerlik gösteren Galatasaray Lisesidir. Fransız eğitim bakanının bir projesi olarak nitelenen Galatasaray Lisesi, müdürü ve öğretmenlerinin çoğunluğu Fransız'dır. Dersler Fransızca verilir. Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman öğrencileri Fransız dili ve kültürü doğrultusunda birbirine yakınlaştıran bir lise özelliği taşır.¹³⁰

Yabancı Okulların Osmanlı'da var olması ve yaygınlaşmasını sağlayan hukuki düzenlemeler arasında kapitülasyonlar, azınlıklara tanınan haklar, Ferman-ı Adalet, Kanun-i Esasi bulunur. Bu açıdan bakıldığında yabancı okullar konusunda hassas davranan II. Abdülhamit, kendi döneminde Yabancı Okullar ile ilgili düzenlemelerde bulunduğu gözlemlenmiştir. Hassasiyetine karşın, Yabancı Okullar gibi Fransız Okulu sayısı da artış gösterip 250 civarına ulaşmıştır. II. Abdülhamit bu artışı kontrol altına almaya çalışmış olsa da bu çalışmalarında etkili olamamıştır.¹³¹

Çalığışu'nun esas kahramanı olan Feride, dokuz yaşından on dokuz yaşına kadar tam on yıl Notre Dame de Sion'da eğitim görmüştür.¹³² Romanlarda genel itibariyle yabancı okullardan mezun olan karakterleri dejenerasyona uğramış tipler olarak görürken diğer karakterlerden farklı olarak Feride, halkla çatışmaksızın halkı değiştirmeye çalışır. Feride okulundan aldığı Batı tarzı eğitimle Anadolu'ya misyonunu taşıyarak orayı modernleştirmeye çalışan bir tip olarak karşımıza çıkar. Bunda aldığı eğitim ve Hristiyan ritüelleriyle hareketlerinin ve düşüncelerinin şekillenmesinin payı büyüktür diyebiliriz.¹³³

¹²⁹ Şemsettin Koçak, *Çalığışu Romanında Notre Dame De Sion (Türk Eğitim Tarihi Açısından, Eğitimin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme)* 1/1 (2016), 39-40.

¹³⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 242.

¹³¹ Topçu Filiz, *Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Bu Sistem Üzerindeki Etkileri* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 138.

¹³² Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015), 26.

¹³³ Selahattin Çitçi, *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 110.

“...Duvardaki boyalı Meryem tablosunun altına asılmış guguklu saat durmadan yürüdüğü halde ben hala yerimde sayıyordum...”¹³⁴ Feride'nin bu söylemi bize Fransız Notre Dame de Sion okulunda Meryem tablolarının olduğunu gösterir. Meryem tasvirli ikonalar Hristiyanlıkta önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında Aziz ve Azizelerin heykelleri de bulunur. Öğrencilerin yatılı olarak kaldığı bu okulda sürekli maruz kalınan bu tablolar ve heykeller öğrencilerin zihni ve fikri yapılarını etkilemekte, Hristiyan ritüellerinin daimi yapılmasıyla da bu durum pekişmektedir diyebiliriz.

Feride, on yıl kalacağı Sör mektebini bir hapisane gibi tasavvur eder.¹³⁵ Ayrıca her fırsatta Sörlerin onlardan gizlemeye çalıştıkları bir hayatlarının olduğunu ve bu yüzden de kendisinin yaptığı haylazlıklarla onlardan intikam alma zevki duyduğunu ifade eder.¹³⁶

Okul ile ilgili bahsedilecek bir diğer konu rahibelerin ve öğrencilerin kıyafetleridir. “İçeri giren siyahlı bir kadın bana doğru eğildi; başındaki beyaz başlığın uçları garip bir kuşun kanatları gibi saçlarıma sürünerek yakından yüzüme baktı; yanağımı okşadı.”¹³⁷ Siyah kıyafeti ve beyaz başlığıyla bir rahibenin tasviri okulda bu şekilde giyildiği ve kıyafetlerine bağlı olduklarını anımsatır. Ayrıca öğrencilerin de siyah önlük ve beyaz yaka takmaları okuldaki Hristiyan eğitiminin ağırlıklı olduğunu öğrencilerin ve rahibelerin buna uyum sağladıklarını gösterir.¹³⁸ Okulun disipline ve kıyafetlere olan bağlılığı da gözler önüne serilmektedir. Öğrencilerin kıyafetlerinin aynı olması anlaşılabilirken hocaların aynı kıyafette olmaları onların da denetlendiğini gösterir. Bu durum eğitim açısından öğrencilerin istenmedik davranışlarını önleyici nitelik kazandırır.¹³⁹

¹³⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 9.

¹³⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 18.

¹³⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 5-6.

¹³⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 26.

¹³⁸ Gizem Akyol, *1923-1950 arası Türk Romanında Osmanlı İmajı* (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 128.

¹³⁹ Koçak, *Çalığışu Romanında Notre Dame De Sion (Türk Eğitim Tarihi Açısından, Eğitimin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme)*, 49.

Resim 3.2: Notre Dame de Sion – Sörlerin Kıyafetleri¹⁴⁰

Resim 3.3: Notre Dame de Sion – Öğrencilerin Kıyafetleri¹⁴¹

Reşat Nuri Güntekin, “İzmir’de Fransız misyonerlerinin çalıştırdığı Frerler Mektebi’ne devam ederken öğrendiği Fransızcası ile Batı klasiklerine tanıdı.”¹⁴² Bu ifadeler Feride’nin, İstanbul’da bir Fransız misyoner okulunda okumasıyla Reşat

¹⁴⁰ “Tarihin Sonsuzluğunda: Notre Dame De Sion 160 Yaşında” (Fotoğraf, 2016).

¹⁴¹ “Tarihin Sonsuzluğunda: Notre Dame De Sion 160 Yaşında” (Fotoğraf, 2016).

¹⁴² Hüseyin Çelik, “Reşat Nuri Güntekin”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 14/307.

Nuri'nin Feride karakteri ile olan bağı gözler önüne serer. Reşat Nuri'nin Fransızca'yı bir misyoner okulunda öğrenmiş olması Hristiyan terminolojisine hâkim olmasını etkilemiştir. *"Babam, Sör Süperiyör'le konuşurken ben, odada dolaşmaya öteyi beriyi karıştırmaya başlamıştım."*¹⁴³ Feride'nin mektepteki eğitimcilere Sör diye seslendiğini görmekteyiz.

Feride çok yaramaz bir çocuk olup Sörlerden ağaç tepelerinden inmediğinden dolayı *Çalığışu* lakabını almıştır. Haylazlığının farkında olan Feride, kendisine tahammül edebilen insanları melek gibi sabırlı olarak nitelendirir. *"Bu sörler ya hakikaten melek gibi sabırlı insanlardı yahut da benim hoş bir tarafım vardı. Yoksa başka türlü benim kahrımı çekmek mümkün değildi."*¹⁴⁴ Bu açıdan Feride'nin Sörlere hayranlık beslediği görülür.

Mizahı yer yer romanlarında ele alan Reşat Nuri, bir papazın fiziksel görünümünü eserinde tasvir etmektedir. Mektebe gelen papaz, Feride'nin dikkatini çeker ve onu gülünç bulur. Bu durumda onun taklidini yapmaktan kendini alamaz:

*Ara sıra mektebimize, çenesinde keçisakalına benzeyen bir küçük sakal taşıyan gözlüklü bir papaz gelip giderdi... El işi makasıyla saçımdan kestiğim bir parçayı zamkla çeneme yapıştırmıştım. Hoca benim tarafıma baktığı zaman çenemi avuçlarıma içine saklıyor, o başını öne yana çevirince ellerimi açıp sakalımı sallayarak papazın taklidini çıkarıyor ve çocukları güldürüyordum.*¹⁴⁵

Söylemleri ve davranışları birbirini tutmayan öğreticilerin öğretmen üzerinde olumlu etki bıraktığı söylenemez. Romanda Feride karakteri üzerinden Sörlerin konuşmalarını tenkitvari aktaran Reşat Nuri, bir Hristiyanlık eleştirisinde bulunur diyebiliriz:

*Ah bu sörler! Dünyaya ait hiçbir şeyin farkında görünmemelerine rağmen en küçük dedikoduları bilirler, öğrenirler... Mağlup olduğunu bana göstermekten çekinmeyen bir tavırla yanağıma bir fiske vurdu.*¹⁴⁶ Sörlere bir şey söylemeye cesaret edememekle beraber bir nişanlının bir talebeyi ziyaret etmesini skandal addediyorlar, kuzenimin beni parluvarda

¹⁴³ Güntekin, *Çalığışu*, 26.

¹⁴⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 27.

¹⁴⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 27-28.

¹⁴⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 117.

beklediğini haber verirken, yüzlerini ekşitiyorlardı.¹⁴⁷ Sör Aleksî sınıfta gürültümüzden rahatsız oldukça... berrak mavi gözlerini bir Meryem tasviri saflığıyla gökyüzüne kaldırarak, 'Bana bir Kalver azabı çektiriyorsunuz!' derdi.¹⁴⁸

Sör Aleksinin Feride'nin hayatında mühim bir yeri olduğu bu cümlelerle aşikârdır:

"Daha fazla dayanamayacağım! Diyordum. Sör Aleksinin peygamberce sözleri imdadıma yetişiyordu. Kızlarım, ümitsiz hastalıkların, mukadder felaketlerin son bir ilacı vardır: Tahammül ve tevekkül. Elemlerde bir gizli şefkat var gibidir. Şikâyet etmeyenlere, kendilerini güler yüzle karşılayanlara karşı daha az zalim olurlar."¹⁴⁹

Kötü hissettiği anlarda, tavsiye niteliğinde bu sözler ona iyi gelmektedir. Eğitimde öğretmen figürünün öğrenci üzerindeki olumlu etkisi Feride ve Sör Aleksî karakterinde kendini gösterir desek yanlış söylemiş olmayız. Ayrıca Reşat Nuri Güntekin Anadolu mektepleri üzerine açıklamalarıyla da din ve din eğitimi ile ilgili görüşlerini bizlere yansıtır.

3.1.2. Anadolu Mektepleri

Reşat Nuri, din ve eğitim görüşlerini bizzat kendisinin öğretmenlik ve eğitim müfettişliği yaptığı dönemlerde Anadolu'daki mekteplerle ilgili gözlemlerinde kendini gösterir. Bilindiği gibi Feride romanda kurgulandığı üzere Anadolu'da öğretmenlik yapmıştır. Feride'nin mektepte öğrendiklerini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde anlatması "mektepten memlekete" düşüncesinin Milli Mücadele yıllarında yaygın olmasındandır denilebilir. Bununla birlikte yazar bu düşüncenin fiiliyata geçmesiyle 22-23 yaşlarında bir genç kızın Anadolu'nun bütün problemlerine çözüm yolu bulmasını beklememizin olanaksızlığını Feride karakterinin daha çok şahsi problemleriyle boğuşmasıyla gösterir.¹⁵⁰ Feride'nin çalışkanlığı, iyi niyeti ve vicdanlı

¹⁴⁷ Güntekin, *Çalılıkusu*, 118.

¹⁴⁸ Güntekin, *Çalılıkusu*, 233.

¹⁴⁹ Güntekin, *Çalılıkusu*, 223.

¹⁵⁰ N.Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı Yıllara ve Yazarlara Göre Romanımızın Tarihi* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2013), 86.

oluşu köydeki sorunlarla ilgilenip çözüme kavuşturmada etkili olmuştur.¹⁵¹ Her ne kadar Feride yaşadığı aldatma olayından dolayı Anadolu'ya gelse de orada ki talebelere eğitim verecek olması onu ziyadesiyle memnun etmiştir.¹⁵²

*“Muhtar Efendi, herhalde medrese falan görmüş bir adama benziyordu. Fırsattan istifade ederek bazı nasihatler vermek istediğini anladım. Usul-i cedidin aleyhinde bulunmuyor, fakat yeni mekteplerin din derslerini ihmal ettiklerinden şikâyet ediyordu.”*¹⁵³ Medrese – mektep çatışmasını karakterinde yansıtan Muhtar Efendi'nin daha çok din derslerine önem vermesi ve Feride'ye dini anlamda nasihatlerde bulunması yeni usulün aleyhine olmasa bile eski usulün devamını arzuladığını gösterdiği söylenebilir. Nasihatlerinde daha çok eskiye dair konuşmalarda bulunan Muhtar Efendi, dini birikimi olmayan öğretmenlerin varlığından sitem eder: *“Buradan birkaç hocam geçmiş; hiç birisinin Kur'an-ı Kerim'e, İlmihale, kafi derecede vukufu yokmuş. Muhtar Efendi, Hatice Hanım'dan hoşnutluk getiriyordu. Dersleri bu saliha, akile, zahide, abide hatuncağıza bırakarak kendim başka dersler okutursam köyü daha ziyade memnun edermişim.”*¹⁵⁴

*“Bugün cuma, mektep yok.”*¹⁵⁵ Tatil günlerinin Cumartesi-Pazar'a alınmadan öncesinde Cuma günlerinde mektebin olmadığını yazar romanda bu cümle ile bizlere gösterir. Güncel bir bakış açısıyla Feride'nin bu söylemine baktığımızda Cuma günleri mektebin olmaması şaşırtıcı gelebilmektedir.¹⁵⁶

Mektebe dair bir başka husus ise mektebin fiziksel özellikleridir. Okulun ciddi derecede kötü şartları bünyesinde barındırması eğitimi olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. *“Burası herhalde eski bir ahır olacaktı... bahçe tarafındaki*

¹⁵¹ Demirdağ – Altıkulaç, “Eğitimde Bürokrasi Eleştirisi ve Bürokraside Ahlak Eğitimi Açısından Çalığışu Romani”, 148.

¹⁵² Güntekin, *Çalığışu*, 310.

¹⁵³ Güntekin, *Çalığışu*, 215.

¹⁵⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 216.

¹⁵⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 224.

¹⁵⁶ Cumhuriyet'in ilanından sonrasında birtakım değişikliklerle birlikte 1935 yılında tatil günleri de değişime uğramıştır. (Önder, Deniz “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11/23 (Güz 2011), 57-66.) 1935 sonrası devlet hafta tatilini cumadan pazara almıştır. Bu uygulama iktisadi açıdan Avrupa'yla birlikteliğin artmasına sağlamıştır. Dini bakımdan hafta tatilinin cuma olmayışının bir öneminin olmadığı düşüncesi siyasilerin konuşmalarında kendini göstermiştir. (Deniz, “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”, 57-66)

duvarın dibinde –ahir zamandan kalma- bir hayvan yemliği vardı ki, kaldırmaya lüzum görmemişler, üstüne bir tahta kapak çakarak bir nevi dolap haline getirmişlerdi.”¹⁵⁷

Okullar toplumsal fonksiyonlara sahip olmalıdırlar. Misal verecek olursak sokaklarda şefkati ve sorumluluğu, insani ilişkilerde ise nezaketi yaygınlaştırmak eğitimin temel fonksiyonlarındanıdır.¹⁵⁸ Eğitimin sosyolojik ve psikolojik temelleri vardır, toplumun kültürü ise bunların kaynağıdır.¹⁵⁹ Hatice Hanım’ın eylemleri bu konuya bir örnek teşkil eder:

“Hatice Hanım bu dolabın başka bir vazifesi olduğunu da söyledi. Öteden beri, dayakla uslanmayan yaramazları bunun içine hapsederek adam edermiş... Muhtar memnun oluyor. Aferin sana Hatice Hanım. Bizim evde bir dolap var. İnşallah, hınzırı yaramazlık ettiği zaman ben de onun içine kapatayım, diyor. -Güzel terbiye usulü!”¹⁶⁰

Yabancı ve yerli okullarda şiddetin boyutu *Çalığışu* romanında yansıtıldığı kadarıyla farklılık gösterir. Yerli mekteplerde aldıkları eğitimle birlikte fiziksel şiddet ön planda iken, yabancı okullarda bu durum psikolojik ve yumuşak bir şiddet olarak kendini gösterir.¹⁶¹ Psikolojik şiddete Feride’ye arkadaşlarının derste gülmeleri, yaramazlığından dolayı arkadaşlarından ayrı oturtulma olayları söz edilebilir.¹⁶² Feride’nin şakalarından dolayı Sör Süperiyör’ün Feride’ye kızması da psikolojik şiddete bir örnektir.¹⁶³ Şiddet insan ruhunu inciten acı bir olaydır. Kısa yoldan insanlara hükmetmek için tercih edilen bu yöntem ile kişilerde ciddi etkiler ve derin yaralar açar.¹⁶⁴ Onun için Peygamberin eğitim metodunda şiddetin varlığı söz

¹⁵⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 225.

¹⁵⁸ Karakaya, Sosyal Bir Süreç Olarak Eğitim, 393.

¹⁵⁹ Karakaya, Sosyal Bir Süreç Olarak Eğitim, 395.

¹⁶⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 225.

¹⁶¹ Yahya Aydın, "Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında (Çalığışu, Acımak, Yeşil Gece, Kan Davası) ‘Eğitimde Şiddet Olgusu’nun İdeolojik İşlevleri”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 / 1 (Mart 2017), 250.

¹⁶² Güntekin, *Çalığışu*, 7-10.

¹⁶³ Güntekin, *Çalığışu*, 25-26.

¹⁶⁴ Hatice Dülber, “Şiddetin Karşısında Hz. Peygamber”. *ASEAD 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. (2018). 283.

konusu olmadığından dini eğitim almış bir eğitimcinin şiddet uygulaması olumlu bir tutum olarak görülemez diyebiliriz.

Romana kahramanlarından Hatice Hanım'ın müfettiş korkusu ile atmak isteyip atamadığı sıralarla eğitim düzenine bir eleştiri görüyoruz. Medrese usulünü devam ettirmek isteyen Hatice Hanım bu yeniliklerden oldukça rahatsızdır:

...bunları (eski biçim hantal mektep sıraları) kullanmaya lüzum görmeyerek dershanenin bir köşesine atıvermişlerdi. –Niye böyle yaptınız, Hatice Hanım? dedim. –Ben yapmadım, eski hocanım yaptı kızım, dedi. Çocuklar böyle yerlere oturmaya alışmışlardır. Minare gibi şeyin üstünde adamın zihnine ders girer mi? Hocanım müfettiş falan gelir diye büsbütün atmaya da korktu. Çocuklar, mektebe geldikleri vakit evvela oraya oturturuz. Sonra ders okuyacakları zaman şuradaki hasırın üstüne indiririz.¹⁶⁵

“...bu çocuklar, kitaplarını açar açmaz dik bir sesle bağıra bağıra (euzübillahi, ebced, hevvez, hutti, cim üstünde ce, cim esre ci.) okuyorlardı... Hatice Hanım'a: -Her zaman böyle bağıra çağıra mı çalışırlar? Buna dayanılır mı? Diye sordum. –Elbette kızım! Mektep bu. Keser vurmada ağaç yontulur mu? Ne kadar ses çıkarırlarsa, ders o kadar zihinlerinde yer eder, diye cevap verdi.”¹⁶⁶

Yukarıda sözü edilen sesli ders tekrarını eski bir usul olarak ele alan *Çalılıkuşu* romanı yazarı, burada bir usul eleştirisi yapar. Sıbyan okulları Tanzimat'ta okuryazarlığı arttırma girişimi olarak ele alınmış ancak zamanla minyatür medrese konumuna gelir. Hocaların karşısında küçük çocuklar, sallana sallana namaz surelerini ezberlerler. Koşan, gülen ve fazla ses çıkaran çocuklar bir eğitim yöntemi olarak ceza görürler.¹⁶⁷

“Çocuklar, yavaş yavaş söz anlamaya başlıyorlar. Hatta... Hatice Hanım bile memnun. İki de birde 'Hay Allah razı olsun kızım, kafacığım dinlendi' diyor.”¹⁶⁸

Feride'nin tavsiyesiyle Hatice Hanım çocukların sesli bir şekilde ders okumalarını ele alan önceki fikrinden vazgeçip Feride ile aynı düşünceye, sessiz bir şekilde dersin

¹⁶⁵ Güntekin, *Çalılıkuşu*, 226.

¹⁶⁶ Güntekin, *Çalılıkuşu*, 229.

¹⁶⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 461.

¹⁶⁸ Güntekin, *Çalılıkuşu*, 233.

öğretmen özelinde de iyi olacağı fikrine sahip olmuştur. Eski ile yeni bu konuda birbirine uyum sağlamıştır.

*“Bu köyün evleri, sokakları, mezarları gibi çocukları da siyah bir neşesizlik var. Renksiz dudakları gülmenin ne olduğunu bilmiyor, durgun gözleri ağır bir melal içinde ölümü düşünüyor gibi. Ben bile, yavaş yavaş onlara benzemeye başlamıyor muyum?”*¹⁶⁹ Bir sonraki paragrafta bahsedileceği üzere çocukların neşesizliği aldıkları eğitimin sürekli ölüm ile bağdaştırılarak anlatılmasıdır, bu da çocuklarda kaygılı ve neşesiz bir hal almalarına sebebiyet vermektedir. Toplumdaki bireylerin ruh hallerinden etkilenilmesi aslında Feride'nin yavaş yavaş ben de onlara benzemeye başlıyor muyum, sözleriyle kendini gösterir.

*“Bu kadıncağz hocanın vazifesini, kalplerde dünya emelini söndürmek diye öğrenmiş... ‘Bu dünya fanidir, kimseye kalmaz! Yürü dünya yürü, ahir zamanıdır!’*¹⁷⁰ Bu ifadeler, Hatice Hanım'ın tabiiye (tabiat bilgisi) levhasını göstererek okuduğu bir ilahidir. *‘Yarın biz ölünce etlerimiz böyle çürüyecek, kemikler böyle kuruyacak’ diye ölümün dehşetini ve kabir azaplarını anlatmaya başlıyor.*¹⁷¹ Hatice Hanım bu sözleri ise bir iskelet levhasını göstererek sarf etmektedir. *“Allah bu koyunları kullarım yesin de ibadet etsin diye yarattı. Koyunları kör boğazımız zifleniyor da, Allah'a borcumuzu ödüyor muyuz? Ne gezer? Yarın toprağa girdiğimiz vakit, Münkir, Nekir elinde ateşten topuzuyla dikildiği vakit bakalım ne cevap vereceğiz?”*¹⁷² Çiftlik resmini anlattığı cümleler, görüldüğü üzere yine ölüme, kabre ve sorguya dayalıdır. Hatice Hanım bir diğer levha olan yılan levhasını şahmeran efsanesiyle tanıtip hasta insanları bu levhaya yazarak tedavi olacaklarına inanmaktadır.¹⁷³ Bütün bunları eleştiren yazar, bu durumun karşısına aydınlık düşünce ve yeni bir zihin olarak Feride'yi çıkarır. Genç bir öğretmen olan Feride, eski öğretimin karşısında yer almış, yersiz korkutmalarla çocukları incitmenin

¹⁶⁹ Güntekin, *Çalıkuşu*, 233-234.

¹⁷⁰ Güntekin, *Çalıkuşu*, 234.

¹⁷¹ Güntekin, *Çalıkuşu*, 235.

¹⁷² Güntekin, *Çalıkuşu*, 235.

¹⁷³ Güntekin, *Çalıkuşu*, 235.

pedagojide yerinin olmadığını anlamış ve dahası şiddeti kullanmayarak çocukları sevgi ve saygı ile yetiştirmeye çalışmıştır.¹⁷⁴

Feride ve Hatice Hanım karakterleri ne tam anlamıyla Doğu ne de tam manasıyla Batı olmasalar da Doğu ile Batı'nın ve yeni ile eskinin çatışmasını gözler önüne sererler. Feride hiçbir komplekse girmeden eski ile adaptasyon içerisinde yeninin savunucusudur. Hatice Hanım ise geleneksel ve eskinin tipik bir hali olarak karşımıza çıkar.¹⁷⁵ Feride temelde korku üzerinde bina edilmiş eğitimin çocuklar nezdinde kötü bir etki bırakacağını anlamıştır. Çocukları daha çok mutlu etmeye ve güldürmeye çalışır. Fakat toplumun yıllardır aldığı yanlış eğitim Feride'yi zorlamaktadır.¹⁷⁶

Çocukların okuldaki hallerinden de bahsedilen romanda şu ibareler yer alır: “..yorgun çehreli, donuk gözlü kız çocuklarının en büyük eğlenceleri, bahçenin bir köşesine toplanıp ölüm, tabut, teneşir, zebani, kabir gibi korkunç kelimeler okumaktan ibaret!”¹⁷⁷ Okudukları ilahilerden biri ise şu şekildedir: “*Haramiler gibi soyarlar seni, Bir kuru tabuta koyarlar seni, Zalim ölüm sana çare bulunmaz.*”¹⁷⁸ Çocuklar yalnızca ilahi söyleyerek oynamıyorlar aynı zamanda bir tiyatro piyesi gibi cenaze oyunu oynuyorlardır. Çocuklar tarafından oynanan ve Arap Cafer Ağa, Hafız Nuri ve kızlardan oluşan bu oyunun ölü, ölüünün çenesini bağlama, ağzına zezem akıtma, Kur'an okuma, ölüyü teneşirde yıkama, sela verme, ezan okuma ve cenaze namazı kıldırma gibi¹⁷⁹ aşamaları vardır.¹⁸⁰

Mekteplerde yer alan fiziksel şiddetin ön aşaması olarak tehdit unsuru karşımıza çıkmaktadır, fazla gülmenin ayıplanması neticesinde çocuklara fiziksel şiddetle cezalandırılma tehdidi Müdür Efendi'nin ifadeleriyle kendini gösterir: “*Sınıftan*

¹⁷⁴ Cahit Kavcar, "Çalığışu ve Türk Eğitimindeki Yeri". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 2/1 (Eylül 2019), 171.

¹⁷⁵ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 161.

¹⁷⁶ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 184.

¹⁷⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 235.

¹⁷⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 236.

¹⁷⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 236.

¹⁸⁰ İslam'da defin işlemi vecibe olarak yapılması gereken bir vazifedir. Cenazede sesli zikirle, nümayişle mezarlığı cenazeye götürmek dinen hoş karşılanmamış, kalben zikir ve dua ile sükûnet içinde takip edilmesi tavsiye edilmiştir. (*Mustafa Uzunpostalcı, "Defin". TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1994), 9/86.*)

çıkarken kızlarımdan biri yanıma geldi. Bana 'kalpatanın sadece 'kerpeten' olduğunu söyledi. Müdür Efendi fazla gülenleri 'kalpatanla dişlerinizi sökerim ha!' diye zarifane tehdit edermiş."¹⁸¹ B... Darulmuallimat Müdürü'nün öğrencileri disipline ediş yöntemi olarak tehdit kullanması söz konusudur.

Bir mektep hocası olan Şeyh Yusuf Efendi'nin tasvirine yazar romanda oldukça yer verir:

*"...musiki muallimi Şeyh Yusuf Efendi. Yalnız mektebin değil bütün B... nin en ehemmiyetli bir şahsı. Yusuf Efendi, bir Mevlevi şeyhiymiş, birkaç sene hastalanmış, zavallı adamcağızda galiba verem varmış... İnce sarı sakalı, açık mavi gözleri bana pansiyonun loş dehlizlerinde mahzun mahzun gülümseyen İsa resimlerini hatırlattı."*¹⁸²

Mevlevilik, bir tarikattır. Tarikat ise gidilen yol anlamında olup Allah'a ulaştıran vasıta manasındadır. Çeşitli tarikatlar günümüze kadar varlığını devam ettirir. Fakat dönemi esas alırsak Mevleviliğin romanlarda yer aldığını görmekteyiz. Dönemin şartları itibariyle aşk ve milli mücadele konularına ağırlık veren yazarlar yalnızca en popüler ve toplum tarafından tanınmış olan Mevlevilik tarikatını anlatmayı tercih etmişler gibi görünmektedir.¹⁸³

Bir diğer mesele ise mekteplerin ve camilerin kutsal sayılmasıdır. Orada hiçbir dünya işi ve kötü söz söylenmemesi arzulanır. Bu açıdan bakıldığında Müdire Hanım, Feride'nin maruz kaldığı iftiralara mukaddes bir mekân olan mektepte yer verilmemesi gerektiğinin düşüncesiyle şu sözleri sarf eder: "*Müdire... : -Mektep, cami gibi mukaddes bir yerdir. Onu dedikodudan, iftiradan, daha sair lekelerden korumak bizim için en büyük vazifedir. Öyle değil mi? Hâlbuki bu münasebetsiz dedikodular mektebe de, maatteessüf söz getirmeye başladı."*¹⁸⁴

Romanda, mektepte dolayısıyla Anadolu'daki köy yapısında fakir, bağınaz ve eğitimsiz insanların din ile korkutularak, farklı insanları yadırgadıkları da görülür. "*Bu çocuğa, arkadaşları pekiyi bir gözle bakmıyorlardı. Sınıfta onu daima*

¹⁸¹ Güntekin, *Çalıkuşu*, 314.

¹⁸² Güntekin, *Çalıkuşu*, 316-317.

¹⁸³ Mahir Karacar, *Türk Romanında Din ve İnanç Algısı (1929-1933)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 208.

¹⁸⁴ Güntekin, *Çalıkuşu*, 378.

kendilerinden uzak tutuyorlar, fırsat buldukça gizli gizli canını yakarak ağlatıyorlardı. Bunda biraz benim de kabahatim vardı. Kúçük kıza karşı duyduğum sevgiyi gizleyememiştim.”¹⁸⁵ Munise naif ve kırılgan bir kıız olup adeta Feride’ye benzemektedir. Fakat öğrenciler romanda şefkatten yoksun ve kaba olarak nitelendirilirler. Burada öğrencilerin Hatice Hanım’ın ruhsal ve fiziksel şiddetinin etkisinde kaldıklarından Munise’ye karşı merhamet duyamamalarından bahsedilebilir.¹⁸⁶ Aydın’ın bu ifadeleri Hatice Hanım’ın vermiş olduğu eğitimin çocukları olumsuz manada şekillendirdiğini gösterir. Bunun yanı sıra halk tarafından kötü kadının annesi yaftasıyla öğrenilen olumsuz tutum çocukların zihin dünyalarını işgal eder ve sınıf arkadaşları Munise’ye karşı cephe alırlar.

Neticede Feride öğrencilerine karşı çok şefkatlidir. Feride’nin yaşamını ve şahsını anlamlı kılan, kendisinden ziyade, Reşat Nuri’nin onu gezdirdiği kasabalar, köyler ve oraların her zihniyette insanları ile olan ilişkisidir.¹⁸⁷ Feride’nin yaşamı hem öğretmenliği hem öğrencilere karşı tutumları, hem de mesleğe kendini adanması bakımından pozitif bir mesaj vermektedir denilebilir.¹⁸⁸

3.2. Dini ve Geleneksel Söylemlerin Algısı

Önemli yazarlarımızdan Refik Halit, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin ortak özelliği Anadolu’ya Tanzimat ile başlayan yönelişle birlikte toplumun doğru-yanlış inanışlarını inceleme ve değerlendirmedir.¹⁸⁹ Reşat Nuri *Resimli Ay* mecmuasına verdiği bir röportajda iletilen “ahirete inanır mısınız?” sorusuna: “*Dünyaya gözlerimizi kapar kapamaz başka bir dünyaya doğacağımızı, bütün düşündüğümüz, istediğimiz, sevdiğimiz şeyleri orada bulacağımızı ümit etmek çok güzel bir şeydir. Fakat ben bu saadeti çoktan kaybettim.*” diyerek cevap vermiştir.¹⁹⁰ Reşat Nuri’nin bu röportajı ile ahirete inanmadığı ve dine mesafeli bir duruş sergilediği söylenebilir.

¹⁸⁵ Güntekin, *Çalıkuşu*, 242.

¹⁸⁶ Aydın, "Eğitimde Şiddet Olgusu’nun İdeolojik İşlevleri", 242.

¹⁸⁷ Çelik, Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit, 109.

¹⁸⁸ H. Ogan İtmeç, *Profesyonel Kimliğe İlişkin Bir Kariyer Öyküsü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 59

¹⁸⁹ Uğurlu - Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 368.

¹⁹⁰ Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1957), 221.

Arap geleneğinde yer alan bir bilgiyi Güntekin, Fatma karakteriyle bizlere sunar. *“Fatma’nın burnunda, yanaklarında, bileklerinde dövmeden süsler vardı...”*¹⁹¹ Dövme, süs ve ziynet kültürel bir unsurdur. Feride’nin Fatma adlı Arap bir dadı ile büyümesinin neticesinde annesi hasta olduğu için Feride dört yaşındayken gittikleri Kerbela’da Fatma evlenince bir Arap olan Hüseyin Nefer onunla ilgilenir. *“Lüks bir vapurda kılıksız bir Arap neferinin kucağında bir minimini kız çocuğu... Bu manzara vapurda birçok kimseye kim bilir ne sefil ve acı görünmüştür. Fakat bu seyahati Hüseyin’den başka kiminle yapsam muhakkak bu kadar mesut olamazdım.”*¹⁹² Sefalet ve acı görüntüyü bir Arap neferi ile birlikte olmaya dayandırma bu şekilde bir algının vapurdaki insanlarda var olması ayrımcı bir Arap söyleminin olduğunu beraberinde getirir. Yine bir başka ifadesinde Feride, *“Neriman önden yürüyordu. Kuzenim bir Arap köle gibi dört beş adım geri idi.”*¹⁹³ demektedir.

Arap ırkı ile ilgili pasajlarla birlikte romanda yer alan muhacir tasviri dikkat çekmektedir. Burada mecaz anlamıyla kullanılan “muhacir” kelimesi Feride’nin kendi şahsıyla bütünleştirdiği bir sözcük olarak yer alır. Çaresizliğini “muhacir” kelimesi ile dile getirir. *“Kamran, ben asıl bu sabah, senden ayrıldım. Hem de bir hatıra götürmeye, son bir defa başını çevirerek arkasına, arkasında bıraktığı şeylere bakmaya hakkı olmayan bir biçare muhacir gibi.”*¹⁹⁴

Bir gün Feride yine bir ağacın üzerindeyken yediği kiraz çekirdekleri etrafa fırlatıp eğleniyordu. Bu sırada yaşlı bir adama çekirdeklerden biri denk geldi. Bunun üzerine Feride:

*“-Beni affediniz beyefendi kaza vallahi... Daha doğrusu dikkatsizlik... Bu masum yalvarma jesti mektepte söyler ve dindar talebelerin Meryem ve İsa karşısında dua ederken aldıkları bir jestti. Tesiri herhalde çok zaman tecrübe edilmişti. Asırlarca müddet bu ilahi ana oğlu bile kandırması olmasına göre, bu ihtiyarcığı da haydi haydi rikkate getirecekti.”*¹⁹⁵

Bu söylemde bir Hristiyanlık eleştirisinin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu konuşmadan dua ve yakarışın Meryem ve oğlu İsa’ya karşı bir kandırmaca olması bunun akabinde insanların pişman oldukları, yalvardıkları ve hatalarından

¹⁹¹ Güntekin, *Çalığışu*, 13.

¹⁹² Güntekin, *Çalığışu*, 18.

¹⁹³ Güntekin, *Çalığışu*, 48.

¹⁹⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 438.

¹⁹⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 41.

dönmediklerini çıkarılır. *“Yalnız ta uzaklarda, kendi haline bırakılmış bahçenin derinlerinde birtakım kırmızı benekler seçiliyor. Bunlar böğürtlenlerdir ve muhakkak ki Allah onları çalıkları gagalasın diye yaratmıştır.”*¹⁹⁶ Bu cümleler, kul hakkının düşünülmediği, başkasının bahçesinden meyve almanın normal karşılandığı izlenimi uyandırır diyebiliriz.

*“Kızların en masum ve dindarlarına hediye edilen renkli ve yaldızlı peygamber ve melek resimlerinin altında saklanan fotoğrafların gençlere ait olduğunu anlamakta güçlük çekmezdim.”*¹⁹⁷ Hristiyanlıkta ruhbanlık olduğundan dindar Hristiyanların bilhassa rahibelerin bir erkek ile görüşmeleri hoş karşılanmamıştır. Burada Feride'nin, arkadaşlarının mektepte öğrendikleri o kadar değere karşı nasıl böyle bir hata yaptıklarını anlamakta zorluk çektiğini görürüz. Dini söylemlerde bulunan Hristiyanların hata yapmaması gerektiği algısı Feride'de kendini göstermektedir.

*“Namussuzların o dakikada şaşkınlıklarını, perişanlıklarını görmeliydiniz.”*¹⁹⁸ *“İstedikleri ahlaksızlığı yapsınlar... Bana ne...”*¹⁹⁹ Toplumsal değerlere ve dini pratiklere yabancılaşma durumunda Feride'nin bu sözleri sarf ettiği görülür. Feride'nin, namus ve ahlak kelimelerini meşru olmayan kadın-erkek ilişkileri için defalarca kullanması sadece Feride özelinde değil, toplumun birçok kesiminde görünen bir durumdur.

*“-Nasıl, nişan toplantısında senin yerine bir vekil mi koyacağız? Nikâhta öyledir ama kızım, nişanda henüz böyle bir adet çıkmamıştır.”*²⁰⁰ Feride ve Besime teyzesi, İslam'da nikâh sırasında vekillik meselesine dair konuşur. Reşat Nuri'nin nikâhta vekillik konusuna romanında yer vermesi bu konu hakkında bilgi sahibi olduğunu ve dönemde bu durumun toplumsal olarak uygulamada var olduğunu göstermektedir diyebiliriz. Bir başka mesele ise kadın-erkek ayrı evlerde kalmasının daha uygun olacağı görüşüdür. *“Amcam, ‘Haydi Feride, yabancı yer değil ya, sen sütineye misafir ol bu gece. Ben de şuradaki bir ahabımda kalayım!’ dedi.”*²⁰¹ Dinde ve

¹⁹⁶ Güntekin, *Çalıkları*, 88.

¹⁹⁷ Güntekin, *Çalıkları*, 38.

¹⁹⁸ Güntekin, *Çalıkları*, 49.

¹⁹⁹ Güntekin, *Çalıkları*, 74.

²⁰⁰ Güntekin, *Çalıkları*, 109.

²⁰¹ Güntekin, *Çalıkları*, 152.

geleneğe yer edinmiş bu örfün somut bir şekilde uygulamada varlığı Feride'nin amcasının söylemiyle kendini gösterir.

Feride'nin ağzından onu aldattığını ve bu yüzden köşkü terk ettiğini dinleyen Gülmisal Kalfa: "*Feride, sen çocukluk etmişsin, Kamran Bey bir cahillik etmiş. Tövbe eder, bir daha yapmaz!*" dedi. Gülmisal Kalfa 'ya isyanımı anlatmaya imkân yoktu."²⁰² Gülmisal Kalfanın yaşamında erkeğin bir cahillik edip kadını aldatmasının yanında kadının onu affetmemesi bir çocukluk olarak görülür. Adeta halk yeni öğrendiği ve ilk kez karşılaştığı olayları yadırgayıp, bu durumu adapte olduğu sistemin dışında tutmak istemektedir.²⁰³

Dini bir söylem olarak ifade edebileceğimiz yemin etmek, Allah'ın adını bir kararını pekiştirmek için, başkalarını ikna maksadıyla sarf edilen kelimelerdir. Niyetin esas alındığı yemin konusu²⁰⁴ romanda Gülmisal Kalfanın bünyesinde kendini gösterir: "*Yeşil bir bürümceğe sarılı küçük Mushaf'ını duvardan indirdi ve onun üzerine yemin etti ki, burada misafir kaldığım müddetçe, beni ele vermeyecektir.*"²⁰⁵

Bir diğer dini söylem ise Feride'yi rahatsız edici içerikte karşımıza çıkar. "*Evvvelki gece, meyhaneden dönen sarhoşlar, mektebin kapısında durmuşlar, bunlardan birisi: 'Ben duvardaki siyah taşta Gülbeşeker 'in elini sürdüğünü gördüm. Allah hakkı için şu Hacer-i Esved'i takbil edelim!' diye nutuk çekmiş.*"²⁰⁶ Mahalle Feride'yi Gülbeşeker lakabıyla adlandırır. Sarhoşlar tarafından nahoş durumla karşılaşan Feride'ye sarf edilen bu sözler onu peygamber gibi gördüklerini, elinin değdiği taşı Hz. Muhammed'in elinin değdiği taş olan Hacer-i Esved'e benzetmeleriyle gösterir. Peygamber, doğruyu gösterici, kurtarıcı ve her zaman girdiği toplumda kendisini anlamakta ve kabullenmekte zorluk çekenlerin varlığıyla sınanan bir figür olarak bilinir. Böylece Feride, peygamber gibi bir tutum ve davranışa maruz kalmıştır diyebiliriz.

"Birdenbire omuz başımda peyda olan yeşil sarıklı, aksakallı, iri yarı bir hoca, doğrudan doğruya bana hitap etti: -Kızım, yaşlılara hürmet ve

²⁰² Güntekin, *Çalığışu*, 155.

²⁰³ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 185.

²⁰⁴ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/417.

²⁰⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 156.

²⁰⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 379.

muavenet bir vazife-i diniye ve insaniyedir. Gel, şu hatunun rızıkına mani olma. Allah'ı da, Peygamber'i de hoşnut etmiş olursun. Cenab-ı Hak Rezzak-ı âlemdir. Elbet sana da gaip hazinesinden başka bir kapı açar, dedi."²⁰⁷

Romanda yer alan bu ifadeler, İslam'da geçerliliği olan sözler olup burada yer alan hadisenin Feride'nin vazifesinin başka bir hocaya devredilmesi için yapılan bir kandırmaca olduğu eleştirisidir.

*"Bu Hatice Hanım, pek Müslüman bir kadınmiş. Tarikata mensupmuş. Köyün ölüsüne, dirisine o yetiştirmiş. Mevlitleri o okur, gelinlerin yüzüne o yazar, sekeratta bulunan hastaların ağzına son zezem damlasını o akıtır, kadın cenazelerini o yıkayıp yaşmaklarmış."*²⁰⁸ Hatice Hanım'ın özellikleri anlatılır, köyün dini bir sembolü olan Hatice Hanım bütün vazifeleri yerine getiren bir figür olarak karşımızdadır. *"Zeyniyye'de uygulanan zikir şekli, Sühreverdiyye'de olduğu gibi oturarak ve sesli olarak kelime-i tevhit çekmekten ibarettir."*²⁰⁹ Tarikat ehli olan Hatice Hanım'ın yaptığı zikri gözlemleyen Feride'nin ifadeleri ise adeta ilk kez böyle bir şey görüyormuş gibi bir şaşkınlıktadır:

*"İhtiyar kadın (Hatice Hanım), baştanbaşa beyazlara bürünmüş, bir seccadenin üstünde kendinden geçmiş gibi, boğuk bir sesle bir şeyler okuyarak, iki yana sallanarak esma teşbihi çekiyordu."*²¹⁰ *"Hatice Hanım, Mektebin alt katındaki, bodrum gibi izbesine çekildi. Orada, gece yarısına kadar ibadet eder, tesbih çekermiş."*²¹¹

Hatice Hanım'ın tarikata bağlılığı, sürekli bir derviş gibi ibadetlerine hassasiyet göstermesini romanda Feride'nin bu söylemleri ile anlıyoruz.

Güncelliğini koruyan bir dini konu olarak kadın-erkek birlikte okuma durumunu Reşat Nuri romanda Hatice Hanım ve Feride karakterlerinin diyalogu üzerinden yansıtmaktadır. Bu durumun caiz olmasının mümkün olmadığını dile getiren Hatice Hanım'ın tam karşısında Feride konumlanır:

²⁰⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 203.

²⁰⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 215.

²⁰⁹ Reşat Öngören, "Zeyniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/371.

²¹⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 237.

²¹¹ Güntekin, *Çalığışu*, 222.

“-Kadın erkek bir arada okur mu? –Onları erkekten mi sayacağız? –Elbette kızım, on ikişer, on üçer yaşında koca delikanlılar. Hatice Hanım, biraz durdu, dilinin altında bir şey vardı ki, söylemeye çekiniyordu. Nihayet cesaret etti: -Hele şimdi hiç caiz olmaz! –Neden? –Sen pek gencecik bir hocanımsın da ondan, kızım.”²¹²

Bir başka konu olan eskiyi anma, yeniden memnuniyetsiz ve mevlit okumaya karşılık ücret alınması Ebe Hanım’ın dilinden aktarılır: “...köyün düğünlerinde çalgi yerine mevlit okutuyorlar. Gülmemek için dudaklarımı ısırarak: -Bilirim ama sesim yok, Ebe Hanım, dedim. Ebe Hanım, bana teessüf etti. Eski hocahanımlardan biri gayet güzel mevlit okur, bu sayede epeyce para kazanmış.”²¹³

Dini algıda önemli bir husus olan Mevlevi Şeyhi algısı romanda şu şekilde ifade edilir: “...erkek muallimlerden bazılarının bir köşede gizlice rakı içtiklerini, Şeyh Efendi’ye de birkaç kadeh verdiklerini söyledi. Yusuf Efendi’nin neşesi belki biraz da bundan ileri geliyordu.”²¹⁴ Oluşturulan Mevlevi Şeyhi algısı ile Yusuf Efendi’nin içki içtiğini ve bundan memnuniyet duyduğunu, keyiflendiğini görürüz.

Geleneksel söylemlerde el öpme mühim bir yer tutar. “Bu kaba saba, utangaç köy delikanlısının gözlerini yumarak öptüğü eller arasında benimki de vardı. Hoca demek, bir bakıma ana demek olduğu için bu lazımmış.”²¹⁵ El öpmenin saygıyı ifade eden adetlerden biri olduğu bilinmektedir. Evlenen çiftin hocasının elini öpmesi annesinin elini öpmesi olarak algılanır ve bu adet devam eder. Bir başka adet ise Feride’nin ismini babasının adıyla söylemesi gerektiği düşüncesidir. Memur Bey’in Feride ismini sorması üzerine Feride’ye verdiği cevapta görülür. “-İsminiz lütfen? – Feride. –Efendim, Avrupa’da güzel bir adet vardır. Baba adını da ilave ediyorlar... Pederinizin ismi? –Nizamettin. –Efendim, size Feride Nizamettin diyeceğiz.”²¹⁶

Süs anlamına gelen ziynet sözcüğü Kur’an’da daha çok kadınların taktıkları elbise, yüzük, takı ve süs eşyaları gibi hoşça giden, güzel bulunan nesnelere için kullanılmıştır.

²¹² Güntekin, *Çalığışu*, 226.

²¹³ Güntekin, *Çalığışu*, 248.

²¹⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 331.

²¹⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 251.

²¹⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 278.

²¹⁷ B... Darulmuallimat'ında Müdür Efendi'nin Feride'yi yüzünde makyaj var zannıyla uyarması ve caiz değildir cümlesiyle dini bir terminoloji kullanarak Feride ile konuştuğu ifade edilir. “-Kızım, kadın kısmının zib ve ziynete inhimakı bir meyli fitridir. İlle muallim kısmının öyle yüzü gözü boyalı sınıfa girmesi caiz değildir. Bugün sana pederane ihtar ediyorum.”²¹⁸

Hristiyanlık ile ilgili söylemlerde Hacı Kalfa'nın bir Hristiyan olması Mirat ve Hayganuş adlı çocuklarını bu doğrultuda yetiştirme gayretinde olması Feride'nin şu sözleriyle izah edilir:

“Hacı Kalfa, okuryazar bir adam değilmiş ama ilmin kıymetini takdir edermiş. İnsan her şeyi bilmeliymiş. Sırasına göre yankesicilik bile lazım olurmuş. Mirat, iki sene Ermeni mektebine gitmiş, iki seneden beri de Osmanlı mektebinde okuyormuş... Hayganuş'a gelince, kız olmasına rağmen onun tahsiline de Mirat'ınkinden daha az ehemmiyet veriliyor değildi. Hayganuş, Ermeni Katolik Mektebi'ne gidiyordu.”²¹⁹

“Hacı Kalfa, beni dinlerken gözleri büyümüş... Hristiyanlık hakkındaki bilgilerim ona bir mucize kadar yüksek görünüyor: Bu ne iştir ki! Bir Müslüman muhaddarat benim dinimi papazlardan daha iyi biliyor. Ben, seni şöyle böyle bir hanım sandımdı, anladın mı? Meğerki sen hakikat eli öpülecek bir ulema imişsin,” diye istavrot çıkarıyordu.”²²⁰

Feride'ye kızı Hayganuş'u imtihan etmesini söyleyen Hacı Kalfa, Feride'nin Peygamberler Tarihi ödevinde yer alan İsa ve vaftize dair suallere kızınının vermiş olduğu yanlış cevapları tashih etmesi üzerine Feride'ye iltifatlarda bulunmuştur.

Çalığışu romanı hümanistik bir bakışına sahiptir. Gayr-i Müslimlerinde içerisinde yardımsever, Feride'yi tebrik eden, onunla ilgilenen insanların varlığı bunu gösterir. Ancak genel itibariyle İslam'a ve geleneksel ifadelerle dair dini söylemler olumlu olmaktan çok olumsuz içeriklerle kendini göstermektedir diyebiliriz. Akyüz'ün ifadeleriyle Reşat Nuri Güntekin'in daha öncede çokça işlenmiş olan yanlış

²¹⁷ Suat Erdem, “İslam Fıkhdında Tesettür”, *EKEV Akademi Dergisi* 19/64 (Güz 2015), 266.

²¹⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 310.

²¹⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 194-195.

²²⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 196.

batılılaşma, batıl inançlar ve dini taassup gibi konularına yönelik tenkit içerikli yazılarında sistemli ve derinlikli bir gelişim görülmediği söylenebilir.²²¹

3.3. Kıyafet ve Tesettür Anlayışı

Giyinme insana mahsus bir durumdur ve bütün ilahi dinlerde üzerinde durulan bir konudur.²²² Örtünme, dini, ahlaki, sosyokültürel ve estetik (süslenme) boyutlarıyla ele alınabilir.²²³ İslam'da kadın ve erkek için örtünme anlamında karşı cins bakmama emri vardır. Daha sonraki ayette kadın için sokağa dış elbiseleriyle çıkma emri verilmiştir.²²⁴ Örtünme kadın ve erkek arasındaki bazı sınırları çizmek ve dini-ahlaki değerleri korumak için muhtemel tedbirlerden biridir. Bu sınırlandırma ve hükümlerin sebebi olarak birçok kaynakta fitne endişesinin ele alındığı görülür.²²⁵

Başörtüsünün dinin bir gereği olarak gerçekleşmesiyle birlikte çağdaşlıkla ilişkilendirilmesi, ideolojik ve siyasi sembol olarak nitelendirilmesi, kadınlarda baskı aracı olarak tanıtılması ve bir aksesuar şeklinde algılanması modern zamanların bir çıkarımıdır. 19. yüzyılın ortalarından beri İslam dünyası, Batı'nın kültürel etkilerine temas etmiştir. Bu zamanlardan itibaren genellikle kadın ve kadının açılması ve örtünmesi İslam toplumlarında gündem olmaya başlamış ve bu konu şimdiye değin süregelen bir tartışma olmuştur.²²⁶

Romanda örtünme meselesi üzerinde sık sık durulur.²²⁷ Bu durum Hacı Kalfa'nın, Feride'ye örtünme hususunda öğütte bulunmasıyla başlar. "*Benden sana nasihat: Kamil ol, uslu ol. Öyle çarşıda pazarda yüzü açık gezme. İmdi. Sana bir kısmet de çıkar inşallah... İmdi, dünyada, namustan daha kıymetli bir şey yoktur insan için.*"²²⁸ Hacı Kalfa'nın Feride'ye nasihatleri devam etmektedir: "*Yollar maşallah emindir,*

²²¹ Kenan Akyüz, *Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (1860-1923) (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018), 188.

²²² Erdem, "İslam Fıkında Örtünme", 254.

²²³ H. Yunus Apaydın, "Tesettür". *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/538-543.

²²⁴ Erdem, "İslam Fıkında Örtünme", 254.

²²⁵ Apaydın, "Tesettür", 40/538-543.

²²⁶ Apaydın, "Tesettür", 40/538-543

²²⁷ Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 91

²²⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 186.

*ama ne olur ne olmaz, peçeni kapa. Senin suratın öyle her yerde açılacak suratlardan değildir, anladın mı efendim?”*²²⁹

*“İstanbul’daki teyzeler. ‘Dilini sıkı tut. Saçma sapan konuşma... Oraları dedikoducu yerlerdir,’ diye tekrar tekrar tembih ettiler bana. Balıkçılar, “bu nasıl Müslüman kız böyle, sade başını değil bacaklarını da açıyor” demesinler diye.”*²³⁰ Feride dönemin insanların örtünme konusunda hassas olduklarının farkındadır. Nitekim kapalı bir kıyafet giymediğinden insanların *“Bu nasıl Müslüman kız böyle, sade başını değil bacaklarını da açıyor.”* diyecekleri düşüncesini taşımaktadır.

Yalnızca İslam’da değil Hristiyanlıkta da dini açıdan kadınların giyimine önem verilmiştir. Yeni Ahit’te kadınların abartısız ve hayâlî giyinmesi istendiği gibi Pavlus’un mektuplarında başörtüsü vurgulanmıştır. Hz. Meryem’in örtüsü bağlamında kadını toplum içinde yücelten bir uygulama olarak örtü, hayâ ile ilişkilendirilmiştir. ²³¹*“Hacı Kalfa... ‘başını ört hocanım, ben geliyorum’ diyordu... İslam ‘muhaddaratının (örtülü namuslu kadın)’ yanına öyle sallapati girilmez. Mamafih, alay ede ede Hacı Kalfa ‘ya bu saygının manasızlığını anlatmıştım. Şimdi, aklına estikçe kapımı vuruyor, çekinmeden içeriye giriyordu.”*²³² Hacı Kalfa, Hristiyan bir karakterdir. Müslümanlarda bulunan kadının yanına destursuz girilmemesi gerektiği inancı Hacı Kalfanın fikir dünyasına yerleşmiştir. Feride gittiği her yerde muhakkak kendi düşüncesine uymayan bir fikri değiştirmeye çalışmıştır. Bu durum Hacı Kalfanın da fikrini değiştirmekte kendini gösterir.

Çadır gece örtüsü anlamıyla Farsçadan Türkçeye geçmiş bir kelimedir. İslam ülkelerinde kadınların ev dışında giydikleri kıyafete denir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim kadınlar genel kurallara uyma mecburiyetiyle aynı geleneği sürdürmüşlerdir. Önceleri bidat olarak kabul edilen çarşaf, 1870’lerde ferace ve ince yaşmak takmanın yasaklanmasıyla yaygınlaşmıştır. II. Abdülhamit zamanında çarşafı olarak erkeklerin saraya girmeye, çeşitli suçlar işlemeye teşebbüs etmeleriyle bir emirname hazırlanarak çarşaf, saray içerisinde yasaklanmıştır. Ardından XX. yüzyılın ilk çeyreği zamanlarında İstanbul sosyeteleri ile birlikte

²²⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 212.

²³⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 81.

²³¹ Leyla Saime Gürkan, “Diğer Dinlerde Tesettür”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/543-545.

²³² Güntekin, *Çalığışu*, 146.

peçeler çıkarılmış, etekler kısaltmış ve tesettür amacından uzaklaşmıştır. Kıyafet devrimi ile birlikte ise genel itibariyle peçe ve çarşaf yerini mantoya bırakmıştır.²³³

Çarşafa girmeyi hiç düşünmeyen, bunun şaşkınlığını yaşayan bir Feride karşımızdadır. Feride yaşadıkları sıkıntıların yanında çarşafa girmeyi bir tür hayal kırıklığı olarak ifade etmektedir.

“Elimde iyi kötü bir diploma ile kendimi dışarı atacağım günün benim için bir kurtuluş bayramı olacağını söyledim. Fakat günün birinde güvercinliğin kapısı açılınca, kendimi, boyumu bir hayli uzatan yeni siyah çarşafım, uzun topuklu iskarpinlerimle sokakta bulunca neye uğradığımı şaşırardım.”²³⁴

Dönemin çarşafli kadınlarının yanında peçeli kadınları da vardır: *“Daima açık duran sokak kapısının dışında siyah çarşafli, uzun boylu bir kadın gözüme ilişti. Peçesi kapalıydı. Köşkten bir şey sormak istediği halde içeri girmeye cesaret edemiyor gibi bir hali vardı.”²³⁵* Kamran’ın Feride’yi aldattığının haberini veren peçeli bir kadındır. Dolayısıyla bu durum karşısında Feride, Kamran’dan ayrılıp, köşkü terk etmiştir.

İnancın bir yansıma olan tesettürü, romanda tanınmama ve çıkar odaklı bir unsur olarak görüyoruz. Feride, öğretmenlik yapmak için başvurusu sırasında açık giyinmemesini Eğitim Bakanlığının bu durumu hoş karşılamaması ile bağdaştırır. *“...arkamda, Gülmisal Kalfanın bol çarşafı, yüzümde onun kalın peçesi vardı. Böyle yapmaya mecburdum. Çünkü hem sokakta kimseye kendimi tanıtmamak lazımdı hem de Maarif Nezareti’nin, açık gezen kadın hocalara pek emniyet etmediğini işitmiştim.”²³⁶*

Tanzimat’tan beri süregelen tartışmalarda gördüğümüz üzere, İslam toplumunda bir kadının özel iç mekân olan aile mekânından dış mekâna çıkışı, alan açısından mahremiyetin daralması, kadının görünürlüğünün artması, erkeklerin bulunduğu

²³³ Sabahattin Türkoğlu, “Çarşaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 8/231-232.

²³⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 128.

²³⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 135.

²³⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 159.

ortamlara karışması gelenekçi İslamcılar ile yenilikçi Batıcılar arasında anlaşmazlık konusu olmuştur.²³⁷

Reşat Nuri, *Çalığışu*'nda halk tarafından kadınların başı açık olmalarının hoş karşılanmadığını gösterir. Bu konuda insanların çoğunluğun yaptığı yapma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.²³⁸

“Mektepte Nazmiye isminde bir arkadaşım var... Muallim arkadaşları onu pek sevmeyiz, hakkında bazı ufak tefek dedikodular işitiyorum. İhtimal, biraz açık giyinmesini hoş görmüyorlar yahut da kıskanıyorlar, ne bileyim?”²³⁹ “-İlahi kızım, bunlar koskoca gelinlik kızlar. Sokakta baş açık gezecek değiller ya. Aman Yarabbi, bu on, on ikişer yaşındaki solucan gibi soluk, renksiz çocuklar mı yetişkin kız! Ben hakikaten çok tuhaf bir yere düşmüşüm.”²⁴⁰

Müslümanın veya doğulunun görünür ve belirgin bir işareti olarak peçe; batılının gözünde doğunun en gerçek yönünü temsil eder. Ayrıca yine batılının gözünden doğulu Müslüman kadın, ya peçesinden azade olması gereken zavallı bir yaratık, ya da batılı yaşamda tehdit oluşturan fanatik bir fundamentalisttir.²⁴¹ Bu bilgiler ışığında romanda fazlasıyla yer alan tesettür ve peçe adeta bir batılı gözüyle yazılmıştır. Bu açıdan romanın yazarı olan Reşat Nuri Güntekin için Batı yaşam tarzını benimsemiş ve o gözle romanını yazmış bir edebiyatçı olduğu söylenebilir.

“Baktım, odaya sarı basma entarili, yeşil krep başörtülü bir kadın giriyor... Düzgünlü zayıf yüzü; kireçle delik deşiği tıkanmış, harap bir duvarı hatıra getiriyor; rastık kaşları, simsiyah dişleri, bu çehreye bir ölü kafası korkunçluğu veriyordu.”²⁴² Otel'de tanıştığı Manastırlı bir kadının başörtüsünü görmekteyiz. Fakat dönemin Müslümanları gibi çarşaf ile değil, krep bir başörtü ile tasvir edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında toplumda peçe de çarşaf da küçük başörtüler de yer almaktadır diyebiliriz.

²³⁷ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 95.

²³⁸ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 241.

²³⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 382.

²⁴⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 230.

²⁴¹ Nazife Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Beden Siyaset* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 154-155.

²⁴² Güntekin, *Çalığışu*, 187.

Hatice Hanım'ın "baş açık ve günah" gibi söylemlerine göre Anadolu'daki Zeyniler Köyü mektebinin eğitiminde dinin ağırlıklı olduğu rahatlıkla söylenebilir: "*Hatice Hanım, onlara, biraz dışarıda kalmalarını söyledi, sonra mahcup mahcup: -Galiba başörtünü unutmuşsun kızım, dedi. -Buna lüzum var mı? -E, hakçası aranırca var. Ben karışmam ya, baş açık ders okutmak günah olmaz mı?*"²⁴³

"-Kız hocanım, çabuk zarını (çarşaf olacak) giyin gel be. Seni misafir odasına çağırıyorlar, dedi."²⁴⁴ Vehbi'nin Feride'ye söylediği zarını giy ibaresiyle çarşafın kastedildiği birkaç satır altta Feride'nin "*hemen çarşafımı giydim*" cümlesiyle tasdik olunmuştur.

Bir diğer konu ise çarşaf giymek istemeyen insanların ilk fırsatta çarşaflarını çıkarmak istemeleridir. Bunun için müdürlerini kandırmaktan da geri durmazlar. "*...yollardan, marşlar okuyarak gelen mektep taburları bitip tükenmek bilmiyordu... Muallimlerle büyük talebeler çarşaflarını açmak, açık saçık gezip eğlenebilmek için Müdür Efendi'yi güç bela kandırdılar, erkekler tarafına savdılar.*"²⁴⁵

Feride'nin arkadaşı Nazmiye ve iki erkek arasında geçen konuşmalar tesettür konusuna dahil edebileceğimiz bir olaydır:

"*Kapının dışında gözüme uzun boylu iki zabıt üniforması ilişti. Başım açıktı, gayri ihtiyari çekindim. Kolumla saçlarımı kapamak istedim. Nazmiye gülüyor: -Cicim, sen ne kadar dışarılıklı olmuşsun? Herhalde nişanlımdan kaçacak değilsin, çek kolunu, ayıp vallahi! Diyordu. Hakkı vardı, fazla kaçınmak için sebep yoktu.*"²⁴⁶

Arkadaşının eşinden çekinen Feride Nazmiye'nin uyarısıyla çekinecek bir şey olmadığını düşünür. Feride'nin fazla kaçınmak için sebep olmadığı fikri dönemin zihni yapısına bakıldığında modern düşüncenin bir yansımasıdır denilebilir.

"*Munise'yi birkaç güne kadar çarşafa sokuyorum. Şöyle böyle on dördüne giriyor. Boyu şimdi tam benim boyum kadar... Hayrullah Bey, çarşaf meselesine çok kızıyor. Ben de onun daha pek küçük olduğunu biliyorum ama ne yapayım, korkuyorum...*"²⁴⁷. Feride, Munise'nin bir delikanlıya göz ucuyla bakıp güldüğünü

²⁴³ Güntekin, *Çalılıkusu*, 230.

²⁴⁴ Güntekin, *Çalılıkusu*, 269.

²⁴⁵ Güntekin, *Çalılıkusu*, 328-329.

²⁴⁶ Güntekin, *Çalılıkusu*, 385.

²⁴⁷ Güntekin, *Çalılıkusu*, 443-444.

görünce yanından gitmesinden korkuyor olacak ki Munise'ye çarşaf dikip ona giydiriyor. Bunun yanında Hayrullah Bey'in toplumun genel kodlarına uymak istememesi ve toplumda varlığını sürdürmesine rağmen ciddi eleştirileri olan biri olarak görülür. Yeni-eski çatışması Hayrullah Bey'in de bünyesinde yer edinmiştir.

Dönemin yönünü Batı'ya çevirmiş Aydınları, modern giyime önem vermişlerdir. Toplum uzun yıllardır süregelen kıyafetleri sahiplenip modern giyime karşı çıktığında aydınların halkla çatışmaya başlaması kaçınılmaz olmaktadır.²⁴⁸

Batılılaşma sürecinde değişimden en fazla etkilenen kadınlar olup değişimi en çok yansıtan da yine onlardır. Ailedeki yerleri, toplum statüleri, kıyafetleri ile kadınlar, bir medeniyetten başka bir medeniyete geçen Türk toplumunda değişimin adeta bir ölçüsü olmuşlardır.²⁴⁹

Resim 3.4: Doğancılar Mitingi - Üsküdar²⁵⁰

1919 ve 1920 yıllarında yapılan Halide Edip'in de konuşmacılar arasında yer aldığı Doğancılar Mitinginden bu fotoğrafta kadınların çarşafı, erkeklerin ise fesli oldukları görülür. Dönemin tesettür anlayışında çarşafın yeri olduğunu hem fotoğrafta hem de romanda görmekteyiz.

²⁴⁸ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 239.

²⁴⁹ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 209.

²⁵⁰ “Üsküdar-Doğancılar'da İzmir'in İşgalini Protesto Mitingi”. (Üsküdar Belediye Arşivi). <https://istanbultarihi.ist/50-mutareke-istanbulu-1918-1923#gallery-9>

3.3.1. Kadınlar Üzerinde Toplumsal Baskı

İnsanlar üzerinde toplumun oluşturduğu ruhsal ve davranışsal yaptırım gücüne toplumsal baskı denir. Toplumsal baskıya sosyal veya mahalle baskısı kavramları da eklenebilir. Toplumsal baskı insanları etkisi altına alan, insanların davranışlarını kısıtlayan ve yazılı olmayan kurallar bütünüdür.²⁵¹

Sosyal bir varlık olan insanın, statü kaybetme, doğasından kaynaklanan dışlanma ve gruptan atılma korkusuyla toplumsal baskı ilişkilendirilir. Başkaları tarafından iyi izlenimler bırakma, başkalarıyla iyi ilişkilerde bulunma ve diğer insanları etkilemeyi önemseme bir davranış stresi olarak sosyalleşen insanda kendini gösterir. Bu durumda kültürler baskılayıcı kontrol mekanizmalarına sahiptir.²⁵²

Toplumsal baskının üstesinden gelip, direnmek birey için kolay değildir. Toplumun hoş karşılamadığı alışılmış davranış kalıplarından çıkma gayretine izin verilmediği görülür. Bu izin vermeme ve hoş karşılamama durumu, toplumsal baskının dışına çıkmaya çalışan bireyin daha fazla toplumsal baskı görmesine neden olur.²⁵³

Feride, Kamran'ın kendisini aldattığını duyduğunda ev halkına haber vermeden çekip gitmiştir. Bu durumu düşündüğünde “*Rezalet korkusuyla belki polise başvuramazlardı.*”²⁵⁴ diyerek aslında toplum tarafından rezil olma korkusunun baskın olması ve bunun akabinde başına bir şey gelebilecek olan Feride için polise dahi başvuru yapmaktan imtina edebileceklerini düşündürür.

“*Dedikodu yapıyor zannetmesinler diye fazla şey sormaya cesaret edemiyordum... Başını sallayarak: - Kabahat, o papaz kocasında. Günahını o çeksın. Aman kızım, söylediklerimi başkasına söyleme. Adamı taşa gömerler sonra, diye ilave etti.*”²⁵⁵

Köyün Ebese Nazife Molla ile Feride'nin diyalogu toplumun zannına göre hareket

²⁵¹ Sema Ulutürk Akman, “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Baskı: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler”. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics* 0/35 (2021), 94.

²⁵² Ulutürk, “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Baskı: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler”, 94

²⁵³ Ulutürk, “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Baskı: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler”, 95.

²⁵⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 150.

²⁵⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 247-248.

etme ve toplumun öfkesini celbetme ihtimalini göze alarak konuşma; bir toplum baskısı örneği olarak karşımızda durur.

“...hatta ara sıra –köyde duyarlar da bizi taşa gömerler- kapıları, pencereleri kapatarak ona bir parça dans bile öğretiyorum.”²⁵⁶ Feride’nin evlatlık edindiği Munise için sarf ettiği bu sözler halkın modern dansa hoş bakmadıklarını aksine görseler sert bir tepki vereceklerini işaret eder. Feride toplum baskısı neticesinde pencereleri kapatır, kimsenin Munise’ye dans öğrettiğini görmemesini sağlar.

“Artık burada duramazdım. Cemile’nin annesinden müsaade istedim; hasta olduğumu, mümkün değil duramayacağımı söyledim.”²⁵⁷ Dedikodulardan rahatsız olan Feride toplumun bu baskısıyla öğrencisinin düğününde fazla kalmadan gitmek durumunda kalmıştır. “... Senin İhsan Bey’le konuştuğunu da duymuştun... Artık burada kalamazsın. Vakanın bir iki güne kadar bütün şehirde duyulacağı muhakkak.”²⁵⁸ Feride yine dedikodulardan dolayı Ç... şehrindeki görevini bırakıp İzmir’e gitmiştir.

Romanda dini kuralları bir genç kızın sosyal baskıdan kurtulması için kullanılan bir araç olarak niteleyen Hayrullah Bey karakterinin varlığından söz edilir:

“Feridecik, senin ne benimle yaşamana ne kendi kendine yaşamana imkân var. Haksız şüpheler hayatını zehirleyecek, bu melun leke, nereye gitsen seni takip edecek. Ne yapacağız Feride? O halde, son çareye başvuracağız. Seni şeriatlarına uyacak bir sıfatla evimde alıkoyacağım, müdafaa edeceğim...”²⁵⁹

Ciddi bir baskı örneğini Feride’nin annesi yaşamaktadır, hem de bunu canıyla ödeyerek. “Bitip tükenmez yolculuklara, çöllerin ateşine dayanacak bir vücutta değilmiş. Sonra galiba bir hastalığı da varmış. Fakat zavallının bütün evlilik hayatı, bu hastalığı saklamaya çalışmakla geçmiş... Ne yapsın babamı çok seviyormuş. Kendisini zorla ayırırlar diye korkuyormuş.”²⁶⁰ Ayrılma korkusu ile eşine hastalığını bile dile getiremeyen kadın, daha fazla dayanamayarak vefat eder. Bir kadının hasta

²⁵⁶ Güntekin, *Çalılıkusu*, 261.

²⁵⁷ Güntekin, *Çalılıkusu*, 336.

²⁵⁸ Güntekin, *Çalılıkusu*, 394-395.

²⁵⁹ Güntekin, *Çalılıkusu*, 475-477.

²⁶⁰ Güntekin, *Çalılıkusu*, 16.

olduğunu bile söyleyecek durumunun olmaması içler acısıdır. Reşat Nuri eserinde, toplum baskısının kadın üzerinden tipik bir örneği olan bu olayla kalmaz, gerek Feride'nin gerekse roman boyunca oluşturulan kadın karakterlere yapılan baskıyı yansıtır.

*“Derste yanlışını çıkardığım vakit hem utanır, hem kızar. Bir türlü yanlışını düzeltmek istemez. Daha üstüne varacak olursam isyan eder, istihfafla yüzüme bakarak: -Sen, carı cismisin, aklın ermez, der.”*²⁶¹ Feride'nin Vehbi adlı küçük öğrencisinin bu sözleri aslında toplumda erkeğin hata yapmayacağı ve kadının aklının ermeyeceği algısına dikkat çekmektedir.

*“Bu kadın kısmına yüz vermeye gelmez ya, tövbe olsun, berbat ederim. Kapayın çabuk ağızlarınızı. Pişmiş kelleler gibi ne sırtıp duruyorsunuz, diye bağırdı.”*²⁶² Darulmuallimat müdürü kız öğrencilerinin gülmesi üzerine bu sözleri söylemektedir. Örfler sosyal normlardır. Örf, gelenek, adet, töre gibi gayr-ı resmi normlar, toplumun manevi kültürünü oluştururlar.²⁶³ Kızların gülmesi bu açıdan geleneklere bağlı olarak hoş karşılanmamaktadır.

*“Zengin bir ipek tüccarı olduğunu söyledikleri poturlu, mintanlı, kaba saba bir adam, kahvenin bir ucundan öbür ucuna: ‘Sekiz tane dut bahçem var, böyle ipekböceğine sekizi de kurban olsun!’ diye bağırmasa mı? Öyle utandım ki, yer yarılrsa yere geçecektim. Bir daha o sokağa uğramadım.”*²⁶⁴

Kadınlar için toplum içinde en sıkıntılı anlar, zaman zaman tacize uğrama korkusuyla karşılaştıkları anlar olmaktadır. Tek başına yaşadığı için Feride bu konumda çok daha zor bir durumdadır.²⁶⁵

*“Eyvahlar olsun! Utancımın iki elimi yüzüme kapadım. Demek ben kocaman bir kasabanın diline düşmüştüm, ne ayıp yarabbi! Erkekler, çok fena mahlûklar. Bana burada da rahat vermiyorlar. Yarabbi, artık nasıl insan içine çıkacağım, komşularımın yüzüne nasıl bakacağım?”*²⁶⁶ Hiçbir suçu olmadığı halde Feride,

²⁶¹ Güntekin, *Çalığışu*, 239.

²⁶² Güntekin, *Çalığışu*, 313.

²⁶³ Zeki Arslantürk, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 96-97.

²⁶⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 328.

²⁶⁵ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 199.

²⁶⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 358-359.

kendisine ilgi duyan erkeklerin sözlerinden dolayı kendini kabahatli görüp sosyal baskıyla mücadele etmektedir.²⁶⁷

Müdire Hanım Feride'ye erkekler tarafından söylenen çirkin sözleri hatırlatarak adeta onu suçlar ve bir tedbirsizlik daha yapmışsınız diyerek sözlerine devam eder:

“Abdürrahim Paşa'nın evinde Yüzbaşı İhsan Bey'le konuşmuşsunuz... Teklifini kabul etmiş olsaydınız, bunda bir beis görülmeyebilirdi. Fakat genç bir adamla görüşmeniz, sonra da bu kadar iyi bir kısmeti reddetmeniz nazarı dikkati çekti. 'Mademki İhsan Bey'i istemedi, demek bir başkasını seviyor, acaba kimi?' yolunda dedikodular meydan aldı.”²⁶⁸

Görüldüğü üzere Feride'ye yapılan bütün tacizler Feride'nin kendi kabahati imiş gibi muamele görmektedir. Müdire, Feride'nin İhsan Bey'le konuşmasını bir tedbirsizlik olarak algılar bununla beraber teklifi kabul etmiş olsaydı bir sorun olmayışıyla Feride yine kusurlu görülmektedir.

Karşıyaka mevkiinde Reşat Bey'in köşkünde Munise ile beraber yaşayan Feride, Reşat Bey'in kızlarına ders veriyor, mürebbiyelik yapıyordu. Köşkte bir de Reşat Bey'in oğlu Cemil vardı. Başından beri Cemil'i gözü pek tutmayan Feride, Cemil'in tacizine uğramış, Cemil'in özür dilemelerinin üzerine ise şu sözleri sarf etmiştir: *“Yaptığınızda bir fevkaladelik yoktur efendim, dedim. Kadın hizmetçi, evlatlık kabilinden insanlara böyle muameleler yapmak adettir...”²⁶⁹*

“-...Bir Anadolu kadınına karşı en iyi kompliman onun iş görmesine, hizmet etmesine müsaade etmektir... -Bizim kendimizi beğendirmek için ev işi görmekten başka cazibemiz yok ki...”²⁷⁰ Romanın esas kahramanı olan Feride, duygu ve düşünceleriyle toplum baskısına ters düşer.²⁷¹ *Çalığışu* romanında kadına takma ad takılması, toplum tarafından baskı uygulanması ve buna göre konumlanması sıkça görülür.²⁷²

Toplum baskısının bir neticesi olarak Feride karakterinde yalan sıklıkla görülür.

²⁶⁷ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 201.

²⁶⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 379.

²⁶⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 412.

²⁷⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 495-496.

²⁷¹ Hayber, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, 335.

²⁷² Arslan, *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın*, 266.

*“Bu sefer ben bir şey kurdum. ‘Ne konuştunuz?’ diye soracaklar. ‘Beni güzel bulduğunu söyledi,” diye yemin edeceğim. Ben de mendil içinde kiraz verdi demek tabii münasebet almaz. Gül verdi diyeceğim. Fakat bu da olmadı. Güllü mendil içinde vermek adet değildir. Hediye mendil verdim, derim olur biter.”*²⁷³ *“Mişel durmuş, hayretle bana bakıyordu. Ben boynumu çarpıtarak tasdik ettim: -Maalesef öyle, dedim ve yalanımı bir kat daha yutulur bir renge sokmak için bir de yutkundum... Bir münasebetsizliktir yapmıştık. Artık arkasını getirmek namus borcu oluyordu: -Evet Mişel, dedim, ben de seviyorum...”*²⁷⁴ *“Bir sene evvelki flört masalına bu sene de bir seyahat hikâyesi ilave etmek hoş bir lüks olacaktı.”*²⁷⁵

Feride'nin bu söylemleri kendisini erkek arkadaşı olmadığı için arkadaşları tarafından dışlanmış olarak hissetmesinden kaynaklanır diyebiliriz.²⁷⁶

Hatice Hanım, *“baş açık ders anlatmak günah olmaz mı?”*²⁷⁷ Diye sorduğunda Feride; *“Bilmiyorum demeye utandım, hafifçe kızarak: ‘Gelirken başörtüsü almayı unuttum da’ diye yalan söyledim.”*²⁷⁸ Diyerek cevap verir. Baskı Feride'nin hayatında yalana sebep olan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Toplum baskılarıyla köy Feride için adeta bir zindan olmuştur. Bu zindandan kaçmak için Anadolu'yu sürekli gezer. Neticede dedikodular ve baskılarla Feride'nin potansiyelinin ortaya konulmasına tam anlamıyla izin verilmez.

*“Benim hediye ettiğim gelin elbisesi köyün ihtiyarlarına yine fazla alafranga görünmüştü. Kulağıma etraftan, ‘Yarın ahiret’, ‘Münkir, Nekir’, ‘Kızgın topuz’ gibi kelimeler geliyordu.”*²⁷⁹ Dini terimlerin sıklıkla kullanıldığı bu cümlede Feride'nin yine bir toplum baskısıyla karşı karşıya kaldığı söylenebilir.

“Her yerde olduğu gibi, burada da bütün kadınların gizli gizli bana baktıklarını, birbirlerine bir şeyler fısıldadıklarını görüyordum. Bütün dudaklarda yine bir

²⁷³ Güntekin, *Çalığışu*, 44.

²⁷⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 57.

²⁷⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 77.

²⁷⁶ Arslan, *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın*, 58.

²⁷⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 230.

²⁷⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 230.

²⁷⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 251.

‘İpekböceği’ sözüdür dolaşıyordu.”²⁸⁰ Bu dedikodular toplum tarafından haksız yere kötü konuşulduğunu gösterir. Feride iffetli de olsa arkasından kötü sözler söylemeye devam ederler. Halk tarafından erkeğin kötü sözleri eleştirilmez ancak kadının maruz kaldığı sözler üzerinden yine kadına saldırılır.

Bu sefer küçük bir paşa kızının kendi yaşlılarına baskı ve üstünlük kurmasını hem paşaya hem de kızına dair Feride’nin zihninde ciddi bir eleştirel tavır ile görmekteyiz.

“Mektep talebeleri içinde on iki, on üç yaşlarında bir zengin paşa kızı var... Öyle sanıyorum ki bu küçük hanım, bir şey öğrenmekten ziyade fakir arkadaşlarına, hatta hocalarına kurum satmak için mektebe geliyor... Bu Abdürrahim Paşaların ne ruhta insanlar olduğunu anladım. Debdebeleri, saltanatlarıyla birtakım görgüsüz, ehemmiyetsiz insanların gözünü kamaştırmaktan zevk alan, kaba birtakım ‘ne oldum’ delileri.”²⁸¹

Yüksek ve alt tabaka çocuklarının varlığından söz eden yazar, alt tabaka çocuklarının aleyhine bir durum sunar. Yüksek tabaka çocukları üstünlük ve imtiyaza sahiplerdir. Bu durum onlarda irsidir. Büyüklerinden ne gördülerse o şekilde davranırlar.²⁸²

“...Yerine beni tayin ettiler. Hem de unvanımı ‘Müdire ’ye çevirmek şartıyla. Ben bir cihetten bu işe memnun olmadım. Çünkü muallim arkadaşlarım bana tuhaf bir nazarla bakmaya başladılar.”²⁸³ Öğretmenlerin kıdemli olmalarından dolayı bu unvana Feride gibi genç bir öğretmenin gelmiş olmasını yadırgadıklarından Feride’de onlara bir nevi hak vermiştir. Kraliçe Arı Sendromu ile izah edilen bu durum Feride’nin hemcinslerinden gördüğü tazyikle kendini gösterir diyebiliriz.

3.4. Küçük Yaşta Evlilik

Romanda ilk olarak küçük yaşta evliliği Feride’nin talebelerinden on iki yaşlarında bir kızın ailesi tarafından evlendirmesiyle görürüz. Daha sonra Feride başka bir öğrencisinin de küçük yaşta evleneceği haberini aldığıında, diğer evlilikten farklı olarak iki tarafında birbirlerini sevdiğini ve evlenmek istediklerini fakat ailelerinin

²⁸⁰ Güntekin, *Çalılıkusu*, 335.

²⁸¹ Güntekin, *Çalılıkusu*, 360-361.

²⁸² Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, 53-54.

²⁸³ Güntekin, *Çalılıkusu*, 442.

bunu zar zor kabul ettiklerini belirtir. Toplumun yaş algısının da üzerinde duran roman, insanların “on beş yaşlarında evde kalmış derler” söylemlerini karakterler üzerinden okutur.

Ailenin evrensel bir değere sahip olması nedeniyle evliliğin incelenmesi sosyal bilimler için önemlidir. Aile, bireye önemli kararlar alması ve hayatını nasıl devam ettireceği konusunda maddi ve manevi destek sağlayan sosyal bir ortamdır. Değer yargıları, kültürel birikim ve yaşam kalitesi aileden bireye aktarılır. Toplumu oluşturan aile, toplum yapısını yansıtır ve evlilikle kurulan aile bağları ile devam eder. Erken veya çocuk yaşta evlilik kavramı, 18 yaşın altındaki bir 'çocuğun' evlenmesidir. Erken evlilik kültüre göre değişse de genellikle evliliklerin 18 yaşından önce olan evlilikler için kullanılıp bunun da toplumda önemli ölçüde sorunlara yol açabileceğine inanılır. Çocuğun fiziksel gelişimini tamamlaması, nasıl hissettiğini fark etmesi, hayatına nasıl devam edeceğine karar vermesi vb. için belirli bir olgunluk düzeyi gerekir. Erken evlilik nedeniyle çocukların gelişimini tamamlamaması sağlıksız sonuçlara yol açabilir. Bu sebeple, araştırmalara göre erken yaşta evliliğe olumsuz gözle bakılır.²⁸⁴

*“Dünyada en acıdığım, alay ettiğim insanlar nişanlı kızlardı. Ben onlardan biri oldum. Onlara yalvar. Kimse bana nişanlı demesin. Yerin dibine geçiyorum, korkuyorum, ben daha çocuğum. Önümüzde daha dört uzun sene var. O zamana kadar daha büyürüm, alıştırım. Kimse bana nişanlı muamelesi etmesin şimdi.”*²⁸⁵

Feride'nin bu düşünceleri ileride öğretmenlik yapmak için gittiği Anadolu'da gördüğü manzaralarda kendini gösterir. Böylelikle evlenmek için öğrencilerinin henüz küçük olduğunu ve bu konudaki şaşkınlığını dile getirir.

*“-Benim çocuklar arasında gelinlik kız yok ki Ebe Hanım, dedim. En büyüğü on iki yaşında. Nazife Molla güldü: -İlahi kızım, on iki yaş küçük mü? Ben, köşeye oturduğum da on beş yaşındaydım da bana evde kalmış kız dediler.”*²⁸⁶

²⁸⁴ Merve Çetin, “Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelinler”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 0/5 (2020), 108-109.

²⁸⁵ Güntekin, *Çalıkuşu*, 111.

²⁸⁶ Güntekin, *Çalıkuşu*, 249.

Ebe durumu normal karşılarken Feride'nin duruma şaşırması ve yadırgaması karşılık olarak sunulur ancak Feride toplumun durumuna karşı çıkmaz ya da çıkamaz.²⁸⁷

Benzer durum Feride ve Munise arasındaki konuşmada da kendini gösterir: “-*Gelin olsan bile herhalde yirmi yaşına kadar vakit var. –Yirmi yaş çok değil mi abacığım. – O halde on dokuz, haydi nihayet on sekiz.*”²⁸⁸ Feride ile Munise arasında geçen bu konuşma evlilikte yirmi yaşın normal hatta geç karşılanmadığı algısını ortaya koyar.

Çetin'e göre özellikle kızlar açısından erken yaşta evlilik toplum yapısı ile ilgilidir. Bu durum kızlarda eğitim açısından kendini geliştirme, kendi ayakları üzerinde durabilecek bilgi ve beceri kazanma noktasında onları eşlerine bağımlı kılmaktadır.

289

*“Hoca olduğumdan beri ikinci defadır ki talebelerimin gelin olduğunu görüyorum. Fakat bu sefer zavallı Zehra'nınki gibi değil... Bu çocukların ikisi de birbirlerine olan sevdalarında öyle sebat ettiler ki, nihayet anneleri, babaları da baş eğmek mecburiyetinde kaldı.”*²⁹⁰ Küçüklüğünden beri evlilikle şartlanan çocukların yetişkinliğe yaklaştıkça evliliği düşüncelerinin dolayısıyla birine duydukları duygusal bağın varlığının yadsınamaz bir gerçek olduğu ortadadır. Yazar burada aslında her küçük yaşta evliliğin aile zoruyla gerçekleşmediğini, hakikatte birbirlerini seven iki kişinin de birlikteliğinden söz ettiğini söyleyebiliriz. Küçük yaşta evlilik konusunda kızların ön planda olduğu ve kentsel kesimden ziyade kırsal kesimde bu durumun fazla olduğu görülür. Çocuk yaşta damat olmak ve aile sorumluluğu almaya mecbur olmak ise az denemeyecek kadar fazladır.²⁹¹

3.5. Çocuk Yetiştirme ve Evlat Edinme

*“Feride çocukların birini bırakıp ötekini alıyor, hepsinin sıra ile gönlünü hoş etmek istiyordu.”*²⁹² Roman Feride'nin kendi çocukluğunu anlatmasıyla başlar. Küçük talebelerinin ona etkileri, evlat edindiği çocuk Munise'nin yaşamı ve küçük kız çocuklarının evlendirilmeleri ile devam eder. Dönemin şartlarına bakıldığında geçim

²⁸⁷ Arslan, Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın, 72.

²⁸⁸ Güntekin, *Çalıkuşu*, 360.

²⁸⁹ Çetin, “Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelinler”, 112.

²⁹⁰ Güntekin, *Çalıkuşu*, 335.

²⁹¹ Çetin, “Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelinler”, 117.

²⁹² Güntekin, *Çalıkuşu*, 514.

derdi içinde olan çocukların hem ailelerine katkı sağlamak maksadıyla evlerinde ve ahırlarda çalışmaları hem de okula gitmeye gayret göstermeleri vakidir.

Evlat edinme süreci, insanların annesi babası olmadıkları çocuğa ebeveynlik yapmayı arzu etmeleriyle başlamaktadır.²⁹³ İslam'a göre biyolojik çocuk ve süt çocuklar evlat edinmede mahrem değilken yardıma muhtaç kimsesiz çocukları topluma kazandırmak, eğitmek ve evlendirmek büyük bir sevap olarak kabul edilir.²⁹⁴ İslam hukukunda evlat edinme sistemi, adaletsizlik yarattığı, soy karmaşası ortaya çıkardığı, kötü amaçlarla istismar edilebileceği, mahremiyet kısıtlamalarına uymadığı, çocukların ruh ve sosyal sağlığını bozduğu için kabul edilemez. Dolayısıyla İslam'da evlat edinen ile evlat edinen arasında kan bağı, miras ve mahremiyet ilişkisi yoktur.²⁹⁵ Bu durum İslam'ın evlat edinme sistemine olumsuz bir bakış açısı getirmesine neden olurken, korunmaya muhtaç çocuklara bakma konusunda da birey ve devlete önemli sorumluluklar yüklemektedir.²⁹⁶

Evlat edinme Feride gibi liseden mezun olmuş bunun akabinde öğretmenlik yapmak için Anadolu'ya giden yalnız bir kadın için cesurca bir harekettir. Yaşının küçük olması, tecrübesizliği, toplum baskısı, maişet derdi ile yüzleşmesi Munise'ye karşı belli sorumluluklarının olduğunun bilinci ile karşı karşıya kalması bunu gösterir diyebiliriz. Bununla birlikte Feride, içindeki merhamet ve yaşama sevincinin adeta evlatlık edindiği Munise ile kendisine verildiğini dile getirir. Herkesin Munise'yi

²⁹³ Resul Duran, "Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 20.

²⁹⁴ Duran, "Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme". 21.

²⁹⁵ A. Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili'ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık Ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme." F. Gedikli (ed.). İstanbul: *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi*, 2016, 87-114.

²⁹⁶ Tanzimat dönemine kadar büyük ölçüde devlet kontrolünde olmanın yanı sıra vakıflar, sosyal hizmette bulunmuşlardır. Evlat edinme işlemi Osmanlı kadısının sorumluluğundadır ve bu işlemleri yaparken fetvalardan yararlanmışlardır. Tanzimat'tan sonra kimsesiz çocuklar için batı tarzı kurumlar açılmıştır. (Duran, "Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme". 22) Osmanlı'da evlat edinme sisteminin hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardı. Olumsuz tarafı, evlat edinilen insanlar genellikle fiziği düzgün olmayan, esmer kızlardır. Özellikle görüntüsü düzgün olmayan evlat edinmelerin sebebi ise evin beyine güzel görünmemesi içindir. Çünkü evlat edinenler bazen cinsel tacize ve aşağılanmalara maruz kalırlar. Evlatlıklar için ise "köylü, gözü erkeklerde, okumaya niyetsiz" gibi nahoş ifadeler kullanılmaktadır. Olumlu olarak evlatlıkların eve alınıp kimsesizliğinin giderilmesi, çeyizlendirme ve evlendirme sayılabilir. Özbay, F. *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle Mi, Evlat Mı?* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, Ocak 1999), 24-28.

<https://www.researchgate.net/publication/256643819>

incitmesi, kötü bir ailenin kızı yaftasıyla damgalaması Feride'yi derinden üzer, bu olayların üzerine Munise'yi evlatlık edinmeye kesin karar verir.

Feride'nin annesizliği, ardından babasını yitirişi ile birlikte teyzesine sığınması ve ona kaldığı yerde bir özgürlük alanı tanınmaması Feride'yi oldukça üzer. Ayrıca cezalanma yöntemini Feride'nin yaramazlıklarıyla başa çıkmaya çalışılmasında kullanılması Feride'ye şu sözleri söyler: *“Bilmem başkalarında da öyle midir? Bizim ailede öksüzlere el sürmek günah sayılırdı. Pek çekilmez hale geldiğim zaman verdikleri ceza, kolumdan tutarak bir odaya kilitlemekti.”*²⁹⁷ Bu durumun Feride'yi üzmesinin yanında yıllar sonra bile çocuklara bakışında hep naif ve onları incitmeyecek derecede güzel ve hassas olması yatmaktadır diyebiliriz. Feride çok yaramaz, haylaz ve inatçı karakterinin altında aslında çok büyük bir sevgi ve şefkat barındırır. Bu sevgisi çocuklara öyle fazladır ki Munise adında garip bir kızın yanında durarak onu kaderine terk etmemiş, kol kanat germiş ve evladı gibi sevmiştir. *“Munise, onda, şefkat ve merhamet duygularını tatmin eder.”*²⁹⁸

*“Bu küçük kız(Munise), bana ılık bir ilkbahar güneşi gibi tesir etmişti... Çalığışu yavaş yavaş canlanmaya, eski şenliğini tekrar bulmaya başlıyordu.”*²⁹⁹ Munise, Feride için bir umuttu. Yaşadığı onca karamsar hatıraları Munise ile atlatmaya başlamıştı. Onu dert etmek, onunla birlikte bir hayat kurmak ona çok iyi gelmişti.

Muhtar Efendi'ye Munise'yi evlatlık almak istediğini ileten Feride'ye Muhtar Efendi: *“-Pekâlâ kızım, hakikaten sevap bir iş işlemiş olursun, dedi. –Demek, Munise'yi bana vereceksiniz? –Babası zaten öteki çocuklara bakmaktan aciz. Vermeyip de ne yapacak. Olmazsa eline beş, on kuruş da veririz.”*³⁰⁰ Darda kalmış bir insana yardım etmek Muhtar Efendi'nin gözünden sevaplı bir iş iken köydeki bazı insanların gözünde Munise, veledi zina şüphesi taşıyan bir çocuk olmasından dolayı evlatlık edinilmesi hoş karşılanmamıştır.

“Hatice Hanım'a dedim ki: -Mademki bu kızı, evlerine istemiyorlar. Acaba ben, onu kendime evlat etmek istesem razı olurlar mı? Benim de kimsem yok. Vallahi bu çocuğa kendi evladım gibi bakarım. Acaba vermezler mi? – Fena olmaz. Yarın muhtarla konuşalım. O, 'Peki!' derse babasını da razı

²⁹⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 23.

²⁹⁸ Bakırcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı Yıllara ve Yazarlara Göre Romanımızın Tarihi*, 88.

²⁹⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 240-241.

³⁰⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 259.

ederiz. İyi olur, dedi. Çocuk, ellerimi öperek, 'Anacığım, anacığım!' diye ağlamaya başladı."³⁰¹

Munise'nin, Feride'yi annesi gibi benimsemesi bir başka önemli husustur. Zira toplumun 'evlatlık' algısı her zaman için iyi olmayabilir. Romanda Munise, ailesi tarafından değer görmeyen, okul arkadaşları tarafından dışlanan, parasızlıktan kızına bakamayan kötü kadın lakabıyla ün salmış bir üvey annenin kızı olmasına rağmen, Feride'nin bunları önemsemeden Munise'yi sahiplenmesi dikkate değerdir. Çağdaş yazarlar gelenek ve tabiat kanunları arasındaki çatışmayı işler ve bu iki kanun uzlaşmadığında toplum kurallarının nasıl çiğlendiğini belirtirler. Romanda Feride'nin Munise'yi kötü yorumlara rağmen sahiplenmesi aslında kalıplaşmış toplum algısının yıkılışını onu önemsemeden, kalıpları yırtarak ve yerine daha insani duyguları yerleştirerek inşa etmek gerektiğini düşündürdüğü söylenebilir.³⁰²

*"Munise ile öyle canciğer olduk ki... Bu küçük kız, derslerden artan bütün saatlerimi alıyor. Ona ne biliyorsam öğretmek istiyorum."*³⁰³ Feride, kendi öğrencilerine gösterdiği şefkat ve sabrı Munise'ye de gösterir. Onu üzmez, mutlu etmek ister. Öğretmenlikten aldığı ücretin kendisine de Munise'ye de yetmediği zamanlar olur, yemez yedirir, giymez giydirir. Romanda Feride'nin Munise ile olan bağı çok kuvvetli ele alınmıştır.

Munise ve Feride öyle özdeşleşmiş karakterlerdir ki evlatlığı gibi değil adeta anne-kız gibi olmuşlardır. *"Gömüldükten sonra imam, Munise'nin annesinin ismini sormuş, bunu, tabii kimse bilmiyor. Doktor benim, bu küçük kız için hemen hemen bir anne olduğumu hatırlamış, ismimi vermiş..."*³⁰⁴ Yapılan onca müdahaleye rağmen Munise çok küçük yaşta hastalıktan vefat eder. Feride'nin üzüntüsü ve girdiği bunalım hali onu uzun bir süre kendine zor getirir.

Kadın olmanın zorlukları, evlat edinmiş veya aktif bir birey olarak ayağa kalkmaya çalışan bir kadının sistematik toplum baskısı ve kötü niyetli kişilerin varlığı teyakkuz halinde olmayı gerekli kılar.³⁰⁵ Ancak durumun yoğunluğu Feride'yi de yormuştur. Bir gün Munise, Feride'ye nezaketinden dolayı teşekkür ettikten sonra hastalanır ve

³⁰¹ Güntekin, *Çalığışu*, 257.

³⁰² Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, 78-79.

³⁰³ Güntekin, *Çalığışu*, 261.

³⁰⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 457.

³⁰⁵ Arslan, *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın*, 56.

ölür. Feride'nin bu olaydan sonra beyin humması geçirdiği ve kırk gün boyunca ayağa kalkamadığı görülür.³⁰⁶

3.6. Dua Formları

Dua, sınırlı ve güçsüz varlıkların sınırsız ve sonsuz bir kudretle kurdukları bir köprüdür. Bu nedenle insan, tarihin hiçbir döneminde duadan ayrılmamıştır.³⁰⁷ Dua kelimesi “çağırarak, yardım istemek, seslenmek” manasında olup Allah'a sözlü veya yazılı olarak yapılan isteği ifade eden metinlere de denir. Öte yandan İslam'da kulun Yaraticının büyüklüğü önünde acizliğini göstermesi, sevgi ve hürmet gereği O'ndan lütuf ve yardım dilemesi anlamındadır.³⁰⁸ Dua formlarından dış güdümlü dualar; talep etme duası, alışkanlık biçimi duası, başa çıkma duası olarak ayırırken iç güdümlü dualar ise itiraf etme ve bağışlanma duası, şükür duası, şefaht duası, ibadet ve yaratıcıya tapınma duası, tefekkür ve ruhi gelişme duası olarak ele alınır.³⁰⁹

Duaların insanların birbirlerine yardımcı neticesinden Allah'tan esenlik dileme ile bağlantısı vardır. “Müdür: -Haydi bakalım, kızım, Allah tesirini halk etsin. Ben, elimden geldiği kadar yardım ederim, dedi.”³¹⁰ Müdür'ün Feride'nin öğretmenliğini tebrik edip onun için Allah'tan güzel temennide bulunması buna örnektir. “Hacı Kalfa: ...Allah mübarek etsin, dedi.”³¹¹ Feride'nin Huriye Hanım'a rağmen vazifesinin devam ettiğini düşünerek böyle bir duada bulunmuştur.

Romanda Reşat Nuri, dilencilerin kullandığı dua dilini Feride karakteri ile bir anı olarak dile getirmekten geri durmamıştır. “Hüseyin kapının yanına çömelmiş, koskoca bıyıklarıyla utanmadan ağlıyor, ben Bağdat'ta, Suriye'de Arap dilencilerinden öğrendiğim dualarla büyükannemin, teyzelerimin eteklerini öpüyordum.”³¹²

³⁰⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 452-455.

³⁰⁷ Osman Cilacı, “Dua” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994) 9/529-530.

³⁰⁸ Cilacı, “Dua”, 9/529-530.

³⁰⁹ Ahmet Albayrak, “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7 / 2 (Ekim 2007), 189-202.

³¹⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 168.

³¹¹ Güntekin, *Çalığışu*, 204.

³¹² Güntekin, *Çalığışu*, 21.

Hristiyanlıkta dini hayat açısından da büyük öneme sahip olan dua, Tanrı'yı tanımak, O'na ulaşmak ve vicdanın sesi olarak tanımlanır.³¹³ Sör Matild'in Meryem heykelinin önünde gözyaşları içerisinde günahlarından bağışlanması için dua etmesi iç güdümlü yapılan bir duayı gösterir diyebiliriz.

*“Kalfa, annem bana çok mu benziyordu? -Çok kızım, seni görünce aklım karıştı, onu görüyorum sandım. Allah topracığı kadar ömür versin sana.”*³¹⁴ Ölüyü yâd ederken yapılan dualar genellikle iyi insanlar için güzel temennilerde bulunmakla kendini göstermektedir. Burada da Feride'nin dadısı olan Gülmisal Kalfanın Feride'nin vefat etmiş olan annesi için duada bulunduğunu görmekteyiz.

Türbe geleneğinin önemli bir faktörü olan dua, romanda Feride karakteri üzerinden ele alınır:

“Zeyni Babacığım, dedim. Ben, küçük, cahil bir Çalığışu'ndan başka bir şey değilim. Sana nasıl yalvarmak lazım geldiğini bilmiyorum. Kusuruma bakma. Senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler. İşittim ki, sen yedi sene güneş görmeden, burada çile doldurmuşsun. Sakın sen de, insanlığın zalimliğinden, vefasızlığından kaçmış olmayasın? Babacığım, senden büyük bir şey isteyeceğim. Bu yedi sene içinde elbette güneşlerin, rüzgârların hasretini çektiğin zamanlar olmuştur. Seni o dakikaların acısına katlandıran o melek sabrından bana da ver. İnlemeden, ağlamadan çilemi doldurayım. Senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler.”

315

Katolik okuluna giden Feride'nin farklı bir formda Zeyni Baba'ya dua etmesi gerektiğini düşünmesinin dinlerin farklılığı ve bu konudaki alınan eğitimle izah edilebilir.

3.7. Ölüme Bakış

Çalığışu romanında Güntekin ölüme fazlaca yer vermiştir. Hayatın bir parçası olan ölüm Zeyniler köyünün insanlarında ve çocuklarında yoksulluk, hastalık ve bakımsızlık olarak kendini gösterir. Çocukların oyunlarında dahi ölüm teması

³¹³ Cilacı, “Dua”, 9/529-530.

³¹⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 155.

³¹⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 222.

hâkimdir. Reşat Nuri, ilk önce Feride'yi mutsuz bir dünyaya ardından mutlu bir sona doğru getirerek birçok insanı ölümle buluşturur. Feride'nin annesi ve babası, Şeyh Yusuf Efendi, Munise, Hayrullah Bey ve Kamran'ın karısının ölümüyle sanatın gerçeğine aykırı olarak kaderi zorlar. Romancı romanında karakterleri saklayacak bir yer bulamadığında ölüme başvuruyorsa bu genel olarak yazarın hayal gücünün kısıtlı olduğuna işaret eder diyebiliriz.³¹⁶

Ölüm yalnızca biyolojik bir gerçeklik değil aynı zamanda toplumu ilgilendiren bir olgudur. İnsan hayatının sonu, nasıl ve ne zaman geleceği belli olmayan gizemli haliyle her zaman merak ve ilgi konusu olmuştur. Bu gizemli durum ölümü korkulacak bir olgu olarak tasavvur etmeye de yol açmıştır.³¹⁷ “*Karşımda korkunç bir mezarlık vardı... İhtiyar kadının derin bir göğüs geçirdiğini işittim: -İnsan, sağlığında alışmalı kızım, hepimizin gideceği yer orası, dedi.*”³¹⁸ Feride'nin mezarlıktan korkması ve Hatice Hanım'ın sürekli ölümü anmasını bu söylemden çıkarabiliriz. Feride'nin ölüm korkusu mezarlığın karanlık ve ürkütücü olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa küçüklüğünde gittiği Eyüp Sultan Mezarlığı onun için korkutucu bir özelliğe sahip değildir. “*Bazı ramazan ve bayram arifelerinde teyzelerim beni Eyüp'teki aile mezarlığımıza götürürlerdi. Fakat ben ölümün hazine ve ürkütücü bir şey olduğunu ilk defa bu karanlık Zeyniler mezarlığında duydum.*”³¹⁹ Ayrıca mezarlığın niteliğini şu sözlerle izah eder: “*Taşlar, benim gördüğüm mezar taşlarından büsbütün başka şekildeydi... Yazılar okunmuyordu. Yalnız, başlarında birer küçük 'Ya Rab' kelimesi seçiliyordu.*”³²⁰

Ziyaret olgusu kökleri Eski Türk Dini tarihine kadar uzanır. Oradan aldıkları özelliklerle ziyaret olgusu, dini ve kültürel yapıları Anadolu'daki dini ve tasavvufi alanda tecrübe etmeleri ile devam eden bir dini sosyal fenomendir. Türk halk

³¹⁶ Bakırcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı Yıllara ve Yazarlara Göre Romanımızın Tarihi*, 89.

³¹⁷ Ece Erbuğ, “Ölüm Sosyolojisi: Geleneksel ve Modern Toplumda Ölümün Toplumsal Anlamları”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 0/8 (2021), 47.

³¹⁸ Güntekin, *Çalıkuşu*, 218.

³¹⁹ Güntekin, *Çalıkuşu*, 219.

³²⁰ Güntekin, *Çalıkuşu*, 219.

dindarlığının karakteristik bir biçimi olan ziyaret dindarlığı kutsal mekân anlayışıyla paralellik gösterir diyebiliriz.³²¹

Resim 3.5: Zeyniler Kabristanı - Bursa³²²

Zeyni Baba adlı zatın türbesinin, kaldıkları evin bahçesinde yer aldığı ve Zeyni Baba'yı ziyaret etmenin makbuliyetini Hatice Hanım'ın zikrettiği gözlenir:

“Zeyniler kabristanı. Eski zamandan kalma. Şimdi cenazeleri başka yere gömüyorlar, burası tarih gibi bir şey. Ben, Zeyni Baba'nın fenerini yakmaya gidiyorum, şimdi gelirim. –Zeyni Baba kim, Hatice Hanım? – Himmeti hazır, nazır olsun, bir mübarek zat, na, şuradaki servinin altında yatar. Hatice Hanım, yavaş sesle dualar fısıldayarak merdivene doğru yürüdü. Ben, şimdiye kadar böyle şeylerden ürktüğümü bilmiyorum. Fakat bu dakikada, servi kokularıyla dolu bir karanlık odada yalnız kalmak bir

³²¹ Güleç, “Espiye’de Halk Dindarlığı”, 103-104.

³²² Özen, Uğur Ozan. “Çalığışu Feride Gerçekten Yaşadı mı?”. Bursa’da Kültür, 2020. http://www.bursadakultur.org/Calikusu_Feride.htm

ürkeklik veriyordu... Gelir gelmez, Zeyni Baba'yı ziyaret edersen daha makbule geçer."³²³

Türbe eski zamanlarda yaşamış mühim bir kişi adına yapılmış olan ve içinde o insanın mezarı bulunan yapıya denir. Genellikle türbeler halk arasında kutsal sayılır. Türbe ziyaretleri sırasında insanlar çeşitli istekleri için dua ederler ve dualarının kabul olacağı inancını taşırlar.³²⁴

"Bu sıra sıra dizilmiş siyah taşlara bakarken o eski masalı hatırladım: 'Sakin burası o korkunç ölüm askerlerinin taşa döndüğü masal memleketi olmasın?' diye düşündüm." Allah'ın, sultanı öldürmek için gelen askerleri taşa çevirdiğini anlatan masalı Zeynileri görünce hatırlayan Feride karakterinin asılsız masallardan etkilendiği görülür. Zeyni Baba anlatısında Hatice Hanım'ın *"Zeyni Baba bunların(erenlerin) en büyüğü. Kimsenin iyi edemediği hastaları, buraya getirirler. Ben, bir kötürüm kadın bilirim ki, buraya sırtta getirdiler, ayaklarıyla yürüye yürüye gitti."* ifadeleri dikkat çeker.

Feride, mezarlığı ürkütücü ve karanlık bulduğundan cesaret edememesine rağmen Hatice Hanım'ın ısrarıyla mezarlığa iner: *"Ben bu basamakları inmeye cesaret edemiyordum. Arkadaşım tekrar döndü: - Haydi kızım, buraya kadar geldikten sonra girmezsen günah olur. Gönlünde ne dileğin varsa Zeyni Baba'dan iste!"*³²⁵

Bir yandan ölümden anladığının başlangıçta çok daha iyimser olduğunu söyleyen Feride, köye geldikten sonra gerek çocukların gerekse Hatice Hanım'ın sürekli ölümden korku temelli bahsetmesiyle düşüncelerinin olumsuz yönde evrildiği görülür:

Eskiden ölümü ben başka türlü düşünürdüm: İnsan elli altmış sene, yorgunluktan bitap düşünceye kadar gezer, koşar, eğlenir. Sonra, gözleri tatlı bir uyku ihtiyacıyla mahmurlaşmaya başlar. O vakit bembeyaz, temiz bir yatağa uzanır. Yeni başlayan uykuların hafif sarhoşluğu içinde gülümseye gülümseye sönüp gider. Güneşe karşı parlayan beyaz mermerler üstünde kucak kucak çiçekler... O mermerlerdeki küçük yalıklardan su içmeye gelmiş birkaç kuş... İşte ölüm denince benim gözümde böyle sevimli

³²³ Güntekin, *Çalıkuşu*, 219.

³²⁴ Karataş, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması*, 151.

³²⁵ Güntekin, *Çalıkuşu*, 221.

ve neşeli bir hayal uyanırdı. Şimdi, onun acı lezzetini, toprak, öd ağacı ve servi kokuları içinde dilimle tadıyor, ciğerlerimle kokuyor gibiyim!³²⁶

Ölüm burada yuf borusunu öttürmek şeklinde bir deyim olarak Doktor Hayrullah Efendi tarafından kullanılmıştır: “...mektubunun elinize değmesinden epeyce zaman evvel dünyaya ‘Yuf borusunu’ öttürmüş olacak.”³²⁷

Feride'nin evlatlığı olan Munise yaşam koşullarının kötü olmasından dolayı geçirdiği hastalık sebebiyle vefat eder. Ölüm fırsatlar, kaynakların kullanımı ve medikal bakım açısından eşitsizlik durumunun bir yansıması olarak kendini gösterir. Toplumda varlığını sürdüren bu eşitsizlik insanların yaşam kalitelerini etkilemektedir.³²⁸ “Bu dakikadan sonra Munise’yi göremedim. Beni yatağımın üstüne uzattılar ve yalnız bıraktılar. Bir yandan titriyor, bir yandan ter döküyordum.”³²⁹ Munise'nin ölümüyle Feride fenalaşarak uzun bir süre uyur, daha sonra Hayrullah Bey'in çiftliğinde doğa ile meşgul olarak acısını hafifletmeye çalışır. Ölümün ardından yas tutma eylemi yapısal işlevsel bir bakış ile incelendiğinde sosyal yapıyı idrak etme ve çözümüleme gibi işlevleri bünyesinde barındırır diyebiliriz.³³⁰ Keder, yas ve kayıp gibi sözcükler sosyal ilişkilerle birlikte şekillenip yoksunluk süreci içerisinde kendini gösterir ve bu kelimeler aslında ölümün kültürel bir olgu olduğunu da gözler öne serer.³³¹ Feride Munise'nin ölümüyle birlikte günlerce uyumuş, beyin humması geçirmiştir.³³² Toplumların bazılarında depresyon, keder ve umutsuzluk süreci belirtileriyle birlikte uzun sürerken bazı toplumlarda kısa sürmektedir.³³³ Feride'nin uzun bir süre toparlanamaması hem hastalığının bir neticesi olarak hem de Munise'yi kaybetmenin vermiş olduğu acı ile uzun bir yas süresi olarak ele alınabilir.

³²⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 234.

³²⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 522.

³²⁸ Esra Burcu – Emel Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 0/8 (2008), 50.

³²⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 453.

³³⁰ Burcu - Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Araştırmalar”, 37.

³³¹ Burcu - Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Araştırmalar”, 31.

³³² Güntekin, *Çalığışu*, 455.

³³³ Burcu - Akalın, “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Araştırmalar”, 39.

3.8. Hurafeler ve Batıl İnançlar

Hurafe, gerçeğe ve akla aykırı olan aldatıcı söz demektir. Masal, efsane ve gerçek dışı olarak kabul edilmesine rağmen hurafelere itibar edilir. Mantıki çerçevede incelemenin zor olduğu inanç ve uygulamalar ve kötülüklerin de iyiliklerin de kendisinden gelebileceği durumlar hurafe kelimesi ile ifade edilir. Sihir ve büyüye dair objelerin kullanımını için de hurafe terimi kullanılır.³³⁴

Batıl inançlar boş inanç anlamına gelip genellikle korkularımız ve özlemlerimizin eşliğinde hayal gücümüzün ürettiği kabullerdir. Bu inançlar, her yerde aynı derecede kendini göstermese de sosyo-kültürel kesimlerde yer alır.³³⁵ Batıl inançların psiko-sosyolojik nedenlerine baktığımızda çaresizlik faktörünün romanda yer aldığını görürüz. Örnek verecek olursak evde kaldığına inanan kızlar Eyüp'teki Niyet Kuyusuna giderek kismetlerinin açılmasını dilerler.³³⁶

Sağlam dini inançların zayıfladığı devirlerde batıl inançlar toplumu daha çok sarmıştır. Bu sosyolojik bir gerçektir. Dini teşbihler ve mecazlar zaman içerisinde mana ve şekil değiştirerek koca bir hurafe şeklini almıştır. İnsanın inanma ihtiyacı halis dine inanma ile giderilmediğinde bir takım ispiritizma tecrübeleri, mistisizme yönelme ve en nihayetinde efsuna başvurmak ile giderilmeye çalışılmıştır.³³⁷

Bir başka çaresizlik örneği olarak Manastırlı kadının kocasının kendisine dönmesini istemesiyle büyü gibi batıl işlerle uğraşmasıdır. “...kocasının B...de bulunduğunu ve bura yerlilerinden bir kadınla evlendiğini haber almış. Eh olur ya, şeriatımız dörde kadar izin veriyor. Zavallı komşum, biraz ağlayıp sızladıktan sonra üç çocuğunu almış ve buraya gelmiş.”³³⁸ Manastırlı kadının derdini dinleyen Feride'nin ağzından dökülen bu cümleler bir kadının mağduriyetini dört eşliliğe bir eleştiri olarak sunar.³³⁹

³³⁴ Ali Murat Yel. “Hurafe”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/381.

³³⁵ Ali Ayten – Ali Köse, "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9 / 2 (Nisan 2009), 67.

³³⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 298.

³³⁷ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 138-144.

³³⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 189.

³³⁹ Bununla birlikte romancı Manastırlı kadının kocasını kılıcından başka bir malı olmayan, 31 Mart'ta, Hareket Ordusu ile İstanbul'a giden bir teğmen olarak anlatır. (*Güntekin, Çalığışu*, 188-189). 31 Mart olayı, muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı çıkma girişiminde bulunmasına rağmen kötü düzenlendiğinden dolayı başarısız olan bir askeri darbe olma

“-Ortağım, burada kocama basmış büyüyü, basmış büyüyü. Dilini ağzını bağlamış adamcağızın. Velakin, Manastır büyücülere daha ustadır. Çok değil, üç mecidiyeyi gözden çıkardım mı, kocamı kadının elinden alırlar, yine bana getirirlerdi...”³⁴⁰

Devamında tafsilatlı bir şekilde nasıl büyü yapıldığına dair bilgiler içeren eserde Manastırlı bir kadının kocasını yanında tutma arzusuyla büyüye sarıldığı görülür. Büyünün başlıca gayesi çıkar sağlamak olmasına karşılık kutsalla ilişkisi ve ahlaki amaç taşımadığı dikkat çeker. Kur’an ve hadiste belirtildiği gibi İslam dini büyüyü büyük günahlar arasında sayıp karşı çıkmıştır.³⁴¹

Toplumda sıkça yer edinen büyüün insanlar arasında yaygınlığının nedeni olarak şu ifadeler getirilir: Stres ve kaygı modern dünyanın bir problemidir. Hastalık korkusu ve önceden bilinmesi güç olan felaketlerin varlığı toplumu kaygıya itebilmektedir. Kaygılarını yatıştırmak maksadıyla muska takma, hocaya okutma, türbeye gitme gibi bir takım inanç ve uygulamalara gidilebilmektedir.³⁴² Halk dindarlığında kutsallık, yatır ve türbeler görülmektedir. Kerametler ve mitolojik özellikler türbeler ve yatırlarda kendini göstermektedir. Sağlığa kavuşma ve zenginlik istemi gibi arzularından dolayı insanlar buralara gidip dinleştirilmiş ritüellerle dileklerinin kabul olması için bir takım dua ve adakta bulunmaktadırlar. Halk dindarlığına örnek olarak gösterilen nazar, fal ve büyü örnekleri kırsal ya da kentte yaşayan, eğitilmiş-egitimsiz, genç-yaşlı, kadın-erkek fark etmeden doğrudan ya da dolaylı kısmen ve ya tamamen etkilidir. İnsanlar alışkanlıklarından kolay vazgeçemezler. Bu açıdan yaşlılar gençlere nazaran halk dindarlığını taşıma ve muhafazada etkindirler. Dinle ilgili olmayan uygulamaların yerine getirilmemesini günah olarak saymaları bu duruma örnektir. Bununla birlikte her dinde yaş, zaman, mekân, meslek, cinsiyet, iklim ve coğrafya gibi unsurlarla ilişkili olarak farklı dindarlık tipleri görülür.³⁴³

özelliğini taşır. İsyân bayrağı şeriatı temsil ettiyse de bu olay dini bir sömürü eyleminden başka bir şey değildir. Rumeli ordusunun baskısı altında meşrutiyet adamı ilan edilen Abdülhamid’in ancak tahttan indirilebileceği için, olay o zamanki iktidar mücadelesinde çok önemli bir yere sahiptir. (Naci, Fethi. 100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 190), 86)

³⁴⁰ Güntekin, *Çalılıkusu*, 191.

³⁴¹ Hikmet Tanyu, “Büyü”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 6/501-506.

³⁴² Güleç, *Espiye’de Halk Dindarlığı*, 111.

³⁴³ Melda Medine Güleç, *Espiye’de Halk Dindarlığı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 67-70.

Feride Manastırlı kadının sözlerini zavallı ve boş lakırdılar olarak değerlendirip anlatılanların tikslenme hissi uyandırdığı dile getirir. Bu durum Feride ve Manastırlı kadının dolayısıyla eğitimli-eğitimsiz kadının düşünce farkını gösterir. Eğitim ve batıl inançlar arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar eğitim seviyesi arttıkça batıl inançlara itimadın azaldığını savunmuşlardır.³⁴⁴ Bununla birlikte Manastırlı kadının kocasının onu feci şekilde dövüp babasının evine yollamasının³⁴⁵ hem kötü erkeğin merhametine sığındığında kadının şiddete maruz kalmasına hem de büyüünün her zaman tesirinin olmadığına bir işaret olarak ele alınabilir.

Manastır, Osmanlı Döneminde önemli bir yere sahiptir. Özellikle II. Murat ve II. Mehmet dönemlerinde Türkmen aşiretlerinin yerleşmesiyle Osmanlı'nın önemli ekonomik merkezi haline gelmiştir.³⁴⁶ Manastırlı olmasıyla bilinen 1846-1912 yıllarında yaşayan, Batılılaşmanın arttığı bir dönemde hayatını sürdüren Manastırlı İsmail Hakkı, evlilik, talak, örtünme gibi konuların yanı sıra kısas ve had cezaları gibi meselelerin savunuculuğunu yaparken Batılı yazarların İslam dinine yönelik itirazlarını da ele almaya çalışmıştır.³⁴⁷ Reşat Nuri'nin, Osmanlı devrinin son âlimi olan Manastırlı İsmail Hakkı ile aynı dönemde yaşadığı hesaba katıldığında romanda Manastırlı bir kadın tiplemesine yer vermesinin dikkate değer olduğunu söyleyebiliriz. Manastırlı kadının büyü yapan, eşinin şiddetine maruz kalmasına rağmen onunla evliliğini sürdürmek isteyen, eşinin ise 31 Mart Vakasında İstanbul'a gidip uzun bir süre dönmeyip ailesini ihmal eden biri olarak ele alınması, bununla birlikte eşine şiddet uygulayan bir şeriatçı olması Reşat Nuri'nin romanda şeriat ve Manastırlı eleştirisi yaptığını gösterir diyebiliriz.

Bir batıl inanç örneği olarak *"Bütün ömrünü kanaat ve sefalet içinde geçiren Zeyni Baba öldükten sonra, üzerinde süslü ve işlemeli örtüler istememiş. Ara sıra öteden, beriden gönderilen örtüler bir hafta dayanmıyor, parça parça çürüyüp eriyormuş."*³⁴⁸ cümleleri ele alınabilir. Örtülerin parçalanması ve çürümesini Zeyni

³⁴⁴ Ayten - Köse, "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz", 64.

³⁴⁵ Güntekin, *Çalığışu*, 208.

³⁴⁶ İbraimova, Senada. "Farklı Kültürlerin Birleştiği Şehir: Manastır". Anadolu Ajansı, 2016. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-kulturlerin-birlestigi-sehir-manastir/679622>

³⁴⁷ Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 27/563.

³⁴⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 357.

Baba'nın bu örtüleri istememesine bağlayan Hatice Hanım'ın bu görüşü bir batıl inanın simgesidir.³⁴⁹

3.9. Dinileştirilmiş Uygulamalar

Reşat Nuri'nin dünyasında dinde yer alan fakat zamanla yaygınlaşan inanışlarla birlikte değişime uğrayan uygulamaların yeri vardır.

3.9.1. Paskalya

Çoğunluk Hristiyanların kabul ettiği iki bayramdan biri Noel biri de paskalyadır.³⁵⁰ Paskalya İbranice geçiş demek olup pesah kelimesinden gelir. Pesah, Hz. Musa'nın kavmi ile birlikte Mısır'dan kaçışının anısına kutlanan bir Yahudi bayramının ismi iken Hristiyanlıkla birlikte pascha Hz. İsa'nın çarmıhta kendini insanların günahları için feda ettiği düşüncesiyle paralellik gösterip yeniden dirileceği inancıyla kutlanan bir bayram haline gelmiştir.³⁵¹

Bu kutlama cumartesi akşam başlayıp Pazar sabahına kadar devam eder. Bir gün öncesinden oruç tutulup cumartesi günü her yeri ışıklandırırılar. En önemli sembol ise yumurtadır. Yumurtanın kabuğunun kırılması İsa'nın mezardan çıkışına işaret ederek yeni bir hayatı sembolize etmektedir. Boyalı yumurtalık yüksek ihtimalle Hristiyan öncesi bir adet olup insanlar birbirine yumurtaları hediye edip ziyaretlerde bulunarak yemek ziyafetleri düzenlerler.³⁵²

On üç, on dört yaşına gelen Katolik arkadaşlarım baharda Paskalya bayramında ilk Komünyonlarını yaparlar, etekleri yere değen beyaz ipek elbiseler, gelin duvaklarına benzeyen kucak kucak tüller örtünerek İsa Peygamber'e nişanlanırlardı. Kilisede mum ışıkları, orgla çalınan ilahiler, her tarafı dolduran bahar çiçekleri kokularıyla karışarak bir kat daha ağırlaşan günlük ve öd ağacı dumanları içinde yapılan bu nişan töreni çok güzel bir şeydi. Fakat ne yazık ki, bu töreni takip eden tatil aylarında hain

³⁴⁹ Güntekin, *Çalılıkusu*, 177.

³⁵⁰ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık 4". *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 17/348-353.

³⁵¹ Mehmet Katar, "Paskalya". *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007) 34/181.

³⁵² Aydın, "Hristiyanlık 4", 17/348-353.

*arkadaşlarım, hemen nişanlılarına vefasızlık ederler, balmumu renkli, mavi gözlü İsa'yı, karşularına ilk çıkan hatta birkaç genç erkekle aldatırlardı.*³⁵³

*“Tatiller için en sevdiğim Paskalya yortusu idi. Bu iki haftayı geçirmek için Kozyatağı'na gittiğim zaman kirazlar yetişmiş, büyük bahçenin caddeye bakan yüzünü baştanbaşa kaplayan kiraz ağaçları yemişlerle donanmış bulunurdu.”*³⁵⁴ Nasıl İslam'da yer alan Ramazan ve Kurban bayramlarında tatil oluyorsa aynı şekilde Katolik mektebinde de Paskalya yortusunda tatilin olduğunu bu söylemden çıkartabiliriz.

3.9. 2. Noel Yortusu

25 Aralık ve 6 Ocak arasındaki günlerin kutsal olduğu inancıyla İsa'nın doğumunun kutlandığı Noel, kilisede ayinlerle, ilahilerle, kişilerin oruç tutması ve tövbe etmesiyle, birbirleriyle hediyeleşme ve Noel kartlarıyla birtakım pagan kültüründen etkilenilmiş unsurlarla kutlamalar meydana gelir. ³⁵⁵“*Yalancı bir telaş ve sabırsızlıkla onun gösterdiği kutuyu açtım, içinden iki yaldızlı kitap çıktı. Bunlar Noel yortularında küçük çocuklara hediye edilen resimli bebek masalları kabilinden şeylerdi. Kuzenim, herhalde anlamadığım bir sebeple benimle eğlenmek istemiş olacaktı.*”³⁵⁶ Romanda Noel'i Paskalya gibi kutlamayı ele almamakla birlikte insanların birbirlerine hediye kültürünün etkisiyle yaldızlı kitaplar, süslü resimler verdiklerini okuruz.

3.9.3. Hıdrellez

Hıdrellez kutsal bir zaman olarak değerlendirilir ve bu zamanda kutsalın deneyimi gerçekleşir. Hıdrellez ile kişi evrenin yeniden yaratılışına ve zamanın yeniden başlamasına katılmış olduğuna inanır. Kısaca ifade etmek gerekirse kutsal zamanın insan için sembolik anlamı yeniden doğuş ve yeniden yaratılmadır.”³⁵⁷

³⁵³ Güntekin, *Çalığışu*, 37-38.

³⁵⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 40.

³⁵⁵ Bülent Şenay, “Noel”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007) 33/202.

³⁵⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 65.

³⁵⁷ Mustafa Arslan, “Kutsal ve Seküler Arasında: Hıdrellez ve Türbe Kültürleri Çevresinde Gelişen Eğlence Kültürü”. *Birey ve Toplum Dergisi* 5/10 (Güz 2015), 94.

Halk ağzında Hızır ve İlyas isimlerinin birleşiminden oluşan Hıdırellez, kökleri Eski Orta Asya, Anadolu bayramları ve Orta Doğu'ya uzanan, Hızır veya Hızır-İlyas kavramı çerçevesinde dini muhteviyatlı bir halk bayramının adıdır. Karada ve denizde mahsur kalanlara yardım eden Hızır ve İlyas peygamberlerin yılda bir kez toplandıkları gün olduğuna inanılır.³⁵⁸

*“Bugün Hıdırellez... Evler boş çarşılar kapalı. Bütün kasaba halkı, erkenden yemek sepetleriyle Söğütlükte kuzu yemeğe gitti. Köşe başında her zaman kötürüm bir dilenci oturur. O bile eğlenceden geri kalmak istemedi, bir hamalın sırtına binerek kafileye karıştı.”*³⁵⁹ İnsanlar Hıdırellez zamanı türbe ziyaretlerinde bulunup, kutlamalar yapıp piknikler düzenlemektedirler. Hususi bu eğlence için piknik yerleri yapılmıştır. Böylelikle hem eğlenceyle hem de maneviyatla Hıdırellez gerçekleşmektedir.³⁶⁰

Hıdırellez, bazı Alevi topluluklarının topluluk kimliğini güçlendirme gibi bir işleve sahiptir. Kültürel olarak eğlence, toplumu birleştirir, insanlar arasında olumlu bir iletişim ve etkileşim ortamı, ortak bir duygu ve davranış biçimi oluşturur.³⁶¹

Bu günler şifa, mevki, sağlık, bereket, bolluk talepleriyle eğlenilen Hıdırellez gününde toplanan çiçeklerin suyunun kaynatılıp şifa vermesi arzusuna, yiyecek ve içeceklerin Hızır'ın o günde gezdiği inanılarak açık bırakılıp bereket isteğine neden olmuştur. Hıdırellez törenleri hemen hemen her zaman toplu olarak yapıldığından, Hızır ve İlyas'ın buluşmasına atıfta bulunarak, bazı kasabaların yakınında insanların yemek yiyip içtiği ve eğlendiği yeşil alanlardan oluşan 'Hıdırlık' adı verilen bir mesire yeri vardır. Bu mekânlarda düzenlenen törenler aynı zamanda eski devirlerde

³⁵⁸ Osmanlı'da, 6 Mayıs insanlar için yazın başlangıcı olarak kabul edilir. Hıdırellez, kışın bitip yazın başladığı gündür. Bu gün Hızır ve İlyas'a adanmıştır ancak İslam dünyasında her yerde kutlanmaz ve kutlandığı yerlerde farklı adları, tarihleri ve törenleri vardır. Hıdırellez ve orucun yanı sıra, Türkiye'de Alevilerde ve İran'da Kızılbaş Karakoyunlu Türkmenlerinde şubat ortasında "Hızır Nebi Bayramı" adı verilen bir şenlik olduğu bilinmektedir. Gılgamış Destanı'ndan bu yana Hıdırellez'in inanç ve gelenekleri edebiyata ve folklorla derinden yansımış, hem yazılı hem de sözlü edebiyat geleneklerinde mit olarak yer almıştır. Anadolu'nun birçok yerinde hıdırellez adı verilen piknik alanlarının varlığı ve bahar eğlencelerinin düzenlenmesi hıdırellez temasının edebiyatta yaşatılmasını sağlamıştır. (Ahmet Yaşar Ocak, “Hıdırellez”. TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1998), 17/313-314.)

³⁵⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 349.

³⁶⁰ Arslan, “Kutsal ve Seküler Arasında: Hıdırellez ve Türbe Kültürleri Çevresinde Gelişen Eğlence Kültürü”, 98.

³⁶¹ Arslan, “Kutsal ve Seküler Arasında: Hıdırellez ve Türbe Kültürleri Çevresinde Gelişen Eğlence Kültürü”, 95.

evlenme çağında olan genç kız ve erkek çocukların birbirlerini görmelerini sağlamıştır. Bu nedenle hıdrellez ritüeli, geleneksel Türk toplumunda bir sosyalleşme yolu olarak pratik öneme sahiptir.³⁶²

3.10. Sosyoekonomik Hayat

İnsan tamamen olmasa da ekonomik bir varlıktır. Hayatını idame ettirebilmesini ve toplumda bir yere gelmesi ekonomik durumuna bağlıdır.³⁶³ Para, emek, değişim, fayda, değer ve mülkiyet kavramları sosyal kavramlar da olduğundan sosyoloji, insanın sırf ekonomik şahsiyetinin dahi ekonomik etmenle açıklanamayacağını belirtir.³⁶⁴ 1. Dünya Savaşına kadar kapitalist sistem büyük üretimde kullanıldığından bu sistem işçilerin hayatını zor bir duruma sokmuştu.³⁶⁵ Savaşlarda erkeklerin hayatlarını kaybetmeleri erkek-kadın dengesini bozup, yaş piramidini ve verimli insan gücünü de etkilemişti. Ülke eğitim ve sağlık koşulları açısından da verimsizdi. Sıtma ve verem gibi hastalıklar yaygınlık göstermekteydi.³⁶⁶

Güntekin'in eserleri, Osmanlı'nın birçok felaketle karşı karşıya kaldığı, Cumhuriyetin ise bir düzine sosyal ve ekonomik sorunlarla cedelleştiği bir dönemi kapsayan zaman kesitini konu edinir.³⁶⁷ *Çalığışu* özelinde baktığımızda mülkiyetin işgaliyle birlikte gelen savaşların ekonomiye menfi anlamda etki etmesiyle halkın eğitiminde kısıtlamalar, maaşların yetmemesi, hastalıkların artıp tedavilerde güçlüklerin yaşanması ele alınır.

*"Sanki Tekirdağ'a işleyen pabuç cesametindeki külüstür vapurun bir transatlantik seksen metre merdiveni varmış gibi..."*³⁶⁸ Sözleri ile Feride vapurların eski oluşunu ve ekonomik anlamda transatlantik merdivenleri ile kıyaslanamayacak kadar geride olduğunu ifade eder.

³⁶² Ocak, "Hıdrellez", 17/315.

³⁶³ Arslantürk – Amman, *Sosyoloji*, 159.

³⁶⁴ Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 169.

³⁶⁵ Topçu, *Sosyoloji*, 151.

³⁶⁶ Kara, "Tek Partili Dönem Din Politikası (1923-1946)". 113.

³⁶⁷ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 103.

³⁶⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 77.

*“Köy deyince gözümün önüne yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaraları kulübeler gelirdi. Hâlbuki bu evler, çökmeye yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi.”*³⁶⁹ Yalnızca köy değil, köyün mektebi de çok eski ve çocukların eğitim görmesinin zor olduğu bir mekân olarak aktarılır. *“Müdür: Efendim, ben bu mektebi kapatacağım, ...böyle kepaze binada çocuk terbiye edilmez. Sonra talebe de az. Vilayette kaldığım müddetçe bütün gayretimi sarf edeceğim, köylerden birçoğunu ucuz, fakat zarif, sıhhi, modern, yani müceddet mekteplere sahip etmeye çalışacağım.”*³⁷⁰

Talebelerinden bahseden Feride kıyafetlerinin sefilliklerini yansıttığını, bunun dışında erkek çocukların evin geçimini sağlamak için ağır işlerde çalışıp mektebe geciktiklerini ifade eder. *“Zavallıların kıyafetleri öyle sefil ve perişandı ki... Hemen hiçbirinde çorap, potin yoktu.”*³⁷¹ *“En geç mektebe gelenler erkek çocuklardı. Bu delikanlılar, büyük adam gibi ev işi görürler, kuyudan su çekerler, inek sağarlar, dağdan odun taşırlarmış.”*³⁷²

*“Bu tarafta rahat bir hayat vardı. Öbür tarafta belki yine zaruret, sefalet, fakat bunun da başka bir tesellisi, başka bir cazibesi yok muydu?”*³⁷³ Bunları söylerken Feride, minik talebelerini düşünür, bunca ekonomik sıkıntıya rağmen kendilerine şefkat, derin bir minnet ve muhabbet duyduklarını ifade eder. Munise'nin oradan çıkmasını eklemeyi de unutmaz. Aynı şekilde öğretmenliğin yetmeyen maaşını dile getiren Feride yine de talebelerini yalnız bırakmak istemez, sonuna kadar onlarıdır. *“Ben, muallimliği, açlıktan ölmek için kabul etmiştim. Hesabım doğru çıkmadı. Bu meslek bir gün açlıktan öldürebilir. Fakat ne ziyarı var?”* Ekonomik anlamda öğretmenliğin geçim için sıkıntılar doğurması mesleki anlamda Feride'yi etkilemese de maddi sorunlarla yüz yüze gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı'nın müflis ekonomisi fertlerde ve devlet kurumlarında *Çalığışu* romanı boyunca hissedilir. Zeynilerde okulların harap hali, köyün sefil durumu, maaşlarını

³⁶⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 214.

³⁷⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 277.

³⁷¹ Güntekin, *Çalığışu*, 227.

³⁷² Güntekin, *Çalığışu*, 230.

³⁷³ Güntekin, *Çalığışu*, 419.

alamayan öğretmenlerin varlığı, Güntekin'in bu durum karşısındaki rahatsızlığını ortaya koyar.³⁷⁴

3.10.1. Memur Zihniyeti

Güntekin romanlarında tenkitleriyle meşhur bir yazardır. Nitekim Reşat Nuri için dostları dahi adını bozguncuya çıkarmıştır. Fakat eleştirilerinin memleket aşkından kaynaklandığını, kendisinin sevdiğinde kusur göremeyen bir âşık haline gelmek istemediğinin vurgulamıştır. Bunun bir yazıcı için haktan daha önemli bir vazife olduğunu söylemiştir.³⁷⁵ Reşat Nuri Güntekin'in tenkit ettiği konulardan biri amir-memur ilişkisinin güvensizlik sorunu ve bürokratik çarkın yavaş işleyişidir.³⁷⁶ Romanda bürokrasi eleştirisi sadece Anadolu'da değil bilakis İstanbul'dan başlamaktadır.

Nezaret kapısını buluncaya kadar cesur ve neşeliydim. İşlerimin gayet kolay biteceğini umuyordum... Fakat kapıdan girince hava birdenbire değişti... Bu merdivenler de bir alay insan...-Nazır bey yahut Paşa'yı görmek istiyorum, dedim. –Ne yapacaksın Nazır Bey'i? dedi. –Hocalık isteyeceğim, dedim... -Böyle bir şey için Nazır Bey rahatsız edilmez. Git, dairesine söyle. Usulü dairesince muamele yap. Usulü dairesince muamelenin ne olduğunu öğrenmek istedim. Fakat o, artık cevap vermeye lüzum görmedi; aynı mağrur ve şahane eda ile başını öbür tarafa çevirdi.³⁷⁷

Osmanlı'da icradan sorumlu olan sadrazamın padişaha karşı sorumlulukları vardı. Padişah meşihat makamı olan şeyhülislamın şahsında ulemaya karşı sorumluydu, ulema ise şer-i şerife karşı sorumluluk içindeydi. Bu durum bir kontrol mekanizmasını beraberinde getiriyor ve herkesin sorumluluğunu yerine getirdiği takdirde işlerin yolunda gittiği görülüyordu. Tanzimat'la birlikte bu işleyişte değişiklik olmuştur. Zamanla ulema ve padişahı pasifize olmuş, Batılı bir idari sistem kurulmuştur.³⁷⁸

³⁷⁴ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 104.

³⁷⁵ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 7.

³⁷⁶ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 68.

³⁷⁷ Güntekin, *Çalkıuşu*, 159-160.

³⁷⁸ Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 51.

Reşat Nuri'nin romanda ahlaki zafiyetin kaynağı olarak dalkavukluk ve riyakârlığın siyasi boyutuna dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Baskıcı yönetimlerle yönetilen toplumların bünyesinde daha çok görüldüğü bu bürokratik aksaklıklar, ferdin baskıdan dolayı kendini ifade edememesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

*“Sakalının bir tarafı siyah, bir tarafı adeta ağarmış bir beyefendi, hiddetten ateş püskürüyor, karşısında benim biraz evvelki halime benzer bir vaziyette tir tir titreyen bir hademeyi dövecek gibi hareketler yapıyordu.”*³⁷⁹ Gücü, mevki ve makamı elinde bulunduran insanların değer yargılarının kayboluşu görülmektedir.

Muallimlerin İstanbul'da kalmak ve kötü şartlardan duydukları rahatsızlıktan dolayı Anadolu'ya gitmek istememelerine memurlar öyle alışkındır ki, Feride'nin kendi arzusuyla Anadolu'da çalışmak istemesi onları şaşırır. *“Gönlünün rızasıyla Anadolu'ya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum. Ayol, biz muallimlerimizi İstanbul'dan çıkarıncaya kadar akla karayı seçeriz.”*³⁸⁰

*“Meslekte müptedi olduğunuz görülüyor. Nezarete tanıdığınız kimse yok mu? Dedi. –Hayır. Belki bir tanıdık vardır ama bilemiyorum, dedim, fakat buna ne lüzum var?”*³⁸¹ Feride, devlet işlerindeki sorunlarını siyah çarşafı, çini mavi gözlü bir kadına üzgün bir biçimde anlattığında kadının sözleri bunlar olmuştur. Halk, bir işini halledebilmek için Bakanlıkta bir tanıdığın olması gerektiği fikrindedir. *“Ne vakit geleyim? Dedim.–İki, üç gün sonra. İşin iki, üç gün uzaması canımı sıkıyordu. Fakat gelgit, tam bir ay sürüklendi. Zavallı Şahap Efendi'nin gayreti olmasaydı, belki daha da uzayacaktı.”*³⁸² Bir işin hallolması için muhakkak bir tanıdığın olması, memurların vazifelerini zamanında yerine getirmemeleri durumları romanda ağır eleştirilere sahne olur. Feride de bu durumdan nasibini alır. İşleri Şahap Bey tarafından halledilse bile, “bugün git yarın gel” söylemiyle bir ay bekletilmiştir. *“Bazen aylar ayı masadan masaya süren muameleler istedikleri zaman öyle kolay çıkıyor ki...”*³⁸³

³⁷⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 164.

³⁸⁰ Güntekin, *Çalığışu*, 166.

³⁸¹ Güntekin, *Çalığışu*, 161.

³⁸² Güntekin, *Çalığışu*, 169.

³⁸³ Güntekin, *Çalığışu*, 204.

“Müdür-i Umumi, çatık çehresine bir kat daha dehşet veren bir siyah gözlük takmış, önünde duran bir yığın kâğıdı birer birer imzalayıp yere fırlatıyor, ak bıyıklı bir kâtip namaz kılar gibi eğilip doğrularak onları topluyordu. - Efendim beni emretmişsiniz dedim. Yüzüme bakmadan, sert bir sesle: - Sabret hanım, Görmüyor musun? Dedi. ”³⁸⁴

Tanzimat ve sonrası dairelerin sayısı artmış, iş yükleri çoğalmış, işler arttıkça iş yapma kapasitesi de düşüşe uğramıştır. ³⁸⁵ Terzi, devlet işlerindeki aksaklıklarının nedenlerini sıralarken Osmanlı’da 19. Yüzyıla kadar, çok daha hızlı işleyen bir yapının olduğunu ve gerekli işlemlerin bir belge üzerinden yapıldığı ve bu belge ile sonlandığını söyleyerek karışıklıklara mahal verilmediği ve daha pratik ve seri işlemlerin yapıldığını kaleme almaktadır. *“Müdür: İstidanız reddedildi. Zevcenizin hizmeti otuz seneyi bulmuyormuş, dedi. –Benim mi efendim, dedim, bir yanlışlık olmasın? – Sen Hayriye Hanım değil misin? – Hayır, ben Feride’yim efendim. ”³⁸⁶*

“Ne yapayım kızım? Ben de söyledim ama varak-ı mihr ü vefayı okuyup dinleyen mi var? Dedi. ”³⁸⁷ Sevgi ve vefanın önemsenmediği bir devirde oldukları dile getiren müdür, Feride’nin işlerinin hallolmamasına karşı müteessir olduğunu belli eder. Ardından köşede gazete okuyan Bey’e seslenerek yanına çağırdığında kendisine *“Siz Nazır Beyefendi’ye bir iki ‘kelime-i tayyibe’ lütfedersiniz bu iş olur. ”³⁸⁸* Demektedir. Burada Müdür’ün yardımsever ve saygın bir beyefendiye söylemiş olduğu bu sözlerin devlet işlerinde hatır-gönül ilişkilerinin geçerliliğini gözler önüne sermektedir. Nitekim bu sözlerden sonra Feride, coğrafya ve resim muallimliği için Anadolu’ya gönderilmiştir.

“Müdür: -Hayret gerçi öyle ama ötekine işten el çektirmek için emir yok. Nezaret-i Celile’den istizah edelim. Sekiz, on gün kadar cevap alırız. Siz de artık o zamana kadar idare-i maslahat buyurursunuz, Müdire Hanım, diye hükmetti. ”³⁸⁹ Feride ve bir başka muallim olan Huriye Hanım’ın aynı yere tayin edilmelerinin neticesinde

³⁸⁴ Güntekin, *Çalığışu*, 169.

³⁸⁵ Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur* (Ankara: Sistem Ofset, 2012), 450-451.

³⁸⁶ Güntekin, *Çalığışu*, 170.

³⁸⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 171.

³⁸⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 171.

³⁸⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 181.

kâtip, Feride'nin belgesinin tarihinin daha yeni olduğunu, bu sebeple de geçerli olanın Feride'nin belgesi olduğunu dile getirir. Fakat müdür diğer hocayı da mağdur etmemek adına bakanlıktan açıklama beklemeyi uygun bulur. Feride'nin bir kez daha devlet işleri yolunda gitmez.

Müdürler idare-i maslahatçı olup makamlardan endişelenen insanlar olarak görülür. Bununla birlikte Avrupa'ya olan hayranlıklarının şekilcilikle bağdaştığı, pısrık, yalan ve entrikalarla görev yapma durumunda bulunan ve sefa içinde hayat sürmek isteyen bir grup insanlardır. Çok azı işinin ehli ve dürüst olduğunda bu hiç zaman yeterli olmaz. Çoğunluğun veya tamamının dürüst ve işinin ehli olması gerekmektedir ki insanlar mutlu ve huzurlu bir hayat sürebilsin. Romanda da bu durum insanların dürüst olmayan, işini hakkıyla yapmayan insanlardan dolayı mutsuz ve huzursuz oldukları yazılmıştır.³⁹⁰

İkiyüzlü ve adamına göre muamelede bulunan memurları eleştirel bir tavırla aktaran Feride, memurun kendisini Zeynilerden uzak bir köye göndermeye çalışmasını konu alır. Bunun üzerine Feride'nin mektepten beri görmediği arkadaşının ünlü muharrir Piyer For'un eşi Kristiyan oluşu memurun tavrını anında değiştirmiş, az önce Feride'nin suratına bakmazken bu olayla birlikte Feride'ye hürmetkâr davranmıştır. Bu özellik romanda memurların genel özelliği olarak gösterilir.³⁹¹

3.10.2. Savaşın Etkileri

Savaş, gelecek ve geçmiş nesillerin arasındaki dengeleri kökünden değiştirme gücüne sahiptir. Hezimetle sonuçlanan ve üst üste yaşanan savaşlar, fert hayatını etkilediği gibi toplumun düzenine de zarar verir.³⁹² Reşat Nuri'nin *Çalılıkusu* ve daha nice romanı, 1.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarının etkisiyle farklılaşan sosyal ve siyasal koşulların problemlerini dikkate sunan birer belge niteliği taşır.³⁹³

³⁹⁰ Âdem Orakçı, "Eğitimci Yazarlarımızdan Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Türk Milli Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış (Problemler-Öneriler)". Adana: Çukurova Üniversitesi, *III. Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi*, 2016, 241.

³⁹¹ Fatih Kanter, "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*". (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 111.

³⁹² Nebahat Yusoğlu, "Reşat Nuri Güntekin'in Eserlerinde İnanma İhtiyacı". *MUTAD Araştırma Makalesi*. 6/2, (2019), 374

³⁹³ Osman Gündüz. "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı" *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000* Ramazan Korkmaz (ed.). (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 403.

İmkânsızlıklarla dolu sıkıntılı savaş günlerinde Türk romanı, yaşanan durumları, duyguları, düşünceleri ve ortamı sayfalarına taşır.³⁹⁴

Romanda Yüzbaşı'nın şarapnel parçasıyla yüzünün yanmasından dolayı psikolojik olarak artık kimsenin onu beğenmeyeceğini düşünmesi, eğitimde mekteplerin kapatılmasıyla çocukların eğitiminin aksaması bununla birlikte öğretmenlerin işsiz kalması savaşın neticesinde oluşan toplumsal durumlardır.

Bugün kasaba birbirine girdi. Muharebe başlamış... Muharebe başlayalı on beş gün oldu, hastaneye her gün kafile kafile yaralı geliyormuş. Mektebe bir neşesizlik çöktü, küçüklerimden birçoğunun orduda babaları, kardeşleri var. Biçareler tehlikeyi, şüphesiz, bilmiyorlar... Bugün kumandanlığın emriyle mektebi işgal ettiler. Muvakkat hastane yapacaklarmış. Ne isterse yapsınlar, umrumda değil. Fakat mektep kurtuluncaya kadar ben ne yapacağım, nasıl vakit geçireceğim?... Bugün mektepte kalan kitaplarımı almaya gitmiştim. Öyle bir karışıklık ki, insan, kitabını değil, kendini kaybetse bulamayacak...³⁹⁵

Bu sırada Doktor Hayrullah Bey ile karşılaşan Feride Hayrullah Bey'in de ısrarıyla burada hemşirelik yapmaya başlar. Feride karakterinin bu süreçte doktorun yanında ona yardımcı olarak en azından Munise'ye de bakacak kadar gelir etme etmek amacıyla hemşirelik yapması anlatılır. Nitekim Feride'nin de yıllarca okuduğu yabancı okullar bünyesinde revirler yapılıp bu revirlerde hemşireler yetiştirilir, yetiştirilen bu hemşireler hastanelerde görev alır.³⁹⁶

İhsan Bey'in... sağ kaşının üstünden başlayarak çenesine kadar bütün yanağını kaplayan yara onu korkunç bir surette çirkin bırakacaktı.³⁹⁷
"...yüzündeki yara yerinden, bir ayıp gibi utanan asker...³⁹⁸ Feride Hanım,

³⁹⁴ Fatih Andı, "Türk Edebiyatında Roman: Cumhuriyet Devri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 0/8 (Eylül, 2006), 166.

³⁹⁵ Güntekin, "Çalığışu". 423.

³⁹⁶ "Osmanlı Döneminde Misyoner Okulları", *Dünya Bülteni*, 2019.
<https://www.dunyabulteni.net/bir-zamanlar/osmanli-doneminde-misyoner-okullari-h280615.html>

³⁹⁷ Güntekin, *Çalığışu*, 431.

³⁹⁸ Güntekin, *Çalığışu*, 432.

... Ben ki, böyle olmadan evvel, bir kadının olmazsa gülmeden yüzüme bakabileceği günlerde bile hoşla gitmemiştim. Şimdi öyle bir alilim ki.³⁹⁹

Savaş ile ilgili olarak yalnızca ekonomik ve ruhsal sorunların baş göstermesi düşünülemez. Bununla birlikte fiziksel anlamda savaştan yara alan kişilerin düştükleri psikolojik zorluk hali zikredilmeye değerdir. Görüldüğü üzere romanda İhsan Bey karakteri ile yüzünde yer alan yara etkisiyle Feride'nin kendisini beğenmediğini ve kendisine acıdığını dile getirmektedir. Reşat Nuri Güntekin, sert ve hırçın mizaçlı insanlardan hoşlanmadığından kimi zaman romanlarında askerlerle ilgili olumsuz kanaatler barındırabilmektedir. Fakat söz konusu vatan savunması olduğunda Yüzbaşı İhsan karakterinde herhangi bir olumsuzluk yer almamaktadır.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Güntekin, *Çalığışu*, 437.

⁴⁰⁰ Nebahat Yusoğlu, "Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Savaş Teması". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 0/30 (2011), 372.

SONUÇ

Edebiyat, toplumun gelişmesinde etkin olan ideolojik ve duygusal ortamın hazırlanmasında önemli bir araçtır. Tanzimat dönemi modernist akımlarının Türk edebiyatına yansıyan en temsili ürünlerinden biri de roman türüdür. Batı'dan aldığımız edebî türlerden biri olan roman, yapısı itibariyle siyasal ve toplumsal değişimlerle ilişkilendirilir.

Çalığışu romanı, her yaştan ve nesilden keyifle okunan, sürükleyici ve dokunaklı bir romandır. Altmış yılda yapılan yirmiden fazla baskıya bakıldığında, Türkiye'de en çok okunan romanlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Feride, okurlar tarafından halka hizmet idealiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde öğretmenlik mesleğini icra eden ve gittiği yerlere yeni değerleri taşıyan toplumsal bir kahraman olarak görülmüştür. Buna göre roman olumlu ve olumsuz değerlendirmelere konu olmuştur. Onca uğraşa rağmen Feride'nin Kamran ile evlenmesi, uçarı görünen ve sadece eğlenceyi düşünen genç bir kızın öğretmenlik yapmak için Anadolu'ya gitmesinin inandırıcı olmaması ve tesadüfe çokça olumsuz değerlendirmelere yer verilmesiyle ilgilidir. Dilin sadeliği, romanın üslubu ve Anadolu'yu kusursuz bir gözlem gücüyle tasvir etmesi ise olumlu değerlendirmelerdir.

Bu çalışmada Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanı üzerinden dönemin toplumsal problemlerini ne denli ele aldığını ve karakterler üzerinde dini nasıl işlediğini incelemeye çalıştık. Bunun için de devrin siyasi ve kültürel yapısını hesaba katarak söylem analizi ve içerik analizinden yararlandık. Söylem analizinde söylem kadar, söylemin nasıl anlaşılacağı da büyük bir öneme sahiptir. Yazar ile okur arasında yüzyıl kadar bir süre vardır. Reşat Nuri'nin hayatını anlamak ve yaşadığı dönemi analiz etmek, *Çalığışu* eserinin din ve toplum meselelerini daha iyi idrak etmemizi sağlayacaktır.

İlk bölümde giriş ile birlikte araştırmanın problemi, amacı, önemi ve kaynakları, sınırlılıkları ve yöntemini ifade ettik. *İkinci bölümde* teorik bir çerçeve oluşturarak din, toplum, din-toplum ilişkisi ve din-toplum algısını ele aldık. Ardından Reşat Nuri Güntekin'in çocukluğuna, meslek hayatına, yazın işlerine kısaca değindik. Daha sonra *Çalığışu* romanını karakterleriyle birlikte izah ettik. *Üçüncü bölüm* ise

tezimizin en kapsamlı bölümü olarak şekillendi. Dini ve toplumsal söylemler, dini eğitim anlayışı, eğitim anlayışı üzerinden yabancı okullar bünyesinde Notre Dame de Sion okulunu ve Anadolu mekteplerini ele aldık. Ardından dinselleştirilmiş ritüeller, dualar, ölüm, hurafeler gibi konular üzerinde durduk. Savaşların etkisi, ekonomik sorunlar, çocuklarının erken yaşta evliliği, evlat edinme gibi hususlarda incelemelerde bulunduk.

Yazar, Feride karakterinin dini anlayışının Fransız Hristiyan okulunda okumasıyla şekillendiği dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra Sörlerin kıyafetleri, halkın çarşaf veya peçe kullanması, Manastırlı bir kadının küçük bir eşarp takmış olması dönemin kıyafet ve tesettür algısını yansıtmaktadır. Feride burada çarşaf giyen bir Müslüman karakterindedir. Romanda Feride'nin çarşafı dininin bir gereği olarak düşündüğü için değil, toplumun dayatmasından dolayı giydiği çıkarımı yapılır. Bir başka konu olan toplum baskısının romanda kadın üzerinden şekillendiği anlatılır. Feride'nin sürekli toplum tarafından çeşitli lakaplarla anılması, kendisine rahatsız edici ifadeler kullanılması, her gittiği yerde dedikodulara ve baskılara maruz kalması bunun üzerine defalarca başka yerlere gitmesi romanda yer alır. Yazar toplum baskısı özelinde Feride'nin hayatının zor geçtiğini vurgular.

Dönemin insanları, modernize oluşuyla birlikte yavaş yavaş din algısının da değişmeye başlamasıyla toplumsal sorunları görmezden gelerek günü kurtarma durumu ile karşı karşıyadır diyebiliriz. Din kurumu dönemsel açıdan türbelerin, geleneksel söylemlerin ve toplum baskısının hâkim olmasıyla kendini gösterir. Halk dindarlığı, yeni-eski çatışması ve farklı düşüncelere karşı beslenen önyargı romanın genel profilini oluşturur. Çalışmada bu durum devrin genel yapısıyla ele alınarak analiz edilmiştir.

Osmanlı'nın son döneminde yaşayan Reşat Nuri dönemin savaşlarının, fakirliğe sebep olmasına, öğretmenlerin maaşlarının yetmemesine, psikolojik arka planına değinmiştir. Dönemin genel yapısının kıyafet anlayışında çarşaf ve peçe olduğunu ifade etmiştir. Dinden başka kurtuluş olmadığını düşünen insanlarla dinin gerici ve baskıcı bir unsur olduğunu düşünen insanların varlığından söz etmiştir.

Dogmatik görüşler, doğu-batı karşıtlığı, tutucu geleneksel anlatılar romanda yer edilmektedir. Feride ve Hatice Hanım karakteri üzerinden sıklıkla ele alınan bu konular yazarın Feride'yi olumlu bir karakter olarak göstermesiyle ilerlemektedir.

Feride Arabistan’da doğup, Fransız Katolik okulunda eğitim alması bakımından hem batı hem de doğuyu bünyesinde barındıran genç bir kız olarak Hatice Hanım’dan oldukça farklıdır. Hatice Hanım ise bulunduğu yerden ayrılmayan, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı, yeniye karşı temkinli ve dini eğitimi olumsuz anlamda aktaran bir karakter olarak karşımıza çıkar. Bu durum Reşat Nuri’nin anlatımıyla karakterler üzerindeki dini algılama biçiminin nasıl olduğu sorusuna yanıt bulmamıza yardımcı olmuştur diyebiliriz.

Reşat Nuri Güntekin “kültürel” veya “halk İslam”ı diye tabir edilen İslam’da yeri olmayıp halk nezdinde değeri olan algıyı tenkit eder fakat İslam’da bunların olmadığına dair beyanlarda bulunmaz. Bununla birlikte dini, baskıcı ve engelleyici bir unsur olarak görür. Kadın-erkek ilişkilerinde ve tesettüre bakışında bu durum kendini gösterir. Eğitim hususunda ne Hristiyan eğitimi ne de İslami eğitimi saf olumlu bir bakış açısıyla değerlendirir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda Reşat Nuri’nin *Çalığışu* romanını kaleme alırken Batıcı tarzda yenilikçi ve modernleşmeci bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- “Osmanlı Döneminde Misyoner Okulları”, Dünya Bülteni, 2019.
<https://www.dunyabulteni.net/bir-zamanlar/osmanli-doneminde-misyoner-okullari-h280615.html>
- “Tarihin Sonsuzluğunda: Notre Dame De Sion 160 Yaşında” (Fotoğraf, 2016),
<https://www.nds.k12.tr/Tarihin-Sonsuzlugunda-NDS-160-Yasinda>.
- Akbaba, Ferhat “Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Din Algısı”. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akyol, Gizem. “1923-1950 arası Türk Romanında Osmanlı İmajı”. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Akyüz, Kenan “Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)”. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018.
- Akyüz, Niyazi - Çapcıoğlu, İhsan (ed.). “Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi”. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı, 2013.
- Albayrak, Ahmet. "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7 / 2 (Ekim 2007), 189-202.
- Andı, Fatih. "Türk Edebiyatında Roman: Cumhuriyet Devri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 0/8 (Eylül 2006), 165-202.
- Apaydın, H. Yunus. “Tesettür”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/538-543. İstanbul, 2011.
- Arslan, Mustafa. “Kutsal ve Seküler Arasında: Hıdrellez ve Türbe Kültürleri Çevresinde Gelişen Eğlence Kültürü”. *Birey ve Toplum Dergisi* 5/10 (Güz 2015), 91-104.

- Arslan, Ş. Gökçe. "Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın". Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Arslantürk, Zeki – Amman Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 12. Baskı, 2020.
- Arslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, 2014.
- Aşıkoğlu, Nevzat Y. "Kutsal ve Toplum". Cumhuriyet, *Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu* İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1996.
- Aydın, Ertuğrul. "Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/1* (Winter 2009), 357-370.
- Aydın, Mehmet(1986). "Din ve Toplum İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C.0 S.3
- Aydın, Mehmet. "Hristiyanlık2". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1998. 17/340-345.
- Aydın, Mehmet. "Hristiyanlık4". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1998. 17/348-353.
- Aydın, Mehmet. "Hristiyanlık5". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 1998. 17/353-358.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 13.Baskı, 2014.
- Aydın, Yahya. "Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında (*Çalılışu, Acımak, Yeşil Gece, Kan Davası*) 'Eğitimde Şiddet Olgusu'nun İdeolojik İşlevleri". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 / 1 (Mart 2017), 229-258.
- Ayten, Ali - Köse, Ali . "Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9 / 2 (Nisan 2009), 45-70.
- Bakırcıoğlu, N.Ziya *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı Yıllara ve Yazarlara Göre Romanımızın Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 11. Basım, 2013.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983.

- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul:YKY Yayınları, 18.baskı, 2012.
- Bilgin, Vejdi. *Din ve Toplum*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul, 2013.
- Burcu, Esra. Akalın, Emel. “Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 0/8 (2008), 29-54.
- Can, Gülnur. “*Halide Edip Adivar, Aka Gündüz ve Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Kadın*”. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Canatan, Kadir. “Sosyolojik Kuramda İnsan ve İnsan - Toplum İlişkileri”. *Eskiye Dergi* 0/20 (2011), 7-18.
- Cerrah, Lokman. “*Sosyal Medya’da Din Algısı*”.Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Cilacı, Osman. “Dua”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul, 1994.
- Çelik, Hilal - Ekşi, Halil. “Söylem Analizi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2013), 99-117.
- Çelik, Hüseyin. “Reşat Nuri Güntekin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/307-309. İstanbul. 1996.
- Çelik, Hüseyin. *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2000.
- Çetin, Merve. “Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelinler”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 0/5 (2020), 107-122.
- Çitçi, Selahattin. “*Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)*.” İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Dawson, Christopher. *İlerleme ve Din*. çev. Aylin Doğan, Yusuf Kaplan. İstanbul: Açılım Kitap, 2003.
- Demirdağ, Refika Altıkulaç - Altıkulaç, Ali. “Eğitimde Bürokrasi Eleştirisi ve Bürokraside Ahlak Eğitimi Açısından Çalığışu Romanı”. *Milli Eğitim Dergisi* 44/202 (2014), 141-152.

- Deniz, Önder. "Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11/23 (Güz 2011), 57-72.
- Doğan, Lütfi . "Din ve Toplum". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 0 / 17 (Eylül 2011), 75-81.
- Duran, Resul. "Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 19-31.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlk Şekilleri*. çev. İzzet Er. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dülber, Hatice. "Şiddetin Karşısında Hz. Peygamber". *ASEAD 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. (2018). 264-285.
- Eliade, Mircea. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2015.
- Emil, Birol. "Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 0/2 (1990), 73-83.
- Emil, Birol. *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1. Baskı, 1989.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Erbuğ, Ece. "Ölüm Sosyolojisi: Geleneksel ve Modern Toplumda Ölümün Toplumsal Anlamları". *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 0/8 (2021), 46-61
- Erdem. Suat. "İslam Fıkıhında Tesettür." *EKEV Akademi Dergisi* 19/64 (Güz 2015), 253-276.
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Güleç, Melda Medine. "*Espiye'de Halk Dindarlığı*". Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Güler, Merve. "*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Gelenek ve Din Anlayışı*". İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gündüz, Osman. "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı". *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ramazan Korkmaz (ed.). Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

- Gündüz, Şinasi, “*Din ve İnançlar Sözlüğü*”. İstanbul: Vadi Yayınları Sözlük Serisi, 2. Basım, 2017.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ve İnanç Arasında*. İstanbul: HİKAV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/193-199. İstanbul, 2005.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Çalığışu*. İstanbul: İnkılap, 2015.
- Gürkan, Leyla Saime. “Diğer Dinlerde Tesettür”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/543-545, İstanbul, 2011.
- Hanioğlu, M.Şükrü. “Batılılaşma”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/148-154. İstanbul, 1992.
- Haşşab, Samiye Mustafa. *İslam Sosyolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 13. Baskı, 2019.
- Hayber, Abdulkadir. *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*. Ankara: Kırgan Edebiyat, 2011.
- Işık, İhsan. *Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan Yayınları, 2013.
- İbraimova, Senada. “Farklı Kültürlerin Birleştiği Şehir: Manastır”. Anadolu Ajansı, 2016. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-kulturlerin-birlestigi-sehir-manastir/679622>
- İtmeç, H. Ogan. “*Profesyonel Kimliğe İlişkin Bir Kariyer Öyküsü*”. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kanter, Fatih. “*Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*”. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kanter, Fatih. *Ölümünün Ellinci Yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin*. İnkılap: İstanbul, 2006.
- Karacar, Mahir. “*Türk Romanında Din ve İnanç Algısı (1929-1933)*”. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Karagülle, Fırat. “Çalığışu'ndan Bir Köy Hocası'na: ideolojinin Edebiyat Üzerindeki Belirleyiciliği”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 54 / 54 (Aralık 2016), 87-97.

- Karakaya, Şerafettin. “Sosyal Bir Süreç Olarak Eğitim” . *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/13 (2010), 391-396.
- Karataş, Yasemin. “Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Halk-Aydın Çatışması”. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Karpat, Kemal. *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. İstanbul: Varlık, 2. Baskı, 1971.
- Katar, Mehmet. “Paskalya”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/181-182. İstanbul, 2007.
- Kavcar, Cahit. “Çalılıkü ve Türk Eğitimindeki Yeri”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 2/1 (Eylül 2019),165-176 .
- Kemer kaya, Seyid. “Reşat Nuri Güntekin’in Eserlerinde Dini ve Ahlaki Değerler ve Bunların Din Eğitimi Açısından İncelenmesi”. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Kocadaş, Bekir. *Toplum, Toplumsal Yapı ve Kurumlar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2010.
- Koçak, Şemsettin. “Çalılıkü Romanında Notre Dame De Sion”. *Türk Eğitim Tarihi Açısından, Eğitimin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme* 1/1 (2016), 39-59.
- Kur’an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 18. Basım, 2015.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Naci, Fethi. *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1980
- Naci, Fethi. *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Hidrellez”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/313-315. İstanbul, 1998.
- Okay, M. Orhan - Kahraman, Alim. “Roman”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/160-164. İstanbul, 2008.

- Okay, M. Orhan. "Batılılaşma (Edebiyat)". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/167-171. İstanbul, 1992.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2015.
- Orakçı, Adem. "Eğitimci Yazarlarımızdan Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Türk Milli Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış (Problemler-Öneriler)". Adana: Çukurova Üniversitesi, III. Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi, 236-255, 2016.
- Önertoy, Olcay. "Reşat Nuri Güntekin'in Yazınıımızdaki Yeri". İstanbul: Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi, Taha Toros Arşivi. 366-370. <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/132498/001640352010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Önertoy, Olcay. *Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Cem Yayınevi Eğitim Dizisi, 1979.
- Öngören, Reşat. "Zeyniye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/367-371. İstanbul, 2013.
- Özbay, F. *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle Mi, Evlat Mı?* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, Ocak 1999), 1-48. <https://www.researchgate.net/publication/256643819>
- Özen, Uğur Ozan. "Çalığışu Feride Gerçekten Yaşadı mı?". Bursa'da Kültür, 2020. http://www.bursadakultur.org/Calikusu_Feride.htm
- Sezen, Yümni. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Baskı, 2013.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İslam". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/1-4. İstanbul, 2001.
- Soyöz, Simge. "Cumhuriyet Öncesi Türk Edebiyatında Kadın Oluşum Roman". Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Şenay, Bülent. "Noel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/201-202. İstanbul, 2007.
- Şişman, Nazife. *Emanetten Mülke Kadın Beden Siyaset*. İstanbul: İz Yayıncılık, 6. Baskı, 2018.
- Tanyu, Hikmet. "Büyü". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/501-506. İstanbul, 1992.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. "Din Sosyolojisi." Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4.Basım, 1963.

- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 18. Basım, 2018.
- Terzi, Mehmet Akif. *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*. Ankara: Sistem Ofset, 2012.
- Topçu, Filiz. “*Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Bu Sistem Üzerindeki Etkileri*”. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Topçu, Nurettin. *Sosyoloji*. İstanbul: Dergah Yayınları, 8. Baskı, 2018.
- Turan, A. “1815 Numaralı Trabzon Şer‘iye Sicili’ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık Ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme.” F. Gedikli (ed.). *İstanbul: II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi*, 2016, 87-114.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2016.
- Tümer, Günay. “Din”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/312-320. İstanbul, 1994.
- Türkoğlu, Sabahattin. “Çarşaf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/231-232. İstanbul, 1993.
- Uğurlu, Seyit Battal - Demir, Selvi. “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 367-379.
- Ulutürk Akman, Sema. “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Toplumsal Baskı: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler”. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics* 0/35 (2021), 83-109.
- Uyguner, Muzaffer (der.). *Reşat Nuri Güntekin Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1993.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Defin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/86. İstanbul, 1994.
- Ültay, Eser - Akyurt, Hakan - Ültay, Neslihan. “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 0/10 (2021), 188-201.
- Yalçın. Alemdar. *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*. Ankara: Akçağ Yayınları. 8.Baskı, 2017.
- Yaparel, Recep. “Dinin Tarifi Mümkün Mü?”, *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (1987). 403-417.
- Yavuz, Salih Sabri. “Manastırlı İsmail Hakkı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/563-564. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yel. Ali Murat. “Hurafe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/381-382. İstanbul, 1998.

Yusoğlu, Nebahat. “Reşat Nuri Güntekin’in Eserlerinde İnanma İhtiyacı”. *MUTAD Araştırma Makalesi*. 6/2, (2019), 257-268.
<https://doi.org/10.16985/mtad.660188>

Yusoğlu, Nebahat. “Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Savaş Teması”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 0/30 (2011), 361-375.

Zuckerman, Phil. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Kerime Firdevs Efe

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri,
2023, İstanbul

Lisans: İstanbul Üniversitesi Auzef Sosyoloji Bölümü, 2021, İstanbul

Lisans: Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Bölümü, 2018, Kırklareli

B. MESLEKİ DENEYİM

2018 Başakşehir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmeni

C. YAYINLARI

2018, Hz. Peygamber Güldestesi, Hz. Peygamber ve Mizah (Kitap Bölümü), Sage
Yayımları

Ocak 2019, İslâm'da Boşanmaya Sosyolojik Bakış, Sayı: 293, Umran Dergisi

Nisan 2022, Oyunlar ve Kültürler, Hâsıla Düşünce Kültür ve Sanat Dergisi

Ağustos 2022, Mustafa Satı Bey ve Fenn-i Terbiyesi, Hâsıla Düşünce Kültür ve
Sanat Dergisi